This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

3 2044 059 364 240

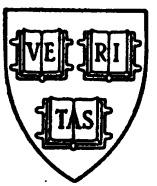

HARVARD LAW SCHOOL
LIBRARY

Hungary

2.8
2239

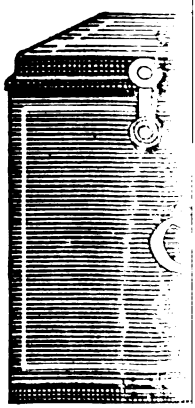

Társadalomtudományi Könyvtár.

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ÁLLAMBÖLCSELETE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY KÖNYVTÁR

Dr. JÁSZI OSZKÁR

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ÁLLAMBÖLCSELETE

1908.

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

BUDAPEST, IV:, VERES PÁLNÉ-UTCA 16.

3251
74

A
TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ÁLLAMBÖLCSELETE

IRTA

DR. JÁSZI OSZKÁR

II. KIADAS

PRINTED IN HUNGARY

1908.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV: VERES PÁLNÉ-UTCA 16.

HUN
963
JAS

APR 17 1933

LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

Előszó a második kiadáshoz.

Munkámnak ezt a második kiadását nem adhatom zavartalan örömmel a közönség kezébe. Mert bár az irónak nem lehet semmisem kedvesebb, mint eszméinek terjedése: mégis, ha lelkiismeretes, nyugtalanságot érez oly régibb dolgozattal állva elő, mely már nem felel meg mindenben ama felfogásnak, melyre ujabb kutatások, tények s elmélkedések alapján jutott el. Pedig ép ez az eset forog fenn könyvem e második kiadásával: mai álláspontom nem fedi teljesen azt, a mit közel három év előtt elfoglaltam. S minthogy sok más feladat által igénybe véve, nem vállalkozhattam e könyv átdolgozására, két dolog között kellett választanom: vagy egyáltalán ki nem adni e fejtegetéseket, avagy emlitett aggodalmamat leküzdve, egy változatlan kiadást rendezni.

Én ez utóbbi eljárást választottam, mert annak a világnézetnek terjesztése, melynek e lapok körvonalait megrajzolják, sokkal fontosabbnak tünt fel előttem, mint az a néhány megszoritás vagy kiterjesztés, melyeket régibb nézeteimmel szemben alkalmaztam volna, ha a könyv átdolgozására lett volna időm.

Budapest, 1905. október hava.

I.

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ÁLTALÁNOS JELLEGE.

1. §. A történelmi materializmus neve alatt ismert elmélet a *Marx* nevéhez füződik. Legteljesebben és legszabatosabban a *„Zur Kritik der politischen Oekonomie“* c. munkája előszavában fejtette ki. A kérdéses rész igy szól: „Vizsgálódásom abban az eredményben végződött, hogy jogviszonyok ép ugy, mint államformák sem önmagukból meg nem érthetők, sem az u. n. emberi szellem általános fejlődéséből, hanem hogy ellenkezőleg azok az anyagi életviszonyokban gyökereznek, melyeknek összeségét Hegel a XVIII. század angolai és franciái mintájára „polgári társadalom“ név alatt foglalja össze, hogy igy a polgári társadalom anatomiája a nemzetgazdaságban keresendő.

Életük társadalmi termelésében az emberek határozott, szükségszerü, akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba mennek bele, melyek anyagi termelési erőik bizonyos fokának felelnek meg. Az anyagi élet termelési módja általában meghatározza a szocialis, politikai és szellemi életfolyamatot.

Nem az emberek öntudata az, mely létüket, hanem megforditva, társadalmi létük az, mely öntudatukat meghatározza. Fejlődésük bizonyos fokán a társadalom anyagi termelési erői ellentétbe jutnak a létező termelési viszonyokkal, avagy a mi csak jogi kifejezés e helyett, a tulajdonviszonyokkal, melyek keretében eddig működtek. A termelési erők fejlődési formáiból ezek a viszonyok bilincsekké lesznek. Ekkor a szocialis forradalom korszaka következik be. A gazdasági alap változásával az egész óriási *felépitmény* (Ueberbau) lassabban vagy gyorsabban átalakul. Az ilyen átalakulások szemléleténél mindig meg kell különböztetni az anyagi, természettudományi hüséggel megállapitható változást a gazdasági termelési viszonyokban a jogi, politikai, vallási, művészeti vagy bölcseléti, egy szóval ideologiai formáktól, melyekben az emberek ezen ellentét öntudatára jutnak és ezt kiküzdik. A mily kevéssé lehet azt, hogy az egyén micsoda, abból megitélni, a mit magáról tart: ép oly kevéssé lehet az ilyen átalakulási korszakot öntudatából megitélni, hanem inkább ezt az öntudatot kell az anyagi élet ellenmondásaiból, a létező ellentétből a társadalmi termelési erők és termelési viszonyok között megmagyarázni. Egy társadalmi alakulás sohasem tünik el előbb, mint a mig mindazon termelési erők kifejlődtek, a melyek számára elég tág, és uj magasabb termelési viszonyok sohasem lépnek helyére, a mig azok anyagi létfeltételei magában a régi társadalomban ki nem keltek. Ennélfogva az emberi-

ség magának mindig csak oly feladatokat szab, melyeket megoldhat, mert pontosabban szemlélve, mindig azt fogjuk találni, hogy a feladat maga csak ott merül fel, hol megoldásának anyagi feltételei már léteznek, avagy legalább kialakulásuk folyamatában vannak. Nagy körvonalakban az ázsiai, antik, feudalis és modern polgári termelés viszonyokat jelölhetjük meg, mint a gazdasági társadalom-képződés progressziv korszakait. A polgári termelési viszonyok a társadalmi termelési folyamat utolsó ellentétes formája; ellentétes nem az egyéni antagonizmus értelmében, hanem az egyének társadalmi életfeltételeiből kinövő antagonizmus értelmében: de a polgári társadalom ölében kifejlődő termelési erők egyidejüleg megteremtik az anyagi feltételeket ezen antagonizmus megszüntetésére. Ezzel a társadalom-alakulással bezárul az emberi társadalom bevezető-története (Vorgeschichte).*

2. §. A történelmi materializmus, mint *Hegel* iskolájának (melyhez *Marx* is egy ideig tartozott) tudományos reakciója jelentkezik. A spiritualis álláspont helyett, mely az emberiség történelmében egy transzcendentalis Eszme különböző jelentkezési formáit látta, *Marx* az emberi társadalom anyagi feltételeiből és ezen feltételek változásából vezeti le az emberiség történelmét. Minden, a mi ebben a történelemben realis· a

* V. ö. I. mű. Stuttgart, 1897. X., XI., XII. l.

társadalom gazdasági strukturája; a mi benne eszmei (vallás, erkölcs, bölcselet és művészet), csak ezeknek a gazdasági viszonyoknak visszatükröződése az emberek fejeiben. A gazdasági viszonyok a társadalmi rend alapjai; a kor eszmei társadalma, ideologiája csak felépitmény. „Überbau", melynek léte az alap lététől függ.

A társadalmi fejlődés ezek szerint nem az eszmékben és azok változásaiban, hanem a gazdasági erőkben s főleg az ezek alapját képező termelési viszonyokban és ezek változásaiban keresendő.

Az elmélet eredeti formájában az eszmei rugóknak semmiféle önálló szerepkört nem tulajdonit, azokat a gazdasági erők puszta reflexeinek tartja.

A társadalmi fejlődés igy a termelési erők változásában áll, mely a létező viszonyokkal ellentétbe jutván, azokat szétrepeszti, átalakitja és az uj termelési viszonyokkal együtt uj ideologiát hoz létre. Az elavult viszonyok megdöntése és átalakitása a történelemben osztályharc formájában vivatik ki. *Marx* elmélete tehát a társadalom gazdasági erőinek, mint a társadalom összes jelenségei végokainak, merev, kizárólagos hangoztatása.

Ujabban meglehetősen divatban van ennek az elméletnek apaságát *Marx*-tól elvitatni. Maga *Loria* egy egész sereg régi irót sorol fel, kik a gazdasági struktura alapvető fontosságát hangsulyozták. *Tangorra* kimutatta, hogy *Macchiavelli* a maga történetét már osztályharcokra alapitotta; *Kowalewszky* Mon-

tesquieu-re vezeti vissza e tant; *Ferraris* Lorenz *Stein*-t tartja az iskola uttörőjének, ki a *Marx* tulzásai nélkül, de egészen tisztán felismerte a gazdasági erők főfontosságát a történelemben; mi több, ő és iskolája nemcsak elméletben jutott ez eredményre, hanem számos részletkutatásban az elméletet gyakorlatilag alkalmazta is. Sőt — mint ilyen vitáknál mindig szokásos — *Plato* és *Aristoteles* neveit is kezdik már emlegetni *(Roberty)*.

Mi ezeknek az apasági vitáknak nagyobb jelentőséget nem tulajdonitunk. Kétségtelen, hogy már mások is észrevettek egyet-mást abból, amit *Marx* látott; de az is kétségtelen, hogy az elmélet *Marx*-nál vált ható erővé. Innen kezdve járta be a történelmi materializmus forradalmi utját a tudományban és politikában. Ekkor vette fel határozottan körvonalozott, következetesen keresztülvitt alakját: ötletekből és sejtelmekből, ekkor tömörült szilárd doktrinává.

3. §. *Marx* elméletének jelentősége rendkivüli.

Az a megismerés, hogy a gazdasági erők a társadalom összes életnyilvánulásainak alapjai, hatalmas módszertani eszközt ad a társadalomtudomány minden terén kutatónak. A jog- és az állambölcseletet is teljesen uj alapra helyezi. Az u. n. történelmi iskola képtelensége világossá lesz, azé az iskoláé, melynek maga *Marx* adta kemény és igazságos birálatát: „A világ minden részéből öntetszelgő gunynyal adatokat hord össze annak bebizonyitására, hogy semmi ész-

szerü szükségszerüség nem nyilvánul a pozitiv intézményekben, pl. a tulajdonban, alkotmányban, házasságban stb., sőt hogy azok az észnek ellentmondanak, hogy legfeljebb e mellett és ez ellen lehetne fecsegni."*

Másik nagy érdeme az osztályharcnak, mint a társadalmat átalakitó erők leghatalmasabbjának felismerése, melynek *Engels*, nem alaptalanul, a társadalmi tudományokban ugyanazt a jelentőséget tulajdonitotta, mint *Darwin* felfedezésének a fajok történetében.

Uj és hatalmas bizonyitékát adta e mellett a spiritualis álláspont képtelenségének, midőn kimutatta, hogy az eszmék történetében önprodukcio nincs, hogy az emberi elme nem transzcendentalis eredetü ideák lerakodó helye, hanem minden, amit tehet, abban áll, hogy a külvilág viszonylatait rendszerbe hozza és belőlük következtetéseket vonjon.

Röviden kifejezve, *Marx* elméletének örök érdeme az a módszertani elv, mely igy volna formulázható: *A társadalmi jelenségek magyarázatánál csak az esetben szabad eszmei rugók (vallás, erkölcs, bölcselet) hatását segitségül hivni, ha a gazdasági erők önmagukban az illető jelenség megértésére nem elégségesek.*

4. §. Persze ez az eredmény sokkal kevesebb a történelmi materializmus eredeti igényeinél és hivei

* V. ö. *Das philosophische Manifest der historischen Rechtschule.* (Gesammelte Schriften von Karl Marx und F. Engels.) Stuttgart, 1902. 269.

ma is többet látnak benne, mint puszta módszertani eszközt. Eredményünk már az iskola hibájainak és tévedéseinek figyelembevételét jelenti. Ezen hibák legnagyobbika mekanikai merevsége és egyoldalu materializmusa.*

A spiritualizmus reakciójaként keltezvén, a má-

* A materializmus és a spiritualizmus harca, véleményünk szerint, egyike a legmeddőbb tudományos vitáknak. Mindkét elnevezés egyformán szerencsétlen és egy csomó skolaszticizmust rejt magában. A ma uralkodó tudományos *monizmus* mellett egyikre sincs szükség. Kétségtelen, hogy anyag nincs erő nélkül és erő nincs anyag nélkül. Az anyagban nincs semmi materialisztikusabb, mint az erőben és megforditva az erő semmivel sem transzcendentálisabb valami, mint az anyag. Végső lényegében épen oly kevéssé ismerjük az egyiket, mint a másikat. Mindkettővel szemben a tudományos agnoszticizmus az egyedül helyes álláspont.

Metafizikai légvárépités helyett a tudomány tisztje nem lehet más, mint kipróbált módszereivel tovább dolgozni a világmindenség megismerésén, kutatni annak két, mindenütt együtt jelenlevő, egymástól elválaszthatatlan jelentkezési formáját: az erőt és anyagot. A mi igaz a filozófiai materializmusra és idealizmusra, ugyanez áll a társadalmira. *Guillaume de Greef* igen helyesen mondotta: „— — — társadalmi idealizmus, társadalmi materializmus, történelmi idealizmus, történelmi materializmus ép oly hibás kifejezések, mint test és szellem a lélektanban, mintha feltételezhetnénk, hogy test és szellem valóságos és elvá-

sik végletbe, a legtulzóbb materializmusba esett. Az emberek lelki életéről, gondolatairól, vágyairól, eszményeiről semmit sem akar tudni. A legcsekélyebb utmutatást sem ad arra nézve, hogy a termelési erők változása *miként* hozza létre a társadalmi felépitmény megváltozását. És ami még ennél is nagyobb baj, a legcsekélyebb utmutatást sem ad arra nézve, *hogy a gazdasági erők változásait mi okozza?** Mindig csak a gazdasági erők rejtelmes irányzatairól hallunk, melyek az embereket „határozott, szükségszerü, akaratuktól független" viszonylatokba, mondjuk, rabszolgaságba, jobbágyságba, feudalizmusba s szocializmusba sodorják.

Ferraris sikerülten lobbantja *Loria* szemére ugyanezt a módszert: „A tőke adókkal sujtja a munkásokat és a napszámokat a minimumra szállitja le

laszthatö egységek volnának." (V. ö. *Annales de l'Institut intern. de Sociologie.* Tome VIII, 146. l.)

Különben, ha *Plechanow*-nak hihetünk, a materializmus minden komoly képviselője teljesen tisztában volt ezzel az alapkérdéssel. (V. ö. szerfelett élvezetes könyvét: *„Beiträge zur Geschichte des Materialismus"*. Stuttgart, 1896.)

* Hibájául lehetne az iskolának felróni azt is, hogy a környező természet (éghajlat, flóra, fauna stb.) hatásait nem veszi figyelembe. De erre a mulasztásra nem akarok tulságos sulyt helyezni, minthogy ezek a tényezők esetleg a „gazdasági erők" tágabb értelmezésébe befoglalhatók.

és igy a nyereség állandóságát éri el, de *öntudatlanul* törekszik erre az eredményre — — —, majd önmagát sujtja és ekként meglassitja a saját maga felhalmozódását és a nyereség irányzatát a minimum felé, de a tőke ezen *önmegadóztatásának* belső alapja *titok* marad maguk a tőkések előtt és *azok öntudatában* csak mint egy *csoda* jelentkezik, mely a tőke eme kizárólagos vagy tulnyomó megadóztatását, mint a legfelsőbb igazságosság elvének alkalmazását tünteti fel előttük. Ez egy revelacio, melynek párja ama szocialista revelacio, a bérmunkán alapuló gazdaság *automatikus rendszeréről*, mely a rászedett munkásokban azt a hitet kelti fel, hogy a tőkés jogszerüen vette bérletbe munkaerejét, ugy, hogy ki engedik magukat *zsákmányolni*, mindaddig, amig nem jön a szociálizmus, hogy levegye a kendőt szemünkről és bennük állapotuk öntudatát felkeltse. Igy *öntudatlanok* a tőkések, midőn másokat és magukat megadóztatnak, *öntudatlanok* a munkások, midőn bérbeadják munkájukat, valamennyit egy titkos, ismeretlen erő mozgatja! Mily szerencse számukra és számunkra, hogy a történelmi materializmus egy különleges fajtáju x sugarat fedezett fel már Röntgen előtt és sikerült neki megcsinálni eme láthatatlan, társadalmi zsarnok, az *öntudatlanság* fotográfiáját."*

* V. ö. *Il materialismo storico e lo stato.* Palermo, 1897. 61. és 62. l.

A gúny tényleg nem jogosulatlan és a történelmi materializmus iróinak könyvei csak ugy hemzsegnek hasonló kritikákat kihivó kijelentésektől és felfogásoktól.*

Ezen felfogások alaphibája az, hogy az ember lelki életét, idegrendszere működését teljesen figyelmen kivül hagyja, pedig nyilvánvaló, hogy minden változást a szocialis életben csak a kültermészet és az emberi idegrendszer *együttes* munkája hozott létre.

Ezen tévedéseket bővebben az iskola némely állambölcseleti felfogása birálatánál lesz alkalmunk elemezni, hol helytelensége következtetéseiből még világosabban ki fog tünni.

5. §. Másik nagy tévedése az u. n. társadalmi „*felépitmény*"-re vonatkozó tanaiban áll, melynek, tehát az eszmei rugóknak, semmi önálló szerepet nem tulajdonit. A társadalom vallási, erkölcsi, jogi, bölcse-

* Ezen és hasonló tökéletlenségek egyik oka, mint *E. de Roberty* nagy finomelméjüséggel kimutatta, abban áll, hogy a történelmi materializmus csak az emberi ténykedésekkel szeret foglalkozni, mig az azokat előhivó bonyolult (gazdasági, erkölcsi, esztétikai, vallási stb.) okokat negligálja. „A társadalmi tanulmányok körét igy egyedül az emberek által véghezvitt cselekedetekre korlátolva, azt hiszik, hogy *objektiv* szociologiát csinálnak: pedig a valóságban, megnyirbált, megcsonkitott, csaknem lefejezett szociologiát csinálnak." (V. ö. *Annales de l'Institut intern. de Sociologie.* Tome VIII, 263. l.)

leti, müvészeti erői puszta visszfényei a gazdasági erőknek, melyeknek az események kialakulásában ép oly ferde volna önálló, aktiv szerepet tulajdonitani, mint a szivárványnak az égi háboruban. Tüzetesebben meg kell vizsgálnunk ezt a felfogást.

Hogy a jog, vallás, erkölcs, bölcselet, művészet nem elemi erők, nem rejtelmes utakon létrejött movensek a társadalom életében: az a modern szociológiai kutatások *pozitiv* eredménye, melyet a dedukció és az indukcio egybehangzóan bizonyit.

A *jog* és az *erkölcs* az emberi cselekvőséget szabályozza a társadalom mindenkori szükségleteinek megfelelően, megteremtve a kooperácio kikényszeritheto szabályait, másrészt azon regulák tömegét, melyet a társadalom dicsérő vagy rosszaló közvéleménye tart fenn. Összefüggésük a kor gazdasági szükségleteivel nyilvánvaló és bebizonyitott és annál nyilvánvalóbb, minél kezdetlegesebb viszonyokra térünk vissza; ámde már itt is a szabályok tömege nem merül ki szorosan vett gazdasági viszonylatokban, hanem egészségügyi, vallási, ceremonialis szabályokkal is találkozunk. A *bölcselet* és a *vallás* a primitiv ember életében még alig képez egy elválasztó tömeget, hanem a *tudománnyal* együtt a megismert dolgok egymáshoz való viszonyát kutatja és keresi a rejtelmes külerők, a jó és rossz szellemek megnyerésének és kibékitésének módozatait. A külvilág jelenségei azok, melyek az első vallásos, bölcseleti és tudományos eszméket létrehozták, melyek fe-

leletek voltak az embert közelről érintő kérdésekre. Ki hozza az esőt, ki küldi a villámot, ki árasztja el a vidékeket, hová lesz az ember az álomban, az önkivületben, mi az a rejtelmes árnyék, mely lépéseit kiséri stb., egy sereg oly kérdés, mely az adott külviszonyokból természetszerüleg feltolult az ember agyába.

Már a legkoraibb korszakokban, melyekről tudunk, adataink vannak arra nézve, hogy az ember ilyen és hasonló kérdésekre választ igyekezett adni. Ezen kérdések pedig nem állanak mind az éhség és a szomjuság közvetlen kielégitésével összeköttetésben, vagyis már a fejlődés ezen legkoraibb szakaszaiban is az ember foglalkozott problémákkal, melyek létét közvetlenül nem érintették. Ezt jó lesz megjegyezni. Kétségtelenül mind materiális problémák abban az értelemben, hogy a külvilág jelenségeinek magyarázatára irányulnak, de nem mind materiálisak, ha ez azt akarja jelenteni, hogy a táplálkozással közvetlen összefüggésben állanának. *Nem ismerünk ennélfogva történelmi korszakot, melyben a gazdasági motivumok oly kizárólag uralkodók lettek volna, mint ezt a történelmi materializmus elméletéből a legkoraibb fokokon várni lehetne,* hanem már itt is határozottan mutatkozik az ember nyughatatlan törekvése minden jelenség okát adni, melylyel találkozik. A kutatás bizonyos foku *érdekmentessége* már az ismert legkoraibb időkben is megállapitható.

A *művészet* függése a kor teknologiai eszközei-

től beigazolt tény; de viszont nem sikerült a művészeteket általános érvénynyel hasznossági okokra visszavezetni. A legősibb művészeti emlékek között a harci énekek, a harci tánc, az elrettentő vagy tájékoztató ábrázolatok, a harci célokat szolgáló zene mellett, ott van az emlékek egy ezeknél nem kisebb tömege, melyek hasznossági okokra nem vezethetők vissza, hanem tisztán esztétikai örömérzetekre, melyek kellemes biologiai közérzetek felkeltésére irányulnak.

Szóval már az etnografia adatainak világításában sem tekinthető az ember puszta *„homo oeconomicus"*-nak, hanem gondolkodik napi táplálékától távolabb eső problémákról is, igyekszik a jelenségek összefüggéseit és okait kikutatni, örömet talál bizonyos esztétikai élvezetekben, szereti a föltünést és a mások hódolatát.

A *homo oeconomicus* mellett már a fejlődés legkoraibb lépcsőin is ott van a *homo philosophicus, aestheticus* és *moralis*. Az ember tehát sohasem volt puszta táplálkozási gépezet. A történelmi materializmus kedvelt érve *„primum vivere, deinde philosophari"* kétségtelenül igaz, de oly fejlődési fokra vonatkozik, mely a magasabbrendü állatoknál is már tulhaladottnak tekinthető. Az idegrendszer bizonyos fejlettségi foka mellett az idegerő már nem merül ki a puszta élet- és fajfentartásban, hanem egy fölöslege támad, mely tőle szabadon érvényesülhet, mint gondolkozás, mint tetszelgés, mint játék vagy esztétikai alkotás.

Persze a fölös idegerő a táplálkozás fölöslegétől is függ az idegrendszer bizonyos fejlettségén kivül. De ez a körülmény nem igazolása a történelmi materializmus ama tételének, mely szerint az eszmei erőknek önálló szerepük nincs. Az emberi tevékenység legnagyobb része tényleg az ön- és fajfentartásban merült ki és merül ki ma is. De mindig létezett egy feleslég, mely a produkcio fejlődésével egyre növekedve, az anyagi létfentartástól független irányt vett s magasabbrendü biologiai szükségletek kiegészitésére irányult. *És ezek a magasabbrendü tevékenységek szükségkép befolyásolják és módositják a szorosan vett életfentartási, gazdasági tevékenységeket.*

A történelmi materializmus már a legkezdetlegesebb viszonyok között is tulzás, mondhatnám a magasabb állatvilágban sem feltétlenül érvényesül.* Itt is van a tevékenység egy köre, mely a szorosan vett élet- és fajfentartástól független.

Az emberi primitiv közösségekben ez egészen nyilvánvaló. A gazdasági háboruk mellett a hencegés, a boszu, az irigység, a szerelem is okai a vérengzéseknek. Az ember nemcsak jó élelmet akar, hanem szép és előkelő is akar lenni. Nemcsak vadászik, de táncol is,

* Joggal sóhajt fel *Ferraris:* „Hát tényleg a társadalmi tudomány sajátossága volna, hogy arra legyen kárhoztatva, hogy mindig egyoldalu és a végletekbe menő tételek között ingadozzék?“ (V. ö. I. m. XIII. l.)

nemcsak kunyhót épit, de tam-tam-ján is muzsikál, nemcsak a „kőbalta“ feltalálásán töprenkedik, hanem a mag csirázásának problémáján is; nemcsak hust akar enni, de hódolattal is szereti magát körülvenni.

Ha már a legkezdetlegesebb viszonyok között is nyilvánvalók az u. n. materiális szükségletek kielégitésére irányuló gondolatoktól és tettektől független eszmék és cselekedetek: akkor *a piori* a fejlődés törvényéből következik, hogy ezek egyre erősebbek és függetlenebbek lesznek, karöltve begyakorlásukkal és a rendelkezésre álló idegerő-felesleg növekedésével.

Nemcsak a *l'art pour l'art* igaz, hanem ép oly joggal lehetne beszélni a vallás, az erkölcs, a tudomány teljesen spontán, minden hasznossági szempontól ment kifejtéséről, tisztán ama biologiai gyönyörérzet kedvéért, mely velük jár.

Ezek az erők olyan erősekké válhatnak, hogy a domináns gazdasági erőkkel szembeszállnak, azokat módositják és befolyásolják.

Ezek az erők ép oly autonomok — ha gyengébbek is — mint a gazdaságiak és a kor képét csak akkor fogjuk fel teljesen, ha mindezeket az egymásra ható és visszaható erőket figyelembe vesszük.*

* Az eszmék szerepének realitását s a tulajdonképeni gazdasági erőkkel való összefüggését, sőt azoktól való elválaszthatatlanságát nagy meggyőző erővel mutatja ki *Somló Bódog.* (V. ö. *Állami beavatkozás és individualizmus.* Budapest, 1902. 10—25. l.)

Egy társadalmi alakzatot nem értek meg teljesen gazdasági erői eloszlásából, hanem tudnom kell amaz ideologikus erők intenzitását és mikénti érvényesülését is.

Az uj ideologikus erők mellett, melyek uj gazdasági strukturáknak felelnek meg, ott vannak a régi társadalom ideologikus erői folytonos harcban egymással.

Ha igaz az a mély megfigyelés, hogy „a holtak inkább kormányoznak, mint az élők", — a minthogy kétségtelenül igaz — akkor azt csak amaz ideologikus erők tovább élő és autonom munkája utján tehetik, melyeket rég eltünt generációk hoztak létre.

A történelmi materializmus nagy érdeme, hogy felismerte és nyomatékosan hangsulyozta a gazdasági erők alapjelentőségét; de tévedett, midőn az eszmei erők önállóságát és jelentőségét félreismerte. Az ideologiai faktorok állandóan munkában voltak és intenzitásuk emelkedni fog az életfentartástól fel nem emésztett idegerő szaporodásával. Ez a helyesebb felfogás különben utat tör magának a történelmi materializmus táborában is.

Bernstein igen elterjedt véleményt fejez ki, midőn igy szól: „Ki ma a materialista történelmi elméletet alkalmazza, köteles azt legkifejlettebb és nem eredeti formájában alkalmazni; vagyis köteles a termelési erők és termelési viszonyok kifejlődése és befolyása mellett az illető kor jogi és erkölcsi fogalmaival,

történelmi és vallási tradicióival, a földrajzi és egyéb természeti befolyásokkal, amelyekhez még az emberi természet szellemi képességei is tartoznak, a legteljesebben számolni".*

Nem tudnám jobban öszefoglalni ezen meggondolások eredményeit, mint *Toennies*-nek, a kitünő pszikologusnak következő rövid véleményében, melyet az e kérdésekkel foglalkozó legutóbbi internacionalis szociologiai kongresszus elé terjesztett:

„A történelmi materializmus igaz annyiban, a mennyiben azt a tudományos és pozitiv irányzatot fejezi ki, mely a magasabbat az alacsonyabból, a nemest a közönségesből, az összetettet az egyszerübből vezeti le. De hamis, ha elvét oly módon terjesztik ki és használják fel, hogy szembe állitják a társadalmi fejlődés *lélektani* magyarázatával. Ép ellenkezőleg ez az, amit szolgálnia kell."**

* V. ö. *Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Socialdemokratie.* Stuttgart, 1899. 8. l.

** V. ö. *Annales de l'Institut internationale de Sociologie.* Tome VIII. Paris, 1902. 135. l.

II.

AZ ÁLLAM KELETKEZÉSE.

1. §. A történelmi materializmus államböcséletének kritikáját legcélszerübbnek látszik ezzel a problémával kezdeni, mert az erre vonatkozó gondolatok és felfogások mélyen belenyulnak az államra vonatkozó többi kérdések eldöntésébe is. Sőt bizonyos értelemben azt lehet mondani, hogy az állam keletkezésének elmélete az, mely a szocialista gondolkodók államböcséletének egyenesen alapját képezi, melyből államböcseletük egyéb tételei ugyszólván pusztán dedukálhatók.

2. §. *Marx* ezt a kérdést ép ugy, mint az államböcselet egyéb kérdéseit, szisztematikusan nem tárgyalta. Rendszere általános alapjait lerakva, annak közgazdasági oldala foglalta el érdeklődése és munkaereje legnagyobb részét, mig az államböcselet és szociologia kérdéseivel csak mellékesen foglalkozott.

Marx tanait, a szóban forgó kérdést illetőleg, *Masaryk* következőleg foglalja össze:* Marx szerint az

* V. ö. *Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus.* Wien, 1899. 391., 392., 393. l. (E tanokat kénytelen vagyok Masarykból átvenni, mivel „Die heilige Familie" czimü munkáját, mely azoknak egy részét tartalmazza, megszerezni nem sikerült.)

állam uj intézmény. A középkori feudalizmus szerinte nem állam. Akkor a kereszténység uralkodott, még pedig oly következetesen, hogy az állam számára nem volt hely; a kereszténység az állam negációja. A feudalis társadalom, hogy gyakorlati szükségleteit kielégithesse, különböző előjogos osztályokba szervezkedett, de ez nem volt állam — az egész élet a valláson nyugodott és az egyház által vezettetett. Csak az által, hogy a kereszténység ezt a szocialis hatalmát elveszitette, létesült a modern állam. Ez az állam a burzsoázia uralmát jelenti; nagyban és egészben a francia forradalom hozta életre, különösen a Directorium által.

A forradalom megszüntette a feudalis privilegiumokat, ezzel szemben a vallás és az ipar stb. szabadságát proklamálta; a privilegiumokat a jog, nevezetesen az u. n. emberjogok helyettesitették; az egyének az osztály- és céhszabályzatoktól megszabadittattak — az állam lépett a vallás és az egyház helyébe.

Az állam által biztositott szabadság pusztán negativ: az osztályprivilegiumok negációja; pozitiv tartalma a „felszabadultak", az eddigi fejlődés által elrontott emberek egoizmusa; az uj jog, az emberjogok, a békóiktól szabadult egyének egoizmusának kodifikációja. A modern politikai állam az önző burzsoázia eszköze. Osztályállam, a kapitalista osztály állama.

Az állam által képviselt társadalom a pusztulásnak induló, degenerált társadalom. Egy fordulatnak kell beköszönteni és ez meg fog történni, mihelyt az

önző, individualis ember valóságos *Feuerbach*-faji emberré, társadalmi emberré, igazi emberré, szocialistává, kommunistává lesz, mihelyt az állam és az osztályellentétek eltünnek és a társadalom elől vissza fognak nyomulni. Az állam megszünik, csak pusztán a „szabad emberek egyesülete" fog fennállani.

Marx szerint az állam igy muló jelenség. Az őskommunizmus idejében nem létezett és a jövő kommunizmusában sem fog létezni. Az állam egy ideologia, és pedig a gyakorlati ideologia, miként a vallás az elméleti. A politikai burzsoá-állam a durva egoizmus puszta fikciója. „A munkásosztály a fejlődés folyamán a régi polgári osztály helyébe egy asszociációt fog emelni, mely az osztályokat és ellentéteit kizárja és nem lesz többé tulajdonképeni politikai hatalom, mert ép ez a politikai hatalom az osztályellentét hivatalos kifejezése a polgári társadalmon belül."

Ezekkel a tételekkel kár volna tüzetesebben foglalkozni. A hegeli dialektika, a Feuerbach-féle materializmus és a XVIII. század racionalizmusának épen nem szerencsés keverékei azok. Hogy oly zseniális gondolkozó, mint Marx, annyira rövidlátó legyen, hogy pl. a feudalis társadalomban az állami hatalom — bár a jelenlegitől sokban eltérő, de azért nem kevésbbé világos — szervezettségét ne vegye észre, alig volna megérthető, ha emlékezetünkbe nem idéznők ezen tételek sporadikus keletkezését egyéb, fontosabb gondolatsorok közepett, a szerves összefüggés hiányát közöttük

s ha fel nem tételeznénk az „állam" szónak a rendestől eltérő — bár, fájdalom, zavaros és jogosulatlan — használatát. Különben a kritikát *Marx* álláspontjával szemben annál inkább mellőzhetik, mivel *Engels*, az iskola másik feje, e tárgyban rendszeres vizsgálatokat folytatott, melyekben *Marx* tételeinek életképes részei is feltalálhatók, mint egy szilárdabbul kiépitett állambölcselet épületének egy-egy köve.

3. §. *Engels* tanainak nagy része az itt szóban forgó kérdést illetőleg *„Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates"* czimü munkájában található meg, mely igy a történelmi materializmus állambölcselete főforrásaként tekinthető. *Engels* e könyvében az őstörténelem nagy buvárának, *Morgan*nak fejtegetéseit követi s igen nagy éleselméjüséggel és ügyességgel tudja azokat iskolája javára értékesiteni.

Az állam keletkezését illetőleg *Engels* nézeteit — melyeket nagyban és egészben még ma is a „hivatalos" történelmi materializmus tanainak kell tekinteni — fő vonásokban a következőkben foglalhatjuk össze:

Az irokézek alkotmányát, mint az ős nemzetségi szervezet tipikus példáját tekinti és *Morgan* után hosszasan ismerteti, mivel „itt alkalmunk van egy oly társadalom szervezetét tanulmányozni, mely még *államot* nem ismer".* Az állam ugyanis a társadalom tagjainak összeségétől különváltan szervezett közhatalmat

* V. ö. I. m. Stuttgart, 1900. 88. l.

feltételez és ez a jellemvonás (Engels szerint) az ős nemzetségi szervezetben hiányzik.

Ez a nemzetségi szervezet az emberiség valóságos aranykora. „És csodálatos alkotmány minden gyermekességében és egyszerüségében ez a nemzetségi alkotmány. Katonák, zsandárok és rendőrök nélkül, nemesség, királyok, kormányzók, előljárók vagy birók nélkül, börtönök, perek nélkül minden megy a maga rendezett utján. Minden veszekedést és viszályt azok összesége dönt el, a kiket illet, a gens vagy a törzs vagy az egyes gensek maguk között és csak mint felette ritkán alkalmazott eszköz fenyeget a vérboszu, melyeknek a mi halálbüntetésünk csak civilizált formája, melyhez a civilizáció minden előnye és hátránya tapad.“*

Ennek a dicső nemzetségi szervezetnek (melynek bámulói sorába a tulajdonképeni szocialista párton kivül álló irók — köztük olyan nagy és előkelő szellem, mint Achille *Loria* — is tartoznak) lesz megölője az *állam*.

A nemzetségi alkotmány pusztulásának és az állam kialakulásának folyamata legtisztábban Athenben észlelhető, melynek történelme a részletekben is eléggé ismeretes előttünk. A görög hőskor a régi nemzetségszervezet még világos nyomait mutatja. De már bomladozóban van. A magántulajdon kifejlődött, a keres-

* V. ö. I. m. 90. oldal.

kedelem gyakorlatban van, a tengeri hajózás élénk. A föld vétele és eladása, a mind erősebb munkafelosztás folytán a gensek tagjai szétszóródnak. A nemzetségi felosztás bizonytalanná lesz. Az atyai hatalom, az örökösödés, a rabszolgaság kialakulnak. A háboru rablóhadjárattá fajul. A gazdagság és a szegénység fellépnek.

„Még csak egy hiányzott: egy berendezés, mely nemcsak az egyesek ujonnan szerzett gazdagságait a nemzetségi rendszer kommunisztikus hagyományaival szemben biztositaná, mely nemcsak az előbb oly kevésre becsült magántulajdont szentesitené és ezt a szentesitést minden emberi társadalom főcéljának jelentené ki, hanem a mely a tulajdonszerzés egymásután kifejlődött uj formáit is, tehát a gazdagság egyre gyorsitott gyarapitását, az általános társadalmi elismertség bélyegével látná el; egy berendezés, mely nemcsak a társadalomnak jelentkező osztályokba való szakadását megörökitené, hanem a birtokos osztály jogát a birtoktalan kizsákmányolására és amaz uralmát emez felett.

És ez a berendezés eljött. Az *államot* kitalálták.“*

A gazdagság nemességet hoz létre. „A főeszköz a közszabadság elnyomására — a pénz és az uzsora.“

„A gyermekek eladása apjuk által — ez volt az atyai hatalom és a monogamia első gyümölcse! És ha a vérszipolyozó még akkor sem volt kielégitve, az adóst

* V. ö. I. m. 103., 104. l.

is eladhatta rabszolgának. Ez volt a civilizáció kellemes hajnalhasadása az athenei népnél."*

Az irókézeknél mindez nem történhetett meg: „A termelés a legszükebb korlátok között mozgott — de a termelők uralkodtak saját termelvényük fölött. Ez volt a barbár produkció óriási előnye, mely a civilizáció beköszöntésével elveszett és amit visszaszerezni, de az emberek által kiküzdött hatalmas uralom alapján a természet fölött és a most lehetséges szabad asszociáció alapján, a legközelebbi nemzedék feladata lesz."**

A nemzetségi szervezet pusztulása Athenben egyre teljesebb lett. Solon vagyoni cenzusa annak ujabb kudarca. Kleisthenes alatt a területi beosztás (a nemzetségi helyett) végleges lesz és ezzel az uj rend végleg kialakultnak tekinthető. Az állam a nép tömegétől elvált közhatalomban jelentkezvén, tényleg Athenben a rendőri hatalom kialakul. A rendőri csapatok a rabszolgákból kerültek ki. „Ez még a régi nemzetségi érzület volt," teszi hozzá nyomatékosan Engels. Az uj rend egyszersmind pusztulása csiráit is magában hordta. „Nem a demokrácia tette tönkre Athent, mint az európai udvaronc-iskolamesterek állitják, hanem a rabszolgaság, mely a szabad polgár munkáját számüzte."***

* V. ö. I. m. 108. l.

** V. ö. I. m. 109. l.

*** V. ö. I. m. 118. l.

Rómában ugyanez a processzus ment végbe a némileg eltérő viszonyok által előidézett helyi különbségekkel. A nemzetségi szervezetet felváltó alkotmány alapvonásai is megegyeznek a görögével: „. . . ezen alkotmányon belül folyik le a római köztársaság története a patriciusok és plebejusok összes küzdelmeivel a hivatalok elnyeréséért és az állambirtokokban való részesedésért, melyek a patricius nemesség felszivódásával végződnek a nagy földbirtokosok és pénzemberek uj osztályába, kik lassanként a háborus szolgálat által tönkretett parasztok összes földbirtokait elnyelték, az igy előállt óriási mezőgazdaságokat rabszolgákkal műveltették, Itáliát elnéptelenitették és ezzel nemcsak a császárságnak nyitottak ajtót, hanem utódainak is, a német barbároknak".*

Ezen és más államalakitási tények mögött egy állandó lényeges folyamat rejlik, mely a királyok és csaták történetiróinak figyelmét teljesen elkerülte: „A munkának első nagy társadalmi felosztása a munka termelőképességének fokozásával, tehát a gazdagsággal és a termelési kör kiszélesitésével, az adott történelmi összfeltételek mellett, szükségkép a rabszolgaságot vonta maga után. Az első nagy társadalmi munkafelosztásból állt elő a társadalom első nagy szakadása két osztályra: urakra és rabszolgákra, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra."**

* V. ö. I. m. 131. l.

** V. ö. I. m. 167. l.

A gazdasági viszonyok ilyen változása a társadalmi élet molekuláját, a családot is revolucionálta: „Ugyanaz az ok, mely az asszonynak előbbi uralmát a házban biztositotta: a házi munkára való korlátoltsága, ugyanaz az ok most a férfi uralmát biztositotta a házban: az asszony házi munkája most elenyészett a férfi kereseti munkája mellett; ez volt minden, amaz csak jelentéktelen járulék.“*

A civilizáció a kereskedővel kezdődik, aki már nem termel, hanem közvetit. „Vele kiképződik az ércpénz, a préselt érem és az ércpénzzel egy uj eszköz a nemtermelők uralmához, a termelők és azok termelése felett.“**

Az ezen gazdasági eseményekből bekövetkező osztályharc képezi az állam keletkezésének tulajdonképeni okát. „Az állam tehát semmi esetre sem egy kivülről társadalomra ráerőszakolt hatalom; ép oly kevéssé „az erkölcsi eszme valósága“ „az ész képe és valósága“, mint Hegel állitja. Sokkal inkább a társadalom terméke bizonyos fejlődési fokon; bevallása annak, hogy ez a társadalom önmagával megoldhatatlan ellenmondásba bonyolódott, kiengesztelhetetlen ellentétekbe repedt, melyeket számüzni képtelen. Hogy azonban ezek az ellentétek — osztályok küzdő gazdasági érdekekkel — ne emészszék fel magukat és a társadal-

* V. ö. I. m. 168. l.

** V. ö. I. 173. l.

mat meddő küzdelemben, egy látszólag a társadalom felett álló hatalom vált szükségessé, mely az összeütközést csillapitsa, a „rend“ korlátai között tartsa fenn; és ez a társadalomból előállt, de magát a fölé helyező, magát tőle jobban és jobban elidegenitő hatalom, az állam.“*

A régi nemzetségszervezettel szemben főleg három intézmény jellemzi az államot: 1. az alattvalók területi beosztása a nemzetségi helyett; 2. közhatalom létesitése a népösszességgel szemben; 3. az adók, ezen hatalom fentartására.

Az állam további jellemvonásai keletkezése okaiból következnek: „Minthogy az állam abból a szükségletből állt elő, hogy osztályellentéteket korlátok között tartson; minthogy azonban egyidejüleg ezen osztályok összeütközésének közepette jött létre: ennélfogva rendszerint a leghatalmasabb, gazdaságilag uralkodó osztály állama, mely általa politikailag is uralkodó osztálylyá válik és igy uj eszközöket szerez az elnyomott osztály fékentartására és kizsákmányolására. Igy az antik állam mindenekelőtt a rabszolgatartók állama volt a rabszolgák fékentartására, miként a feudalis állam a nemesség szerve a röghöz kötött és szabad parasztok fékentartására és a modern képviseleti állam a bérmunka kizsákmányolásának eszköze a tőke által. Kivételesen azonban előfordulnak korszakok,

* V. ö. I. m. 178. l.

midőn a küzdő osztályok egymást annyira közel egyensulyban tartják, hogy az állami hatalom, mint látszólagos közvetitő, pillanatnyira bizonyos önállóságot tud mindkettővel szemben fentartani. Igy a XVII. és XVIII. század abszolut monarkiája a nemességet és a polgárságot egymással szemben ellensulyozza; igy az első és különösen a második francia császárság bonapartizmusa, mely a proletariatust a polgársággal és a polgárságot a proletariatussal szemben játszotta ki. A legujabb ilyen fajtáju produkció, melynél uralkodó és uralom alatt álló egyaránt komikus szerepet játszik, Bismarck nemzetének uj német birodalma; itt kapitalisták és munkások egymással szemben egyensulyban tartatnak és egyformán kizsaroltatnak az elzüllött porosz „Krautjunker"-ek javára.*

Ez az állapot azonban majdan meg fog szünni. „Ameddig az elnyomott osztály, tehát a mi esetünkben a proletariatus, még nem érett meg önmegszabaditására, addig többségében a jelenlegi társadalmi rendet az egyedül lehetségesnek fogja tartani és a kapitalista-osztály farka, annak legszélsőbb balszárnya fog lenni. Abban az arányban azonban, melyben önfelszabaditása felé megérik, abban az arányban mint önálló párt szervezkedik, saját képviselőit választja meg, nem pedig a kapitalistákéit.

Az általános szavazati jog ezek szerint a mun-

* V. ö. I. m. 180. l.

kásosztály érettségének mértéke. Több nem lehet és nem is fog lehetni a mai államban; de ez elég is. Azon a napon, melyen az általános szavazati jog hőmérője a munkásoknál a forrpontot fogja jelezni: tudni fogják ők is, a kapitalisták is, hogy hányadán vannak."*

„Az állam tehát — ebben foglalja össze *Engels* konkluzióit — nem létezik öröktől fogva. Voltak társadalmak, melyek nélküle is el tudtak lenni, melyeknek az államról és államhatalomról semmi sejtelmük sem volt. A gazdasági fejlődés egy bizonyos fokán, mely a társadalom osztályokba való szakadásával szükségkép egybe volt kötve, ezen szakadás következtében az állam szükségesség lett. Most gyors léptekkel a termelés oly fejlődési fokához közeledünk, melyen ezen osztályok léte nemcsak megszünt szükségesség lenni, hanem a termelés pozitiv akadályává lesz. Le fognak dőlni ép oly elkerülhetetlenül, mint a hogyan létrejöttek. Velük elkerülhetetlenül romba dől az állam. A társadalom, mely a termelést a termelők szabad és egyenlő asszociációja alapján ujjászervezi, az egész állami gépezetet oda helyezendi, a hová majd akkor tényleg illeni fog: a régiségek muzeumába, a szövőszék és bronzbalta mellé."**

Az államelőtti fejlődés évezredeken át tartott; az

* V. ö. I. m. 182. l.

** V. ö. I. m. 182. l.

állam nincs még háromezeréves sem; az állam a közel jövőben meg fog szünni: ezek a történelmi materializmus állambölcseletének legjellemzőbb tanai, melyek rendszere egész képét meghatározzák.

4. §. Bár az előbbi §-ban adott összefoglalás korántsem teljes, mégis azt hiszszük, hogy a történelmi materiálizmus államkeletkezési tanát illetőleg tájékoztatta az olvasót annyira, hogy most már ezen elmélet birálatába bocsátkozhassunk.

Engels igen helyesen az állam egy általános ismérvét keresi, illetőleg adottnak veszi, mert hisz arra a kérdésre, hogy mikor és hogyan keletkezett az állam, csak ugy válaszolhatunk, ha tudjuk, hogy milyen intézmény, történelmi alakulat tekinthető államnak.

Mint minden fogalomnak, ugy az állam fogalmának is lényeges tartalma az lesz, mely a legkülönbözőbb idők, viszonyok és fejlődési fokok megfelelő jelenségeinek megegyező elemeit magában foglalja.

Ezen mértékkel mérve *Engels* definicióját, hogy az állam lényeges jellemvonásaként egy a nép egészétől többé-kevésbbé elvált közhatalom tekintendő: az előttünk helyesnek és elfogadhatónak látszik, mert oly jellemvonást emel ki, mely minden előttünk ismert történelmi államalakulatban fellelhető. A közkeletü definiciók tudvalevőleg még „egy határozott földterületet" is felvesznek az állam lényeges alkatelemei sorába. Ennek mellőzését az *Engels*-féle meghatározásban

azonban csak szerencsésnek találjuk, mert bár a terület a jelenlegi és irott történelemmel biró álladalmaknak tényleg lényeges alkateleme, nem szabad felednünk, hogy az az emberiség egy hosszu fejlődési korszakában, nevezetesen a nomád állattenyésztő népeknél, az állami hatalom attributumai között nem szerepelt, holott a másik kettő (nép, főhatalom) ezeknél is föltalálható. Ha igy a modern államtant tárgyaló munkákban a területi elem lényegként való kiemelése feltétlenül helyes : ugy másrészt ép az *államkeletkezési* probléma vizsgálatánál hiba volna oly meghatározáshoz ragaszkodni, mely az emberiség legkoraibb korszakaiban még nem ismert, vagy nem lényeges alapelemmel dolgozik.

Elfogadva igy *Engels* kiindulási pontját, tanaival szemben elsősorban egy tisztán *történelmi tény-kérdés* merül fel, mely igy szól: Igaz-e az, hogy — miként *Engels* állitja — az emberiség történelmének leghosszabb korszakában, a törzsszervezet idején állam nem létezett, mert nem létezett „a nép összességétől különvált hatalom"?

Erre a kérdésre határozott *nemmel* kell válaszolnunk, még pedig — csodálatosképen — nem más, az *Engels*-étől elütő források alapján, hanem az *Engels* forrásai alapján, mi több, a nemzetségi szervezet azon megrajzolása alapján, melyet *maga Engels* adott.

Engels előadja, hogy minden gens békebiró (sachem) és a háborura hadvezért választ. Mihelyt be-

áll valamely egyéni hivatal szervezésének szüksége, az már *eo ipso*, bizonyos, az összességtől elvált hatalmi jogositványt feltételez. Ezt maga *Engels* is kénytelen, legalább bizonyos esetekben elismerni. Igy: „Néhány törzsnél egy főnököt találunk, akinek jogositványai azonban igen csekélyek. Ő a sachemek egyike, aki oly esetekben, melyek gyors cselekvést igényelnek, ideiglenes rendszabályokat alkalmaz addig az ideig, mig a tanács egybegyülhet és véglegesen határozhat. Ez egy gyönge, de a későbbi fejlődésben többnyire terméketlen maradt kezdemény a végrehajtó hatalommal biró hivatalnokhoz; ez sokkal inkább . . . . . a legtöbb esetben, ha nem mindenütt, a legfelsőbb hadvezérből fejlődött ki."*

Ebből látható, hogy már itt is jelentkeznek a népösszességtől elkülönült hatalmi jogositványok.

Ezen mit sem változtat, hogy „a sachem hatalma a gensen belül tisztán atyai, erkölcsi természetü volt... A háboru főnöke csak a hadjáratoknál parancsolhatott valamit,"** sőt a második mondat ujabb hatalmi jogositványokra mutat.

Engels azt is kimutatja, hogy a gensek egyesületeinek a phratriák-nak és a phratriák egyesülésének, a törzsnek határozottan körvonalozott összetételü tanácsai voltak, melyek nem estek össze a nép összessé-

* V. ö. I. m. 86. l.

** V. ö. I. m. 77. l.

gével. Igy a sachem-ekből és hadvezérekből alakult törzsi tanács dönt a háboru és béke ügyében. Vagy mi más pl. a vérboszu részletes szabályozása a gensek között, mint a genseken fölül megalakult közhatalom jelentkezése? Ha a kiengesztelési ajánlat nem fogadtatott el, „a megsértett gens egy vagy több boszulót nevezett ki, kik kötelesek voltak a gyilkost elfogni és agyonütni. Ha ez megtörtént, az agyonütött gensének nem volt joga panaszkodni, a dolog ki volt egyenlitve."

Vagy az *Engels* által részletesen ismertetett adoptacionális és örökösödési (tulnyomóan kollektiv jellegü) szabályok mi mást jelentenek, mint meghatározott hatalmi jogositványok létezését, mert csak ilyenek alkalmazásával (legyenek azok most már jogi vagy erkölcsi szankcio által biztositottak) tartható fenn ama szabályok keresztülvitele.

Szóval már magának *Engels*-nek előadása után ismerünk tanácsokat, sachem-eket, főnököket, hadvezéreket, vagyis a népi közhatalomtól határozottan elválasztható szerveket, melyek bizonyos összműködési szabályok keresztülvitelét biztositják.

Amennyire a néprajzi irodalmat ismerjük, az a véleményünk, hogy egy részletes vizsgálat még további bizonyitékokat nyujtana *Engels* fölfogása ellen. Erre azonban itt nincs terünk, hanem csak egy igen jellemző adat kiemelésére szoritkozunk, mely egymaga is bizonyitani fogja, hogy a tények olyan értelmezése, mint *Engels* teszi, legalább is kétes. A primitiv alkotmány-

szerkezetek két legalaposabb ismerője, *Maine* és *Spencer* azt a törvényt állapitották meg, hogy az emberiség a *status* állapotától a *contractus* állapota felé halad, értve ez alatt, hogy a primitiv időkben a kötelező, állami jellegü szabályok tulnyomók, mig a civilizációval egyre nagyobb tér jut az egyén szerződési szabadságának s akarata szabad érvényesülésének. Bár ez a még több más kitünő gondolkozó által is elfogadott tétel — véleményünk szerint — ilyen feltétlen alakban nem állhat meg s legalább is korrekturára szorul: mégis ékesen mutatja, hogy a primitiv társadalmak egész komplexumának szemlélete sokakat ép az engelsi tétel merő ellenkezőjére vezetett.*

Véleményünk ennélfogva tehát az, hogy a primitiv társadalmaknál — nevezetesen az Engels nemzetség-szervezeténél is — az állami szerv attributumai teljes világosságban megkülönböztethetők s nincs semmi joguk ezeket a korai alakulatokat, mint államnélkülieket tekinteni.

Minden, ami tudományosan mondható, csak annyi, hogy ezek az államalakulatok még nem a modern hatalmasan differenciálódott és integrálódott államok, hanem azok kezdetlegesebb képletei. Épen annyi

* V. ö. ezzel szemben *Somló* érdekes, de nem meggyőző kisérletét annak bebizonyitására, hogy az állami hatáskör egyre növekszik a társadalom fejlődésével. (*Állami beavatkozás* stb. i. m. III. rész.)

hatalmi jogositvány válik el a társadalomtól az állami szerv számára, amennyi ama kiskörü, kevés szükségletü, vérségi szálak által egybekapcsolt körnek megfelel. Ez az oka, hogy tulajdonképeni jogi szankcióra még az esetek többségében nincs szükség (a megfelelő összműködést a vallási szabályok cementje és a törzsfőnöki tekintély atyaias hatalma eléggé biztositja), de az mindannyiszor felmerül, midőn az adott viszonyok vagy események a társadalmat veszélyeztetik (vérboszu, hadvezéri hatalom a háboruban).

Engels maga ezt igen szépen megmondja egy helyen: „A nemzetségi alkotmány virágzásában (miként Amerikában láttuk) szerfölött fejletlen termelést feltételezett, tehát szerfölött gyér népességet széles kiterjedésü vidéken, tehát az ember csaknem teljes leigázottságát a vele szemben idegenül és érthetetlenül álló külső természet által, mely a gyermekes vallási képzetekben tükröződik vissza".*

Csak *Engels* azt nem akarja belátni, hogy ha a mai rendkivül bonyolult, nagykiterjedésü és a természet felett mind jobban uralkodó társadalomnak egy bonyolult és nagykiterjedésü állami hatalom felel meg, az egyszerü és kicsinykörü társadalom logikus következménye és történelmileg is jelentkező korrelativuma nem az államtalanság, hanem az egyszerü és kicsinykörü állami hatalom.

* V. ö. I. m. 92. l.

Ezek szerint az állam nem a nemzetség-szervezet pusztulásának terméke, mint *Engels* állitja, hanem minden társadalmi alakulat állandó, kisérő jelensége.

Ha ez igy van, akkor az is nyilvánvaló, hogy az *Engels* által előadott történelmi folyamatok még az államkeletkezés problémáját nem magyarázzák meg. Amiket *Engels* leir, *nem államkeletkezési tények, hanem az államhatalom kiterjedésének és módositásának tényei.*

A kérdés tehát még mindig eldöntetlen: Hogy keletkezett az állam?

5. §. Az eddig előadottak után már nyilvánvaló, hogy az államkeletkezés történelmi meghatározása lehetetlen feladat. A történelmi időkben lefolyó egy államalakulás sem derithet fényt erre a problémára, mert hisz a hóditó, a letelepülő, vagy kolonizáló embertömegek, a dolog természete szerint, már — kisebb vagy nagyobb mértékben — egy a nép összeségétől többé-kevésbbé elkülönitett közhatalom alatt állanak, pedig a kérdés épen ezen közhatalom mikénti megalakulására vonatkozik. Nagyon bölcsen mondotta *Pulszky:* „Épen oly kevéssé lehet . . . történeti emlékezés utján az állami, mint egyéni emlékezés utján az egyéni öntudat eredetét megállapitani".* Ugyancsak ő az itt szóban forgó probléma kereteit olyan precizi-

* V. ö. *A jog- és állambölcsészet alaptanai.* Budapest, 1885. 177. l.

tással körvonalazta, hogy azokon nem fog változtatni senki, mert azok elménk, ugyszólván gondolkozási mekanizmusából következnek, „ . . . ma a kérdés, mint egyszerüen tudományos jelentőségü ugy teendő fel, hogy miképen különzékült a társadalom körében a jogalkotó és jogfentartó közület, vagyis miképen vált ki az államszervezet ugy, hogy láthatólag állandóan és függetlenül megmaradhasson a keretét betöltő társadalmi anyag változása daczára".

Ez a kérdés pedig a történelmi módszer segélyével nem oldható meg, „hanem ha a genetikai módszer segélyével a valót megközelitő feltevésekhez akar (valaki) jutni, a társadalmi együttlét és szervezkedés legősibb, legegyszerübb és legáltalánosabb tényezőiből és nyilvánulásainak legkezdetlegesebb alakjaiból kell kiindulnia. Ezenkivül nem szabad a kérdést a világos és tiszta közösségi tudat megalakulása percének fölfedezésétől függővé tenni, hiszen a tudat közösségekben és egyénben csak oly tényezők fokozódott hatása, amelyek már alsóbb fokon az érzetben és ösztönszerü eljárásban mutatkoznak, amelyet ismét folytonos és szakokra alig választható összeköttetés fonala kapcsol egybe a puszta benyomásokkal és a közvetlenül reflex cselekvőséggel; továbbá azt sem szabad feledni, hogy a tudat felébredését csak külső nyilvánulásból ismerjük, amely természetszerüleg nem egyidejü alanyi keletkezésével, hanem azt utólag követi."*

* V. ö. I. m. 178. l.

Ilyen keretekben fogva fel a kérdést, az nyilvánvalólag, mint lélektani probléma jelentkezik és azon elemi lélektani tények felderitésére vonatkozik, melyek valamelyes legegyszerübb, esetleg csak ideiglenes közhatalom elismerésétől a mai nagy államok kialakulásához elvezetnek.

6. §. A kérdés ezen másik oldalával is foglalkozott ***Engels, Dühring*** bölcselete ellen irt munkájában.

Engels ezen fejtegetéseiben különösen ***Dühring*** hatalmi elméletét támadja, mely a jog és az állam keletkezését az *erőszakra* vezeti vissza. Polémiája ránk nézve azért fontos, mert *contrario* sejteni engedi az ***Engels*** saját álláspontját, melyet — a genetikai oldalról — önállóan nem fejtett ki.

A birtokra és a tulajdonra ezt mondja: „Mindenesetre nyilvánvaló, hogy az rablásnak is lehet az eredménye, tehát *erőszakon* alapulhat, de semmi esetre sem szükségképen. Munka, lopás, kereskedés, csalás utján is megszerezhető. Sőt mindenkép előbb munkával kell előállitani, mielőtt azt egyáltalán valaki elrabolhatná . . ."

„A magántulajdon egyáltalán semmikép sem léphet fel, mint a rablás és erőszak eredménye a történelemben. Ellenkezőleg. Már az összes kulturnemzetek ősi, tőzsgyökeres községeiben is létezik, ha bizonyos tárgyakra korlátolva is."*

* V. ö. *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft.* Stuttgart, 1894. 166—167. l.

Még világosabban: „Mindenütt, ahol a magántulajdon kifejlődött, ez a megváltozott termelési és kicserélési viszonyok következtében történt, a termelés emelése és a forgalom előmozditása érdekében — tehát gazdasági okokból. Az erőszak e mellett semmi szerepet sem játszik. Csak nyilvánvaló, hogy a magántulajdon intézményének már léteznie kell, mielőtt a rabló idegen jószágot magáévá tehetne; tehát, hogy az erőszak a birtokállományt megváltoztathatja, de a magántulajdont, mint olyant, létre nem hozhatja.*

A bérviszony sem az erőszak eredménye, hanem a produkció és csereviszonyokban beállott változások szükségszerü következménye. A burzsoázia a gazdasági erők változása következtében megdönti a feudalis nemességet és létrehozza a proletariatust, megteremti saját uralmát, de egyszersmind saját pusztulásának csiráit. „ . . . és saját állapotának ezt a fölfogását és egy uj osztálynak, a proletariatusnak létrehozatalát végrehajtotta minden erőszak — hokusz-pokusz nélkül, tisztára gazdasági uton. Saját tevékenységének és a küzdelmének ezt az eredményét semmi esetre sem akarta — ellenkezőleg az ellenállhatatlan erővel utat tört magának akarata és szándéka ellenére; a saját maga termelési erői kinőttek vezetése alól és mintegy természeti szükségszerüséggel az egész polgári társadalmat a pusztulás vagy az átalakulás felé sodorják".**

* V. ö. I. m. 167—168. l.

** V. ö. I. m. 171. l.

A politikai hatalomra nézve azt mondja: „Itt csak arról van szó: megállapitani, hogy a politikai uralomnak mindenütt egy társadalmi hivatali tevékenység képezte az alapját és a politikai uralom csak akkor volt tartós, ha ezt a társadalmi hivatali tevékenységét teljesitette.“*

A rabszolgaság azért áll elő, mert a hadifoglyot, kit kezdetben mint értéktelent megöltek vagy megettek, a gazdagság szaporulásával gazdaságosan felhasználhatták.

„Nem volna szabad sohasem felednünk, hogy egész gazdasági, politikai, intellektualis fejlődésünk oly állapotot feltételez, melyben a rabszolgaság ép oly szükségszerü, mint általánosan elismert volt. Ebben az értelemben jogunk van az mondani: antik rabszolgaság nélkül nem volna modern szociálizmus.“**

Egy más helyen még határozottabban fejezi ki magát:

„Ezekután nyilvánvaló, hogy milyen szerepet játszik az erőszak a történelemben a gazdasági fejlődéssel szemben. Először minden politikai hatalom kezdetben egy gazdaságtársadalmi működésen alapszik és abban a mértékben fokozódik, amelyben az eredeti közösség felbomlásával a társadalom tagjai magántermelőkké válnak és igy a közös társadalmi tevékenység igazgatása még jobban elidegenedik. Má-

* V. ö. I. m. 188. l.

** V. ö. I. m. 189. l.

sodszor, miután a politikai hatalom a társadalommal szemben önállósult, szolgálóból urnővé lett, két irányban működhetik. Vagy a törvényszerü gazdasági fejlődés irányában működik, Ebben az esetben nincs küzdelem közöttük, a gazdasági kifejlődés gyorsul. Avagy ellene működik és ekkor kevés kivétellel elbukik a gazdasági fejlődéssel szemben".*

7. §. *Engels* előadása mindenekelőtt azzal lepi meg az embert, hogy az államkeletkezés általa adott történelmi magyarázatával lényeges ellentétben van. Az eddigiekben minduntalan hallottunk kizsákmányolásról, sőt az állam egyenesen ugy jelentkezett főjellemvonásaiban, mint az a hatalmi mekanizmus, melylyel az uralkodó társadalom az uralom alatt levő társadalmi köröket fékentartja.

Most minderről szó nincs. *Engels Dühringgel* szemben ugyszólván az állami hatalom védője lesz. Az erőszakot — legalább is mint lényeges elemet — kizárja a társadalmi fejlődés faktorai közül. *Engels* ezen ellenmondásba keveredése (mely tényleg nincs humor hiján) részletesen meg van világitva *Masaryk*nál.** Minket e helyen kevésbbé érdekel, hanem azt kell megvizsgálnunk, hogy micsoda *Engels* szerint a társadalmi és állami kialakulás alapoka, fő lélektani tényezője, ha az erőszakot teljesen jelentéktelennek tartja?

* V. ö. I. m. 192. l.

** V. ö. I. m. 402. és következő lapjai.

Az idézett helyek mindegyikéből az tünik ki, hogy *Engels* ennek — összhangban a történelmi materiálizmus általános világfelfogásával — a gazdasági viszonyok átalakulását tartja. A gazdasági viszonyok — különösen a termelés — változása, megfelelő átalakulást idéz elő a jog- és államban is, mint a többi „ideologiai" tényezőkben, mig keletkezése tényében „minden politikai hatalom eleinte egy gazdaság-társadalmi működésen" alapszik. *Engels* azonban adós marad azon folyamat meghatározásával, mely a gazdasági viszonyok változásától a jog és az állam változására vezet, teljesen homályban hagyja az első főhatalom kialakulásának mikénti végbemenetelét. Sőt, a mi még sulyosabb hiba, a legcsekélyebb világot nem vet magának a gazdasági viszonyok átalakulásának folyamatára. Mert még azt talán el lehet képzelni, hogy a gazdasági viszonyok átalakulásával a társadalom u. n. eszmei tartalma, joga, erkölcse, állama, vallása, művészete önként megfelelően átalakul, minden közvetitő folyamat nélkül: *de a legteljesebben érthetetlen, hogy maguknak a társadalom alapját képező gazdasági viszonyoknak átalakulását mi okozza?*

Hogy ezekre a kérdésekre nem kisért meg feleletet adni, az egész történelmi materiálizmus legvégzetesebb hibája. A társadalmi élet jelenségei nála valami anthropomorph szint öltenek. A gazdasági viszonyok valóságos démoni erővel birnak, melyek vakon kergetik az emberiséget rabszolgaságba, jobbágy-

ságba, bérmunkába, szociálizmusba. De miért jöttek létre ezek a fokozatos átalakulások? Nem volna semmi közös vonás, semmi észrevehető törvényszerüség az emberiség történelmének hosszu drámájában? De igen: a gazdasági viszonyok átalakulása — felel a materiálizmus történetirója. És ennek mi az oka? A teknikai eszközök átalakulása lesz a felelet.

Nyilvánvaló, hogy ez nem válasz, hisz egy gazdasági jelenségre csak egy másik — bár kevésbbé bonyolult — gazdasági jelenséggel válaszoltak. De a válaszban nincs semmi törvényszerüség, nincs a mi a kutatónak megnyugvást adhatna, aminthogy az emberi lélekre megnyugtató — az emberi tudat kérdésében — csak oly felelet lehet, mely magának ennek a léleknek ismert alapelemeivel dolgozik. Hogy az alkotmányok nőnek, hogy azok fejlődnek, hogy a termelési erők szükségkép ide vagy oda vezetnek, tudományosan ép oly elfogadhatatlan magyarázatok, mint az isteni akaratra vagy egy metafizikai principiumra való utalás. Minden világtörténelmi esemény, minden szociális átalakulás, a társadalmi jelenségek minden nyilvánulása az emberi lélek és a kivüle álló univerzum összehatásának eredménye. Minden magyarázat, mely ezen két alkotó rész közül csak az egyikkel számol, szükségkép tökéletlen, mint tökéletlen volna minden oly fizikai magyarázat, mely a mágnes és a vas közötti összefüggést vagy az egyikből vagy a másikból, de nem mind a kettőből akarná meghatározni. A tör-

ténelmi materializmus, mely csak a gazdasági jelenségekből akarja a történelmet megkonstruálni, ép oly hibás, mint a történelmi idealizmus, mely abban csak eszméket lát, mig a dolgok realitását kétségbe vonja. Hogy az emberek gondolkoznak, éreznek, vágynak, törekszenek, elméleteket csinálnak stb., ép oly világos ténye a társadalmi jelenségeknek, mint a gazdasági viszonyok, a termelés, a fogyasztás, jövedelemelosztás. Egyik jelenségsornak sincs a másik felett nagyobb realitása, hanem két különböző végei azok egy és ugyanazon dolognak.

A lélektani kutatások elhanyagolása a történelmi materializmus legtöbb hibájának az oka. A dolog természete szerint a gazdasági élet magyarázatainál a lelki élet tényeibe minduntalan beleütközve nem kerülhették el, hogy esetről-esetre magyarázatokat ne állitsanak fel, de ezeken a magyarázatokon meglátszik azok esetlegessége, teljes összefüggésükben át nem gondoltsága. S tényleg minduntalan látjuk, hogy az iskola legnagyobb és legkisebb emberei sürün keverednek ellenmondásba, hol kifosztásról, hol bölcs meggondolásról beszélnek, hol a fejlődés kikerülhetetlenségéről, hol az állam mindenhatóságáról, hol annak képtelenségéről, hol a céljaival tisztában levő munkásosztály megteremtésének nélkülözhetetlenségéről, hol a munka és a harcz, hol a nihilizmus politikáját javasolják, hol erkölcsi kifakadásokba törnek ki, hol a teljes amoralizmus szószólói lesznek stb. *Mindennek*

közös oka a lélektani alap hiánya vagy bizonytalansága.

8. §. A történelmi materializmus ezen, mondhatnám, szervi hibája az oka, hogy *Engels*-nél és többi iróknál is következetesen keresztülvitt államkeletkezési elméletet nem találunk ép oly kevéssé, mint ahogy a társadalmi átalakulások és a fejlődés folyamata homályban marad.

Az mindenesetre helyes megfigyelése *Engels*-nek, hogy az erőszak nem lehet a társadalmi átalakulások alapoka, de téved benne és iskolája számos tételével ellentétbe keveredik, midőn azt teljesen számüzni akarja. Ha az osztályküzdelem tana igaz — mint ahogy kétségtelenül igaz — nem lehet kétely az iránt, hogy az erőszak nem hiányzott soha ebben a küzdelemben. Csalódás volna azt hinni, hogy valamely társadalmi berendezés olyan értelemben szükségszerü, hogy az egyes osztályok lehető legcélszerübb hatalmi elrendezkedését nyujtja. Midőn pl. a rabszolgaság, a hübériség, a bérmunka rendszerének gazdasági szükségességéről beszélünk, ez alatt csak azt szabad érteni, hogy maga az adott intézmény az adott gazdasági viszonyok mellett elkerülhetetlen volt, nem pedig azt, hogy az intézményen belül az egyes osztályok jóléte és hatalmi köre az adott viszonyokhoz mérten a legjobb és legbölcsebb volt.

Ép a történelmi materializmus történetirói és közgazdái (elsősorban *Loria*) számos, gyakran fényes

lapon, bár kétségtelen tulzásokkal, mutatják ki, hogy az uralkodó osztály önzése nem riad vissza a legdurvább erőszak alkalmazásától és hogy az erőszak csak oly arányban enyhül, amelyben épen önző érdeke folytán kénytelen azt fékezni. Félreismeri az a történelmet, aki viszont a másik oldalon nem látja, hogy az elnyomott osztályok kezében az erőszak olykor az egyedüli fegyver volt sorsuk javitására és egy jobb alkotmány kiküzdésére. Nem is lehet feltételezni, hogy *Engels*, ki — legalább egy időben — a szociális uj társadalom kialakulását csakis forradalmi ténytől várta, az erőszak szerepére nézve ilyen tévedésben lett volna.

Amire ő *Dühring* elleni polemiájában gondol, nyilvánvalóan az, hogy az erőszak nem alapoka a nagy történelmi intézményeknek és átalakulásoknak, hogy hiábavaló minden erőszak, ha mögötte megfelelő gazdasági átalakulás nem áll. És ez kétségtelenül igy is van, ha a gazdasági átalakulásba a szellemi, erkölcsi, esztétikai stb. átalakulásokat is beleértjük. Az a sok eredménytelen forradalom, lázadás, felkelés, melyet a történelem mutat, mind olyan erőszaki tényeket jelentenek, melyek eredménytelenek voltak, minthogy mögöttük nem állott a társadalom megfelelő strukturális átalakulása. A gépek feltalálásáig és velük kapcsolatos uj termelési mód kialakulásáig minden erőszak hiábavaló lett volna a társadalmi rend gyökeres ujjáalakitására. Sikeres erőszak csak ott gyako-

rolható, ahol megfelelő uj hatalmi erők állanak rendelkezésre.

Ilyen értelemben véve teljesen igaz, amit *Engels* az erőszak elmélete ellen mond.

Bár az erőszak helyett *Engels* világos elméletet nem ád s megelégszik a gazdasági és társadalmi átalakulások közötti okozati viszony megállapitásával, idézett helyei legalább is egy helyes magyarázat sejtelmét nyujtják.

Az a felismerés, hogy a magántulajdon kifejlődése „a megváltozott termelési és kicserélési viszonyok következtében történt, *a termelés emelése és a forgalom előmozditása érdekében*", hogy a rabszolgaság eszköz volt a termelés intenzivebbé tétele érdekében, hogy minden politikai hatalom egy „gazdaság-társadalmi működésen alapszik" stb: ezek és számos más kijelentések, melyekhez a történelmi materializmus több más elsőrangu képviselőinek igen sok azonos értelmü nyilatkozata volna füzhető, szinte kényszeritőleg egy közös lélektani tényre, az emberi elme örökös tépelődő munkájára sorsa javitása érdekében, örökös küzdelmére élete jobbá, szebbé és hosszabbá tétele érdekében, szóval a *belátás* tényére utalnak. Ez az alapvető lélektani principium, melynek minden mást tulhaladó jelentőségét minden korban számos nagy gondolkozó felismerte s melynek *Ihering* uj életet adott: épen irodalmunkban oly hatalmas kifejtésre, kibővitésre és az egész lelki élettel való összhangba hozatalra talált,

mely ma egyedül áll a szociologiai irodalomban. Az a meggyőződésünk, hogy *Pikler* Gyulának a jog keletkezéséről és fejlődéséről irott könyve a történelmi materializmusának hiányzó vagy ingatag lélektani fundamentumát ujjal és erőssel cserélte ki, melynek segélyével az iskola ellenmondásai, következetlenségei sok tekintetben eloszlathatók volnának. Ami ebben a könyvben a legfontosabb, az annak a felismerése, hogy a *belátás a haladás egyedüli dinamikai faktora.* Ez az a tényező, mely az emberiséget, intézményről-intézményre előre viszi szükségleteinek mind jobb és jobb kielégitése érdekében.

Teljesen igaza van *Piklernek,* hogy a *belátás* folyamata nélkül az egész történelem érthetetlen volna. Az emberiség történelmének ugy, mint az egyén történelmének alaprugója az állandó, folytonos töprengés, szellemi erőmegfeszités, sorsa javitása, élete szebbé, gazdagabbá tétele, más szóval boldogsága érdekében. Ez, azt hiszszük, elvitathatatlan megfigyelés.

A belátásos elmélet tulzásaitól azonban óvakodnunk kell, mert azok könnyen tévedésbe ragadnak, mint ahogyan *Pikler* sem ment azoktól. Tévedése főleg két irányu.

Először nem veszi tekintetbe azt a bonyolult psychosist, mely a belátástól a tettig elvezet: a belátás hosszas és fáradságos küzdelmét a régibb belátásokon alapuló inveterált szokások, érzelmek és cselekvési módokkal szemben.

Másodszor a belátásnak olyan teljesen tiszta és tökéletes fokát tételezi fel, mely nem létezik s annál kevésbbé létezett a távoli időkben. Az emberiség történelme nála néha oly racionalisztikus alakot ölt, mely a valósággal ellentétben van.

Gyakran feledi, hogy millió és millió belátás kombinációja az, mely a történelmi átalakulásokat létrehozza, millió és millió ellentétes erő eredménye, melyet előre a társadalom legnagyobb „belátói" sem tudnak kiszámitani, annál kevésbbé azok a nagy tömegek, melyeknek vágyai s homályos szükségletérzetei a történelem nagy előmotorjai. Kétségtelen, hogy pl. a hübériséget, a reformációt, a francia forradalmat stb. az emberi elme fáradságos munkája hozta létre, de ezen mozgalom nagy uttörői belőlük legfeljebb egyes homályos körvonalakat vettek észre, egy jobb társadalmi berendezés néhány alkatelemét látták át és semmikép sem ugy csinálták meg ezeket a történelmi korszakokat, mint ahogy részvénytársaságokat, vagy öntözővállalatokat csinálnak. És pedig nem azért, mintha lényegileg más lélektani processzusok folynának le a társadalom átalakitási tényekben, mint egy kisebbszerü gazdasági vállalat létrehozásában, hanem azért, mert az előbbieknél az okok és erők oly szövevénye müködik közre, melyeknek teljes kölcsönhatásait és következményeit átlátni nem lehet, nem is beszélve azokról az előre ki nem számitható bonyodalmakról, mik akkor állanak elő, midőn a belátásokból

a tettek mezejére érünk. Hogy ez mennyire igaz, az abból látható, hogy a történelmi átalakulások néha ép az ellenkező eredményekre vezetnek, mint amikre a kor vezető emberei törekedtek — egy tény, melyet sürün fel szoktak hozni a történelem racionalis magyarázata ellen az *„öntudatlan filozófiájának"* vagy a vallási és metafizikai gondolkodásnak emberei, holott ez csak a belátás tulzott alkalmazása ellen érvényesithető s mindössze azt jelenti, hogy néha a vezetők terveikben tévedtek s a kor alapszükségleteit rosszul ismerték fel. Az ilyen esetek e mellett határozottan kivételek s azért sem lényegesek, mert a belátás tana helyesen felfogva nem egynéhány ember elméleteit, hanem millió és millió ember, kicsiny és nagy, rövidlátó és messze a jövőbe nézó belátásait és ezen belátások harcát és küzdelmeit jelenti.*

* Meglepő, hogy *Engels* egy a kilencvenes években irt levélben az itt kifejtettekhez — ellentétben alaptanaival — milyen rokon eredményekre jutott: „Számtalan, egymást keresztező erők tehát, az erőparallelogrammák végtelen csoportjai azok, melyek az eredményt, a történelmi eseményt, létrehozzák és ez az eredmény a maga részéről oly tényező termékének tekinthető, mely mint öntudatlan és akaratnélküli tevékenység hat. Mert amit minden egyes erő akart, meggátolta az összes többi és folytonos és kombinált hatásuk eredménye oly dolog, melyet senki sem akart közülök." (Idézi *Guillaume de Greef* az *„Annales de l'In-*

E dolgozat keretei nem engedik meg az itt körvonalozott felfogás részletes kifejezését, de azt reméljük, hogy ez a vázlatszerü kifejtés elegendő feladatunk szempontjából.

Az állam keletkezésének problémája nyilvánvalóan általa megnyugtató megfejtésre talál. Az, ami az embereket összeségüktől különvált főhatalom elismerésére birta, egy szükséglet kiegészitése célszerübb módjának átlátása volt. Szóval közös érdek és ezen érdek többé-kevésbbé tiszta belátása. Az első vadászvállalat vagy csata, melynél egyesek tanácsát vagy utasitásait a többiek elfogadták vagy követték; az első gazdasági munka, mely az okosabbak vezetése mellett közös összeműködés alapján jött létre; az első egészségügyi rendszabály, melyet — hasznosságát át-

stitut etc. I. m. 175. l.) Csakhogy *Engels* feledi, hogy ép az osztályharcok következtében bizonyos főtendenciák felismerhetők és meghatározhatók az egymással küzdő erőkben. Ha ez nem igy volna, a szocializmus minden tana a jövőt illetőleg puszta fantazmagoria volna. Még közelebb van álláspontunkhoz ez a helye: „Az emberek ugy csinálják történelmüket, bármint üssön is az ki, hogy mindenki a saját, öntudatosan akart czéljait követni és ezen számos különböző irányokban ható akaratok és a külvilágra gyakorolt változatos behatásuk eredménye épen az, a mit történelemnek nevezünk.“ (V. ö. *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie.* 44. l.)

látva — a javasember tanácsára elfogadtak; az első imádság, melyet ugyanannak tanácsára a rossz szellem kiengesztelésére közösen végeztek stb: az állami tekintély és hatalom kiválásának mindmegannyi primitiv ténye. Könnyü átlátni, hogy a szükségletek szaporodásával, a természeti erőkkel való küzdelem kiszélesedésével: egyre növekedtek a kooperácio szükségei, a vezetés nélkülözhetetlensége és az összeség érdekében szükséges eljárási módok kikényszeritésének a lehetősége. Mindezen tényezőkkel karöltve egyre szükségesebbé és kiterjedettebbé vált az állami szervezés és az állami főhatalom.

A *Rousseau* államkeletkezési elmélete, tulzott racionalizmusa és a történelmi érzék hiánya dacára, mely benne nyilvánul, azzal a nagy előnynyel bir a korábbi theologikus és erőszak-elméletekkel szemben, hogy felösmerte mégis a történelmi fejlődés leglényegesebb rugóját. Van *Engelsnek* egy helye, hol igen közel jut el az általunk helyesnek vélt állásponthoz:

„A (jövedelem) eloszlásban való különbségekkel . . . az *osztálykülönbségek* lépnek fel. A társadalom előjogozott és hátrányban részesitett, kizsákmányoló és kizsákmányolt, uralkodó és uralom alatt lévő osztályokra oszlik és *az állam, melyre a rokontörzsü közösségek ősi csoportjai kezdetben csak közös érdekek észrevételéből (pl. öntözési munkálatok a Keleten) és a külellenségtől való védelem végett fejlődtek ki,* mostantól kezdve *ép annyira* azt a célt szolgálja, hogy

az uralkodó osztály élet- és uralmi viszonyait az uralom alatt állóval szemben erőszakkal fentartsa."*

Ez a gondolat igen nevezetes.

Engels elsmeri benne:

1. hogy az állam már a nemzetség-szervezet idejében is létezett;

2. hogy alakulásának első oka közös érdekek jobb elérése;

3. hogy csak később alakult át osztályérdekek biztositó eszközévé;

4. de még ekkor is az osztályérdekek mellett tisztán közösségi érdekeket is szolgál. (L. az *„ép annyira"* kifejezést.)

Egy egész sereg dolog, melyre fejtegetéseink folyamán még vissza fogunk térni és amelyekről *Engels* államkeletkezési elméletében nem akar tudni.

Ilyen közel járt *Engels* az állam egy helyesebb felfogásához. A történelmi materializmus más irói is sokszor elismernek hasonló tételeket. Vajjon miért nem helyezkedtek erre az alapra és miért nem épitették fel ezen állambölcseleti rendszerüket?

Azt hisszük azért, mert az osztályharc elméletét ezzel a felfogással összeütközőnek találták és sokkal megfelelőbbnek az államról, mint puszta kizsákmányolási mekanizmusról beszélni. Történt pedig ez

* V. ö. *„Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft."* 151. o. (A dült betük az idézetben tőlem valók.)

véleményünk szerint nem az agitácio érdekében, hanem azért, mert az osztályküzdelem tana annyira foglalkoztatta ezen gondolkodókat, hogy az állam szerepét is csak ebből a perspektivából tekintették, mely mellett minden egyéb háttérbe szorult.

Erre vonatkozó nézeteink tüzetesebb megvizsgálását a következő cikk adja.

III.

AZ ÁLLAM LÉNYEGE.

1. §. A történelmi materializmus államkeletkezési tanaiban tulajdonképen az állam lényegére vonatkozó tanitásait is felismertük. Láttuk, hogy az állami hatalom kialakulását az osztályküzdelem egyensulyban tartása eszközének tekinti, egyszersmind oly mekanizmusnak, melylyel az uralkodó osztály a kizsákmányoltakat féken tartja. Láttuk, hogy a kizsákmányolás a rendes állapot; mig az osztályok fölé egyensulyozóként az állami hatalom csak akkor emelkedik, ha a társadalomban az egyes osztályok hatalmi ereje többé-kevésbbé egyensulyban van. Innen az egyes osztályok szüntelen küzdelme a politikai hatalomért, mert annak elnyerése oly jog és alkotmány létrehozatalát teszi lehetővé, mely a hatalmon levők érdekeinek — első sorban gazdasági érdekeinek — legjobban megfelel. Az állam, tehát, a történelmi materializmus felfogása szerint, egy kizsákmányolási szervezet, egyszersmind biztositó szelep az ellen, hogy a küzdő osztályok féktelen harcokban egymást és az államot fel ne emészszék. Osztályküzdelem és az állam korrelát fogalmak. Ahol nincs osztályküzdelem, ott nincs állam, mint ahogy nem volt a nemzetség-szervezet idején és nem

lesz a jövőben az uj, osztálymentes társadalom kialakulásával.

Eddig birálatainkban meggyőzvén arról, hogy az állam eredete az osztályharcokkal nem esik egybe, hogy az az annyira magasztalt nemzetség-szervezet idejében is létezett, hogy annak igy legősibb jellemvonása nem a kizsákmányolás, hanem a vezetés melletti kikényszerithető kooperácio, közös érdekek jobb biztositása kedvéért: felmerül az a fontos kérdés, hogy az állam ez a — véleményünk szerint helyes — felfogása mennyire áll ellentétben azokkal a tanokkal, melyeket a történelmi materializmus felállitott? Kiengesztelhetetlen ellentét áll-e fenn közöttük, avagy a két felfogás egymást nem zárja ki?

2. §. Mindenekelőtt az a történelmi tény vizsgálandó meg, hogy a történelmileg ismeretes alkotmányok tekinthetők-e osztályküzdelmek eredményeinek és állitható-e, hogy ezek a történelmi átalakulások főokai?

Erre a kérdésre habozás nélkül igennel kell válaszolnunk azzal a megszoritással, hogy az osztályküzdelmek, bár a történelmi átalakulások minden más tényezőt fontosságban messze tulhaladó mekanizmusai, de hogy azok nem primär és egyszerü jelenségek és hogy mellettük egyéb tényezők is — bár kisebb jelentőségben — közreműködnek.

Az osztályküzdelmek tana nem uj keletü. Mint *Tangorra* kimutatta, már *Macchiavelli* felismerte azok

alapvető jelentőségét az emberiség történelmében.* Az eredet kérdésére azonban kár volna nagyobb súlyt helyezni. Valószinü, hogy még régibb időkre lehetne visszamenni és kimutatni számos irónál rokon gondolatokat, mert az igaz, hogy „semmi sem uj a nap alatt". Viszont az is kétségtelen, hogy a nagy, jellegzetes szellemi irányzatok határozott korokhoz füződnek oly értelemben, hogy az illető korokban jegecesedett ki határozott formában az illető tan és ugyanakkor vált ható erővé. Ez a tétel az osztályküzdelmek tanára is igaz és az a történelmi materializmus iskolájának egyik legjellemzőbb és legtermékenyebb gondolata. Az a meggyőződésünk ugyanis, hogy mikor hires értéktana, összeroskadási elmélete, vasbértörvénye, a „*Verelendungstheorie*" és több más alaptétele régen átadódik a filozófia története kutatóinak: osztályküzdelmi tana még mindig eleven erő lesz, hatalmas módszertani vezére a történésznek, közgazdának, szociologusnak és államférfinak.

Tényleg a tények azon halmaza után, melyet a történelmi materializmus iskolája egybegyüjtött, az osztályküzdelmek létezése és döntő ereje felett kételkedni objektiv vizsgálódó nem fog.

Az *Achille Loria* zseniális munkája: „*Le basi eco-*

* V. ö. *V. Tangorra: Saggi critici di economia politika.* Róma, 1901. (IV. Il pensiero economico di Niccolo Macchiavelli.)

nomiche della costituzione sociale" egymaga elég volna ennek induktiv bebizonyitására, értve osztályküzdelmek alatt nemcsak az osztályok versengését a hatalomért, hanem az uralmon levő osztály azt a törekvését s rendszerint képességét is, a jogot és alkotmányt hatalmi és gazdasági igényeinek legmegfelelőbben átalakitani.*

3. §. Ha igy az osztályküzdelmek tanát az iskola induktiv kutatásai alapján teljesen megállapitottnak találtuk, annál inkább kötelességünk az emlitett, vele szemben alkalmazni szükségeseknek vélt megszoritásokat legalább fővonásokban körvonalozni:

1. Az osztályküzdelmek nem elsődleges jelenségek, a társadalmi átalakulások nem végokai. A történelmi materializmus szeret velük — kifejezetten vagy hallgatagon — mint elemi erőkkel operálni. Ez helytelen. Az osztályküzdelem már felhalmozódott hatalmi erők: anyagi eszközök, belátások, érzelmek eredője, szóval generációk anyagi és fizikai munkáját tételezi fel. Ha az osztályküzdelem a társadalmi háboru tek-

* Egy rendkivül jellemző, szinte gyujtó világosságu példát *Engels* emlit: Az amerikai alkotmányról és az általa proklamált emberjogokról beszélve igy szól: „. . . . ezen emberjogok specialisan polgári természetére nézve jellemző, hogy az amerikai alkotmány az első, mely az emberjogokat elismeri, ugyanazon lélekzetvétellel a *szines*-bőrüeknek Amerikában fennálló rabszolgaságát megerősiti: az osztályelőjogok számüzetnek, a faji előjogok szentesittetnek." (V. ö. *Herrn Eugen Dühring's* etc. I. m. 103. o.)

nikai felszerelése: az azokat mozgató erőket ép ugy, mint a lövő és robbantó anyagokat a társadalmi fejlődés hosszu, fokozatos munkája hozta létre.

2. Az osztályküzdelem nem egyszerü jelenség, hanem rendkivül bonyolult és szövevényes. A történelmi materializmus hajlandó a küzdő osztályokat egyszerü, lezárt tömegeknek tekinteni, ugy, hogy szerinte 2—3 határozottan különzékült osztály között folyik a küzdelem. A való élet azonban az ilyen körülcirkalmazott kategóriákról nem tud semmit. A valóság az, hogy egy-egy u. n. osztályon belül számos egymással többékevésbbé ellentétes érdekkör létezik, ugy, hogy valójában nem 2—3 osztály, hanem igen számos érdekkör szövevényes harcáról lehet szó. Maga a proletariatus sem képez egy teljesen lezárt és homogén tömeget, hanem miként *Bernstein* — akinek harca a történelmi materializmus dogmái ellen egyéb tereken is rendkivül tanulságos és termékeny volt — meggyőzően kimutatta, az is nagy mértékben rétegezett és egymással több-kevesebb érdekellentétben álló köröket tartalmaz.*

Ezekből következik, hogy a történelmi események oly magyarázata, mely csak 2—3 osztály harcával operál, szükségkép hézagos lesz, hogy annak teljes megértéséhez az osztályokon belül létező körök egymáshoz való viszonyának ismerete is szükséges — egy

* V. ö. *„Zur Geschichte und Theorie des Socialismus"* Berlin, 1901. czimü könyvének „Classenkampf-Dogma und Classenkampf-Wirklichkeit" fejezetét.

tény, mely egymaga lehetetlenné tenné a történelmi események és intézmények pontos, részletes előre-kiszámitását.

3. Ha igy az osztályküzdelem a történelmi átalakulások nem elsődleges oka, ugy másrészt magának a mekanizmusának nem egyedüli kereke.

Erkölcsi esztétikai erők egyre jobban éreztetik hatásukat és oda hatnak, hogy a küzdelem formáit enyhitsék, a nagyobb explóziókat elkerüljék. E fontos és vitás kérdést ott lesz alkalmunk bővebben fejtegetni, hol a történelmi materializmus politikáját veszszük szemügyre.

4. §. Ezek szerint — bár bizonyos megszoritásokkal — kétségtelen, hogy az osztályküzdelmek a modern állami élet és átalakulások s főleg a szociális dinamika alapfontosságu tényezői. A jelen és a mult mélyebb történelmi rugóinak kutatói előtt ez a jelenség annyira jellegzetes és kidomborodó volt, hogy mellette az állami tevékenység egyéb tényezői elhomályosultak és az állam pusztán, mint ezen osztályküzdelmek szülöttje jelentkezett.

Ha igy a történelmi tények, az induktiv adatok könyvtárakat betöltő sorozata az osztályküzdelmek döntő szerepét a mai és a történelmi társadalmakban igazolják, ugy másrészt, véleményünk szerint, nem szabad szemet hunyni azon másik, ép oly nyilvánvaló tény előtt sem, mely azt bizonyitja, hogy még az osztályküzdelmek folytán legrétegezettebb társadalomban

is az állam tevékenységének egy az előbb megismerttel legalább is egyenlő nagy része közös, egyetemes, a társadalom legnagyobb részére egyaránt fontos érdekek biztosítására szolgál. Még ha a jelenleg létező legtökéletlenebb, mondhatnám legvisszataszitóbb állami alakulatokat szemléljük is és képzeletünkben megkonstruálni kiséreljük, az azok teljes eltörlésével szükségkép beálló következményeket: be kell látnunk, hogy még pl. az orosz állam is az illető társadalomra, még pedig nemcsak az egyes osztályokra, jobb, mint semmiféle állam, hogy megszünése a közösségre a képzelhető legnagyobb katasztrófát jelentené, még pedig akkor is, ha a nemzetközi védelemre nem is gondolunk, avagy egyidejüleg az összes többi álladalmak megszünését tételezzük fel. Katasztrófa és veszedelem volna még akkor is, ha teljesen eltekintenénk a törvényes fékektől megszabadult emberi természet bestiálitásától és az embereket, mint átlag mérték szerint tisztességeseket és jóindulatuakat tételeznők fel. Ezekről a tényekről a történelmi materializmus gondolkodói minduntalan megfeledkezni látszanak, pedig mögöttük egy rendkivüli fontosságu igazság rejlik: *Az állam kizsákmányolási szerepe mellett sohasem homályosult el, sőt azzal legalább is egyenlő fontosságu maradt ősibb, fundamentalis szerepe, mely létének alapja, — a tervszerü vezetés melletti, kikényszeritheto kooperácio.**

* *Bernstein* munkái számos helyéből kitünik, hogy ő az állam kooperativ szerepkörét a legteljesebb mértékben el-

5. §. Az állam itt megismert mindkét szerepe egyaránt nyilvánvaló s már magából a tények megfigyeléséből megállapitható. Szóval az a szerepe, melyet a történelmi materializmus egyre hangsulyoz és az, melyet nem vesz észre az egész történelemben, egymás mellett fordul elő. Az állam fogalma — legalább is az irott történelem korszakaiban — csak ezen kettős szerepe tekintetbevételével lehet teljes.

Ha a történelem tanusága ezt bizonyitja, igen érdekes kérdés, hogy mily módon magyarázhatók meg ezek a jellegzetes tények az államfejlődés ama genetikai folyamatából, melyet az előző lapokon felismertünk; vajjon az államkeletkezés felállitott elmélete összeegyeztethető-e azzal az osztályküzdelmi mekanizmussal, melyet a történelmi materializmus iskolája olyan kérlelhetetlen erővel kimutatott? Más szóval: a belátás, az egyre uj érdekek s szükségletek jobb kielégitése lehetőségének felismerése elvezet-e az ősi idők

ismeri; *Labriola* ellenben még teljesen a kizsákmányolási alapon áll: „. . . . az állam annyiban létezik és tartja fenn magát, amennyiben bizonyos határozott érdekek védelmére szervezve van a társadalom egy része javára, a társadalom összes többi része ellen, még pedig olyképen . . . , hogy a leigázottak, a bántalmazottak és kizsákmányoltak ellenállása vagy eltünjék a sokféle surlódásban, vagy enyhülést találjon maguknak az elnyomottaknak részleges, bár nyomoruságos előnyeiben.“ (V. ö. *Essai sur la conception matérialiste de l'historie.* Paris, 1897. 218. l.)

osztályuralmat nem ismerő nemzetség-szervezeteitől a történelmi alakulatok rétegezett, ádáz osztályküzdelmeket vivó álladalmaiig? Kétségtelenül. Maga a történelmi materializmus meggyőzően mutatta ki ezen fejlődés tényeit és fázisait, ha nem is lélektani folyamatát. A történelmi materializmus kimutatta azokat a gazdasági okokat, melyek az osztályok létrejöttét előidézték. Mihelyt a társadalomban gazdaságilag erősek, azaz függetlenek és gazdaságilag gyöngék, azaz megélhetésükben, — a termelési erők egy kisebb kör rendelkezésébe jutása folytán — másokra utaltak keletkeznek (ami ismét gazdasági okokra, a teknikai eszközök változása folytán beállott változott gazdasági-szociális viszonyokra vezethető vissza): az erősek a gazdasági munkában a gyöngékkel oly kompromisszumra lépnek, mely számukra a lehető legelőnyösebb és anyagi jólétük legnagyobb emelkedését biztositja, mig a gyöngék kénytelenek oly feltételekkel megelégedni, melyek legalább megélhetésüket lehetővé teszik. A puszta erőszak valamely intézmény létrehozatalához nem elegendő. A rabszolgaság intézményének kialakulása e tekintetben különösen jellemző. Itt az ember leginkább volna hajlandó puszta erőszakra gondolni. Pedig, mint *Engels* helyesen felismerte „mielőtt a rabszolgaság lehetővé lesz, feltétlenül szükséges, hogy a termelés bizonyos foka eléretett legyen és a jövedelemeloszlásban az egyenlőtlenség bizonyos mértéke lépett legyen fel. És ahhoz, hogy a rabszolgamunka egy egész társada-

lom uralkodó termelési módja legyen, a termelés, a kereskedelem és a gazdasági felhalmozás még sokkal magasabb fokozása szükséges.* Mig az emberek ezt a gazdasági fokot el nem érték, hadifoglyaikat megölték, ahelyett, hogy rabszolgáikká tették volna.

Szóval minden szociális változást az emberi lélek ugyanaz az alaptendenciája kiséri: az adott viszonyok mellett boldogságát lehető legteljesebben biztositani.

Ugyanez az uralkodó törekvés mutatkozik a szorosan vett politikai életben is. Az emberek a politikai intézményekkel ugyanarra törekszenek, mint a szorosan vett gazdaságiakkal, helyesebben a politikai berendezésekben ujabb eszközök kinálkoznak a gazdasági előnyök fokozására. Mihelyt a társadalomban az első osztálykülönválás megtörtént, az osztályküzdelem előállása lélektani szükségszerüséggel következik be és ez a küzdelem annál durvább, mentől távolabbi korokra megyünk vissza, mert nem mérsékelik erkölcsi, esztétikai és egyéb ideologikus rugók. És az osztályküzdelem, melyen belül ismét az egyének létért való küzdelme teljes erővel folyik, szükségkép nem marad meg a gazdasági téren, hanem átesap a politikaira, egyszerüen azért, mert, mint *Stammler* éleselméjü vizsgálódásaiban kimutatta, gazdaság és politika nem két külön dolog, hanem két oldala egy és ugyanazon dolognak.**

* V. ö. *Herrn Eugen Dühring's* etc. I. m. 166. l.

** V. ö. *Wirtschaft und Recht.* Leipzig, 1896 czimü

Mihelyt a gazdasági élet fejlődésével, egységesülésével és különbözősülésével különböző foglalkozásu és érdekkörü csoportok állanak elő: nyilvánvaló, hogy az ősi vérségi kapocs által összefüződött, egy és ugyanazt a primitiv gazdasági munkát végző, közös gazdálkodást folytató, néhány száz tagból álló társadalmak tökéletes érdekközössége megszünik, hogy az egyes csoportok igen sok esetben a többitől eltérő érdekekkel birnak s céljaik megvalósitására eltérő irányban akarnák működtetni a kooperácio szervét, az államot. S a társadalom tagjainak szerepe és eljárása *az államnal* szemben lényegileg ugyanaz, mint akármely teknikai vagy termelési eszközzel szemben; a lehető legnagyobb mértékben igyekszenek azt céljaik érdekében felhasználni. Mentől számosabbak és eltérőbbek lesznek a közösségi ügyek, mentől inkább helyt ad az ősi vagyon viszonylagos egyenlősége a viszonylagos egyenlőtlenségnek, mentől jobban szaporodik a köztevékenységeket teljesitők száma: annál nagyobb fontosságu hatalommá nő ki a közösség ügyeiben az állam, annál jelentékenyebb eszközzé lesz gazdasági előnyök biztositására.

Ezzel együtt szükségkép beáll a társadalom egyes köreiben az a törekvés, hogy ezt a hatalmas eszközt a lehetőségig a saját maguk számára biztositsák, a belőle eredő előnyöket mentől teljesebben élvezzék, mig a

könyvének különösen „Die Materie des socialen Lebens" fejezetét.

fentartásával járó terheket mentől teljesebben másokra háritsák és megfelelő berendezéseket létesitsenek a kiküzdött előnyök fentartására.

Ebből következik, hogy az állam tényleg a leghatalmasabb társadalmi kör állama lesz s csak oly mértékben kopik osztályjellege és válik egyensulyozó mekanizmussá, amely mértékben más társadalmi kör vagy körök is az eddigi uralkodóval egyenlő vagy közel egyenlő hatalomra tesznek szert.

Mindezt a történelmi materializmus tökéletesen helyesen vette észre.

Egy pillantás a jelenlegi alkotmány-életekre elegendő, hogy ezt a következtetést igazolva lássuk. A jelenben létező álladalmak ugyanis azt mutatják, hogy az állam oly mértékben szünik meg osztályállammá lenni, amely mértékben a társadalom összes osztályai magukat tervszerü küzdelemre organizálják. És egy paradoxonnak látszó jelenséggel kerülünk itt szembe, mely igy formulázható: *Mentől kifejlettebb egy társadalomban az osztályszellem és az osztályérdek, annál jobban kopik magának az államnak osztályjellege.*

Európának a civilizációt vezető országaiban azért legkevésbbé kirivó az állam osztályjellege, azért válik az állam mindinkább az „emberek lehető legnagyobb részének lehető legnagyobb boldogságát" biztositani törekvő szervezetté, mert a társadalom minden köre érdekeinek öntudatos keresztülvitelére többé-kevésbbé (persze még mindig nagyon kevéssé) szervezve van.

Mig mentől inkább haladunk kelet felé, annál visszataszitóbban domborodik ki az államnak osztályjellege. Pedig osztályküzdelemről nem is hallunk, sőt vallási és erkölcsbölcseleti elméletek buján teremnek, melyek a társadalom boldog összhangját hirdetik. Miért van ez igy? Egyszerüen azért, mert nincs osztályküzdelem, mert csak egy uralkodó osztály van, mig a társadalom többi körei a szolgaság és kizsákmányoltság az életet megölő, nyomasztó álmát aluszszák.*

A németek modern történetirója és tudományuk egyik büszkesége *Lamprecht* — ki a szociologiai világnézet által megtermékenyülve, nemzete történelmének valódi rugóit kezdi feltárni a Ranke-féle csata és diplomata-fondorkodási történelemmel szemben — nagyon tisztán lát, midőn az érdekképviseletet jelöli meg, mint a parlamentarizmus történelmi örökösét.

* A *Bismarck* hatalmas államférfiui elméje ezeket a dolgokat tisztán látta. 1884 november 26-iki beszédében igy nyilatkozott: „Ha nem volnának szocialdemokraták és ha egy csomó ember nem félne tőlük, akkor azok a mérsékelt eredmények, melyeket egyáltalában a társadalmi reform terén eddig tettünk, még nem is léteznének és ennyiben a szocialdemokráciától való félelem arra való tekintettel, kinek nincs szive szegény polgártársai iránt, egészen hasznos elem. (Idézi *Bebel* Der socialdemokratische Zukunftsstaat. Verhandlungen des deutschen Reichtages am 31. Januar, 3., 4., 6. und 7. Februar, 1893. 76. l.) És ugyan hány embernek van hozzá szive?

Az angolok dicsőséges Trade-Unions mozgalma, a németek Gewerkschaft-törekvései, az olasz munkáskamarák, a szövetkezeti mozgalom — ha nem is egészében, de legnagyobb részében — és a többi jelentékeny törekvések a gazdaságilag gyöngék szervezésére, öntudatos osztályérdekük lehető legteljesebb kielégítésére: mindmegannyi nagyfontosságu jelenség, melyek megerősödve és tovább fejlődve jövőnk alkotmánytörténetét fogják meghatározni.

6. §. Ezek szerint a történelmi materializmus iskolája egy rendkivül fontos jelenséget domborított ki akkor, midőn az állam lényegét osztályküzdelmi tanával összekapcsolta, de nem határozta meg teljesen az állam lényegét. Láttuk, hogy az államkeletkezési tana hibás voltának az eredménye, mely az állam fogalmát fejlődése egy történeti szakára korlátozta.

Tisztán logikailag nézve a dolgokat, azt kell mondanunk, hogy a kizsákmányolás az állam nem lényeges alkateleme, bár történelmileg tekintve kétségtelen, hogy az benne többnyire helyet foglalt, sőt véleményünk szerint egy részletes etnografiai kutatás kimutatná hogy többé-kevésbbé a nemzetség-szervezet napjaiban is, melyekből a történelmi materialisták a teljes harmonia boldog korát szokták csinálni.

Genetikailag nézve a dolgokat, nyilvánvaló, hogy az osztályállam ugyanazon folyamat eredménye, mely az állam keletkezését általában meghatározta.

Ha a történelmi materializmus képe a nemzet-

ség-szervezet ősi egyenlőségéről és szabadságáról hű, ha állameszménye a jövő osztálymentes társadalmairól igaz: akkor még nyilvánvalóbb, hogy az állam kooperativ jellege közös érdekek megvalósitására lényegének alapvonása, mig az osztályuralom és kizsákmányolás annak csak átmeneti, történelmi eleme.

A történelmi materializmus állameszményének vizsgálata mélyebb betekintést fog engedni ebbe a problémába.

IV.

ÁLLAMCÉL, ÁLLAMI HATÁSKÖR, ÁLLAMESZMÉNY.

1. §. Az eddigi fejtegetéseink folyamán a történelmi materializmus célelméleteit a mult alakulataira nézve megismertük. Láttuk, hogy szerinte a multban az állam czélja, melyért az létrejött, a kizsákmányolás volt, az uralkodóosztályok az a törekvése, hogy a leigázottakat mentől teljesebben kizsákmányolják és ezen állapotukban féken tartsák. Ezen tan birálatát már megadtuk, korrekturáját megkisérlettük.

Az államcél a gondolatok világában azonban nemcsak ilyen retrospektiv alakban szerepel. Minden korban az emberek nemcsak azt a kérdést tették fel maguknak, hogy ennek meg ennek a történelmi államalakulatnak mi volt a célja, hanem azt is, hogy minő célt tulajdonitsanak azon kor államalakulatának, a melyben élnek? Erre a kérdésre két különböző nézőpontból lehet feleletet adni. Az egyik a mult fejlődését tekintve, a társadalom meglévő berendezéseit birálva a rendelkezésre álló hatalmi erőket mérlegelve, a társadalom akut bajait elemezve igyekszik e tárgyra válaszolni. A másik ezzel nem elégszik meg, hanem a jelen adott viszonyaitól eltekintve, az emberi lélek legelemibb és a társadalmi együttlét általános tényezőiből vala-

mint az evolucio menetéből és várható irányából az emberi együttlét emberi agygyal felfogható legtökéletesebb állapotát, vagyis az állam eszményét, igyekszik megkonstruálni és ehhez az eszményhez viszonyitva, illetőleg belőle határozza meg az állam jelenlegi céljait. Nyilvánvaló, hogy a két nézőpont egyesitése az, mely a tudományosan kimüvelt elméket egyedül nyugtathatja meg. Egészen ugy áll itt a dolog, mint az egyén életében és fejlődésében. Kiki a saját maga életcélját kétféleképen határozhatja meg. Vagy csak közvetlenül adott bajaiból és szükségleteiből indulhat ki, esetleg hozzávéve még eddigi élete tapasztalatait, vagy lelke állandóbb és mélyebb tendenciáit kutathatja, melyekhez azok a gondolatok és érzelmek is járulnak, melyeket az ember rendeltetéséről, élethivatásáról táplál. S ha igy az egyik a közvetlen előnyért távolabbi jókról mond le, a másik közvetlen fájdalmakat áll ki egy szebb és boldogabb jövő kedvéért. Nyilvánvaló, hogy a kettő között csak mennyiségi különbség van, hogy a második eljárási mód a szellemi élet egy emelkedettebb fokától függ, nemcsak intellektualis, de moralis tekintetben is.

És mennél inkább haladunk tényleg a gondolkozás lépcsőjén előre a primitiv népektől a kulturtársadalmak felé, annál kevésbbé elégszenek meg a gondolkozók a legközelebbi államcél meghatározásával, hanem annál inkább előtérbe lép az állameszmény gondolata. Mindkét irányu gondolkozást különben teljesen jogosultnak és tudományosnak találjuk és nem értünk

egyet *Pulszkyval*, ki az állam öncéluságát vitatva, az államcélelméletben az anthropomorph, illetőleg teleologikus gondolkozás maradványát találja és azt hiszi, hogy „mig . . . . korábbi szakaiban a czél fogalmából indult ki a bölcselkedés az állam lényegének, körének és szerepének kitüzésére, addig ma az állam célja mint azon viszony kifejezésére szolgáló szerepel, amely az állam és a tagjait képező egyesek, valamint az azokból alakult társadalmak között fennáll."* *Pulszky* csak az állami hatáskör kérdését látszik tudományos problémának tekinteni, pedig véleményünk szerint erre megnyugtató felelet csak az államcél és az állameszmény meghatározásával adható, melynek az állami hatáskör csak eszköze.** *Pulszky* az államot a szorosan vett természeti jelenségekkel azonositván, az eszmény és a cél kérdése nála szükségkép meddőnek jelentkezik, olyannak, mintha valaki a virág vagy a növény célját és eszményét kutatná. Mihelyt egyszer azonban valaki az államot az emberi együttlét produk-

* V. ö. I. m. 212. o.

** *Kuncz*, dacára hogy az államot öncélunak tartja, az államcélelméletnek fontosságot tulajdonit. Igen helyesen mondja: „Különösen korunkban bir jelentőséggel az államcél megállapitása; mert korunk nem a tekintély, hanem a szabad kutatás kora. Az emberek tudni akarják, miért hoznak áldozatokat." (V. ö. *„A nemzetállam tankönyve"* Kolozsvár, 1902. 135. l.)

tumának tekinti, az ember szükségleteiből eredő alakulatnak tartja, a cél és az eszmény kutatása ugy a multra, mint a jelenre nézve életbevágó realitással bir, egészen ugy, mint egy épület, egy gyár, egy gőzeke célja és eszménye, értve utóbbi alatt ezen berendezéseknek emberi agygyal elképzelhető legtökéletesebb fokát.

Természetesen távol áll tőlünk az eszményeknek abszolut jelentőséget tulajdonitani. Azok nem jelenthetnek egyebet, mint azt, hogy az erők bizonyos statikája mellett az emberi agygyal megkonstruálható legjobb állapotok vagy berendezések ilyenek meg ilyenek. Kozmikus érvényességről tehát nem lehet szó, de igenis érvényességről, bizonyos alaperők változatlanságának feltétele mellett.

2. §. A történelmi materializmus állameszményét legtüzetesebben szintén *Engels* fejtette ki.

Álláspontja azonban itt sincs önálló dolgozatban keresztülvive, azért ismét leghelyesebb lesz e tárgyra vonatkozó, lehetőleg számos gondolatát szó szerint bemutatni.

A *Dühring* elleni polemiájában a jövő alakulására nézve többek között ezeket mondja: „Az emberi társadalom minden fejlődése az állati vadságon tul azon a napon kezdődik, ahol a munkát nemcsak puszta élelmiszerek, hanem termelési eszközök előállitására lehetett forditani. A munkatermék fölöslege a munka fentartási költségei felett és egy társadalmi termelés-

és tartalékalap képződése és gyarapodása ezek fölöslegéből: volt és ma is az alapja minden társadalmi, politikai és intellektualis előhaladásnak.

Az eddigi történelemben ez az alap egy kiváltságolt osztály birtoka volt, melynek ezzel a birtokkal a politikai hatalom és a szellemi vezetés is jutott. A küszöbön levő szociális átalakulás ezt a társadalmi termelés- és tartalékalapot, vagyis a nyersanyagot, termelési eszközök és élelmiszerek összeségét csak most fogja igazán társadalmivá tenni az által, hogy azt ama kiváltságolt osztály rendelkezéséből kiveszi és az egész társadalomnak, mint közjavat átadja."*

Már Saint-Simon azon mondásában kifejezve találja az állam célját, hogy az „az emberek feletti politikai kormány átvételéből, a dolgok igazgatásában és termelési processzusának vezetésében" áll.**

Innen már csak egy lépés az állam eszményéhez: „Az első ténykedés, melyben az állam valóban mint az egész társadalom képviselője lép fel — a termelési eszközök birtokbavétele a társadalom nevében — egyszersmind utolsó, önálló ténykedése, mint államnak. Az államhatalom beavatkozása társadalmi viszonyokba egyik téren a másik után feleslegessé lesz, majd önként elalszik. A személyek feletti kormányzás helyébe a dolgok igazgatása és a termelési folyamatok

* V. ö. I. m. 205. l.

** V. ö. I. m. 277. l.

vezetése lép. Az államot nem „rontják le", *elhal.* Ebből kell megitélni *„a szabad népállam"* frázisát, tehát ép ugy időleges, agitatorius jogosultságból, mint végleges tudományos képtelenségből; ebből szintugy az ugynevezett anarkisták következtetését, hogy az államot máról-holnapra kellene lerontani."*

Rokon gondolatokat tartalmaz az állam keletkezéséről irott könyve is. Még emlékezünk arra a kijelentésére, mely a jövőben az államot a muzeumi régiségek közé sorozza, mihelyt a társadalom „a termelők szabad és egyenlő asszociációja alapján" ujra szerveződik.

A történelmi materializmus állameszményeként különösen *Morgan* következő helyét szeretik idézni:

„A civilizácio kezdete óta a gazdaság növekedése oly rettenetessé, alakjai oly különböző nemüekké, felhasználása oly terjedelmessé és igazgatása oly ügyessé vált a tulajdonosok érdekében, hogy ez a gazdagság a néppel szemben *legyőzhetetlen hatalommá lett. Az emberi szellem tanácstalanul és megbabonázva áll itt a maga tulajdon alkotása előtt.*

Mégis el fog jönni az idő, mikor az emberi ész meg fog erősödni a gazdagság feletti uralomra, midőn meg fogja állapitani ugy az állam viszonyát a tulajdonhoz, melyet oltalmaz, mint a tulajdonosok jogainak határait. A társadalom érdekei az egyéni érdekeket feltétlenül megelőzik és mindkettőt igazságos, harmonikus viszonyba kell hozni.

* V. ö. I. m. 301—303. l.

A puszta vadászat gazdagság után nem végrendeltetése az emberiségnek, ha különben a haladás a jövő törvénye marad, miként a multé volt. A civilizácio kezdete óta eltelt idő csak kis törtrésze az emberiség lefolyt idejének; csak kis törtrésze annak, mely még előtte áll. A társadalom feloszlása fenyegetőleg áll előttünk, mint egy történelmi pálya befejezése, melynek egyedüli végcélja a gazdaság volt, mert az ilyen pálya magában hordja saját pusztulása elemeit. Demokrácia a közigazgatásban, testvériség a társadalomban, a jogok egyenlősége, általános nevelés fogják a társadalom legközelebbi magasabb fokát megszentelni, mely felé tapasztalás, ész és tudomány állandóan dolgoznak.

*Ujra életrekelése lesz — de egy magasabb alakban — a régi gensek szabadságának, egyenlőségének és testvériségének.**

A párt hivatalos álláspontja e kérdésben még ma is teljesen ugyanaz, mint nagy mestereié. A német birodalmi gyülés tanulságos *„Zukunftsstaatsdébatte"*-ján a szocialista szónokok kivétel nélkül ezt a felfogást hirdették.

Igy *Bebel:* „ . . . végső kifejlődésében a szocializmust többé nem az állam érdekli, hanem az állam *megszüntetése,* a közigazgatás olyan szervezetének megteremtése, melynek nem volna egyéb feladata, mint

* Idézi Engels (Ancient Society 552. l.)

a termelési és kicserélési folyamatok vezetése, tehát egy szervezet, melynek a jelenlegi államhoz semmi köze sincs.*

Liebknecht tökéletesen egyező véleményen van.

Loria ugyanigy látja a dolgokat. A jövő társadalmáról beszélve, azt hiszi, hogy „az utolsó forma, melyet a gazdasági viszonyok fel fognak venni, mig egyrészt ezen viszonyok legnagyobb kifejlődését és legfelsőbb tökéletesülését fogja mutatni, kevésbbé fog különbözni, mint bármelyik az előbbi gazdasági formák közül, a kezdetleges emberiség szociális szerkezetétől.**

Ha az államot *Engelssel* nem is utasitja a régiség-muzeumba, mégis azt tartja, hogy a jövő eszményi társadalmában „végre valódivá fog válni a *St. Mill elve,* hogy az állam beavatkozása a kivétel lesz*** és a *laissez faire* a szabály."****

„Ilyen az emberi nem történelme — összegezi gondolatmenetét *Loria* — mely a kezdetleges közösség vad boldogságától felemelkedett a tulajdon viharai és gyötrelmei közé és ezek jeleiben századokon tartó átmenetet csinál a harcokon és martiriumokon keresztül, mig nem jut szomoru utjából nyugodtabb levegőbe és nem találja fel egy megfelelő társadalmi formában a

* V. ö. I. m. 13. l.

** V. ö. *Le basi economiche* stb. I. m. 418. o.

*** Loria itt a szerencsétlen körülményeiknél fogva önfentartásukra képtelenek ellátására gondol.

**** V. ö. I. m. 446. l.

kezdetleges kor békéjét és igazságosságát megtermékenyitve a civilizácio által."*

3. §. Ha ezeken a gondolatokon végigtekintünk, nyilvánvaló, hogy az idézett irók nézetei nem fedik teljesen egymást.

Ez különben természetes is; meglepőbb, hogy *Engels*, ki szerint az állam elhal és a muzeumba kerül, helyesli *Morgan* véleményét, aki pedig csak az állam reformjáról beszél.

Az ellentétek mellett azonban megegyezések mutatkoznak főleg két pontra nézve. Az egyik az, hogy az ős nemzetség-szervezetet mint eszményt állitják fel, természetesen a civilizácio üdvös eredményeivel átgyurt formában. A másik, hogy az állami hatalom csökkenését várják: *Engels* szerint az elhal, *Loria* szerint a *laissez faire* szabálylyá lesz, tehát szerintük a fejlődés iránya az, hogy az állami beavatkozás egyre kisebb körre szorul.

Külön-külön kell megvizsgálnunk ezeket a véleményeket.

Az ős nemzetség-szervezet dicsőitésével már találkoztunk. Az aranykor sejtelme a történelmi materializmus iróinál tudományos tétellé lesz. Az emberiség fejlődése leghosszabb korát a szabadság, egyenlőség, testvériség jegyében töltötte — állam nélkül. Ide kell visszatérnünk felszerelve mindazokkal a tudományos,

* V. ö. I. m. 420. l.

gazdasági, művészeti erőkkel, melyeket a civilizáció folyamán megszereztünk.

Ez az ujra feléledt aranykor-elmélet mindenesetre megérdemelne egy külön tanulmányt, mert hivői igen jelentékeny következtetéseket füznek hozzá. (Igy *Loria*, ki szerint minden bűn a szabad föld megszünése folytán jött a világra). Fájdalom, ez alkalommal nincs sem időnk, sem helyünk egy ilyen tanulmányra.

Azonban néhány ellenvetést vele szemben már egy pár jól ismert tény és általános fejlődési irányelv alapján tehetünk.

Az államnélküliség tanával már végeztünk. Láttuk, hogy a primitiv viszonyok között szükséges kooperácio keresztülvitelére a megfelelő állami szerv létrejött.

Láttuk azt is, hogy magának *Engels*-nek magyarázata szerint a termelési viszonyok rendkivüli kezdetlegessége volt oka a társadalmi berendezések egyszerüségének. Ugyanez a primitivitás az oka, véleményünk szerint, ama feldicsért erkölcsi tulajdonságoknak is.

Ott, ahol nincsenek osztályok, ott, ahol mindenki részt vesz a közös termelésben a legszükségesebb élelmiszerek létrehozatalára: ott egyenlőség van. Ott, ahol vérközösség van (a rokoni fokok az anyán át számittatnak): a néhány száz főnyi törzsben a testvériség tényleges állapota áll fenn. Ott, ahol közhatalom létesitésének csak ritka szükségei és alkalmai vannak, ott,

ahol a szükségletek kielégitésének csak igen kevés könnyen elérhető módjai vannak: ott szabadság van.

Ez az egyenlőség, testvériség és szabadság azonban ugy különbözik a kulturemberek megfelelő fogalmaitól, mint az öntudatlanság az öntudatosságtól. Végre is számos állatfajon belül is az egyenlőség, testvériség és szabadság állapota uralkodik. A vezetés és szervezettség a legcsekélyebb, pusztán ösztönön és reflexszerü tevékenységen alapszik. A faj tagjai egyenlők. A testvériség a béke és egymás bizonyos, igen csekélymérvü támogatása állapotát jelenti. A szabadság inkább a természettel szemben való tökéletes szolgaság viszonyát fejezi ki.

Az általunk ismert néprajzi kutatások alapján inkább ilyennek képzeljük amaz aranykort. A munka szüksége csekély volt, felosztása semmi. Az eledel mennyisége elegendő volt arra, hogy a „testvériség" ne csapjon át a kannibalizmusba.

A szabadság, egyenlőség és testvériség még csak tényleges, öntudatlan állapotok és nem erkölcsi kategóriák, nem a belátásos törekvés és itélkezés nyilvánulásai. Amaz aranykor ép oly kevéssé lehet az emberiség ideálja, mint egy dus legelőn élő szabad, egyenlő és testvéries állatnyáj boldogsága, pedig ott sincs se szolgaság, se kizsákmányolás, se — állam.

A történelmi materializmusnak ez a legkevésbbé sem lehet ideálja, mert legkiválóbb iróinál *az sohasem jelentett puszta kenyérkérdést.* Teljesen alaptalan vád

az ugyanis, melyet ellenségei és nem ismerői szoktak szemére vetni. Hogy t. i. a történelmi materializmus egyedüli eszménye: kenyeret adni azoknak, akik jelenleg éheznek s hogy igy állameszméje mint egy jól szervezett és igazságos táplálkozási berendezés szerepelne, mely nem törődnék az emberiség eddig elért eszmei kincseivel, mely azokról lemondana annak fejében, hogy a nyomort megszüntesse és mindenkinek megélhetését biztositsa.*

Ez a sokszor felhangzott ellenérv tökéletesen hamis. A történelmi materializmus mindig hangsulyozta és hangsulyozza, hogy nem proletárizálni akar, hanem a proletariatust felemelni az emberiség mind magasabb ideáljaihoz, hogy oly berendezést akar, mely nemcsak kenyeret ad, de amely egy magasabb erkölcsi, tudományos és művészeti fokot fog létrehozni ama millió és millió erő szabad kifejlődésének lehetővé tétele által, melyek a jelenlegi rend mellett a betevő falatért való keserves küzdelemben haszontalanul sorvadnak és pusztulnak el. Az iskola legkiválóbb gondolkodói e te-

* Még *Kuncz* is, aki pedig a proletariatus sorsát mély emberszeretettel és valódi liberalizmussal tekinti, a szocializmus állameszményét a kenyérállammal azonositja: „Orvosoljuk embertársaink szenvedéseit, törekedjünk a társadalmi kérdés humánus megoldására, de az államot nem szabad puszta *kenyérállam*-nak tekintenünk. Az emberi természet sokkal magasztosabb, hogy sem azt a kommunisztikus és szocialisztikus állam kielégithetné. (V. ö. I. m. 99.)

kintetben tökéletesen egyek s nem méltányos e szempontból nekik szemrehányásokat tenni.*

* A ferde felfogás a szocializmus állameszményéről annyira elterjedt, hogy szükségesnek látszik néhány főképviselőjének erre vonatkozó felfogásait ide iktatni:

Bebel ezeket mondja: „. . . . ha igaz az, amit önök mondanak, hogy mi törekvéseinkben az emberi természet ellen cselekszünk, hogy mi az emberi szabadság elnyomását célozzuk, hogy mi megakadályozzuk azt, hogy az ember szabadon, minden irányban szellemi és testi képességeit kifejthesse és fejleszthesse — én ugyan azon a véleményen vagyok, hogy mi azt a mi társadalmi rendünkben *végtelenül magasabb fokban* teszszük lehetővé, mint a hogyan az a polgári társadalomban megtörténhetik, — de ha mi csakugyan mindezeknek a fejlődési feltételeknek ellene szegülünk, akkor nem kell önöknek aggódni, akkor az az állapot, melyet elérni akarunk, az első naptól kezdve pusztulásra van kárhoztatva, akkor nem szükséges, hogy miattunk felizguljanak." (V. ö. *Der socialdemokratische Zukunftsstaat.* I. m. 73., 74. l.)

Vandervelde igy nyilatkozik: „Mi vagyunk a legelsők, a kik azt mondjuk, hogy ha a kollektivizmusnak az volna az eredménye, hogy növelné a kormányzó-állam hatalmát, megerősitené a zsandár- és rendőrállamot, előmozditaná az állam zaklató beavatkozását a magánéletbe és a személyes fogyasztásba: akkor igazán nem volna érdemes a munkaadó zsarnokságát a kollektiv zsarnoksággal helyettesiteni." (V. ö. *Le collectivisme et l'évolution industrielle.* Paris, 1900. 257. l.)

Ha igy az ősállapot képét, mint az emberiség eszményét elfogadhatatlannak tartjuk, mégis abból egy alapvető tanulság következnék, *ha annak rajza a tényeknek megfelel.* (E tekintetben egy beható részletvizsgálat nélkül, melyet talán a jövőben lesz alkalmunk végrehajtani, most nem merünk itéletet mondani.)

Ez a tanulság azt mondaná, hogy az emberi természet eredetében sem nem jó, mint a vallási gondolkodók állitották, sem nem ragadozó állat, mint *Grotius* óta hiszik; hogy az emberi természetnek csak egy állandó és változatlan tendenciája van: életét a lehető

Kautsky ezt tanitja: Nem szabad-e feltennünk, hogy ezek mellett a feltételek mellett (anyagi jólét és teljes szellemi szabadság) az emberek uj tipusa fog létrejönni, mely a legmagasabb tipusokat fölülmulja, melyeket a kultura eddig megteremtett? Egy „Uebermensch", ha igy akarjuk nevezni, de nem mint kivétel, hanem mint szabály, ember, ki emberfölötti elődeivel, de nem társaival szemben, dicső ember, ki megelégedését nem abban keresi, hogy nagy legyen nyomorék törpék felett, hanem nagy a nagyok, boldog a boldogok között — a ki erőérzetét nem abból meriti, hogy az eltaposottak testein felemelkedik, hanem abból, hogy a hasontörekvésüekkel való egyesülés bátorságot ad neki arra, hogy a legmagasabb problémák leküzdését merészelje. Igy várhatjuk, hogy az erő és a szépség birodalma fog előállni, mely méltó legmélyebb és legnemesebb gondolkodóink eszményeihez. (V. ö. *Die Sociale Revolution. II. Am Tage nach der socialen Revolution.* Berlin, 1902. 48. l.)

legboldogabban berendezni és hogy aszerint jó vagy rossz, amint a viszonyok (kültermészet és társadalmi berendezések) őt békés kooperációra vagy véres küzdelemre késztetik és hogy azon arányban lesz jó vagy rossz, amely arányban olyan intézményeket hoznak létre, melyek mellett a testvéries összemüködés vagy a rablás utján biztosithatja jobban élete boldogságát.

Természetesen előbbi korszakok begyakorlott és átöröklött jó és rossz tulajdonságaiban meg lesz a hajlandóság spontán működésére, de a jobbak fejlesztésének és a rosszak elnyomásának csak egy valóban hatékony politikája lehet: olyan intézmények létrehozatala, melyek mellett a békés kooperácio hasznosabb, mint a kizsákmányolás. *Loria* ezen alapvető nézeteket tényleg vallja, de nem intézményektől, hanem a gazdasági fejlődés az emberi akarattól független irányától várja a dolgok javulását. Ugyanő figyelmeztet, hogy *Spencer* tana az indusztrializmus békés és nemes erkölcseiről és a militarizmus véres, erőszakos és visszataszitó moráljáról, a nemzetség-szervezetre vonatkozó kutatások fényében egy elemibb és általánosabb tényre vezethető vissza, mely egyszersmind annak is okát adná, hogy miért jön létre materializmus az egyik, miért indusztrializmus a másik helyen. *Loria* szerint ez az alapvető tény abban áll, hogy szabad-e a föld, vagy keveseknek uralmában van-e? E szerint lesz az illető nép — tehát kikerülhetetlen gazdasági rugókból — békéssé vagy háborussá, indusztriálissá vagy militárissá.

Nyilvánvaló, hogy ez a tétel nem lehet preciz. Végre is a talaj termékenysége vagy terméketlensége, a lakosság viszonylagos sürüsége vagy ritkasága már első tekintetre is ép olyan kényszerítő rugónak mutatkoznék, mint a *Loria* emlitette. Maga a megfigyelés azonban rendkivül érdekes és nagy horderejü. Ha egy részletvizsgálat igazolná azt a tényt, hogy a háborus és békés életmód kizárólag gazdasági okok eredménye: oly igazság birtokába jutnánk, mely messzemenő következtetéseket engedne meg az emberi természetre és a haladás mikéntjére vonatkozólag.

Ezt a kérdést is — mely egy monografiát igényelne — e helyen természetesen eldöntetlenül hagyva, csak az ujabb természettudományi kutatások eredményére akarok utalni, melyek épen az itt tárgyalt kérdés szempontjából fontos analogiákat látszanak nyujtani.

A *Standfuss* szerfölött meglepő pillangókisérleteire gondolok itt, melyek alkalmasak arra, hogy *Darwin* törvényeit lényegesen módositsák.*

Az uralkodó elmélet ugyanis napjainkig az volt, hogy a faji változatokat az alkalmazkodás, átöröklés, kiválasztás lassu, évezredes munkája hozza létre. Apró, szinte észrevehetetlen változatokon vezet a fejlődés ész-

* 1. *Dr. Pauls. Die Standfuss'schen Experimente an Schmetterlingen. Die Umschau* 1902. márczius 8. szám.

2. *Dr. E. Fischer. Temperaturexperimente mit Schmetterlingen.* Ugyanott 1902. április 5. szám.

revehetetlen utja uj változatokhoz. A *Standfuss* kisérletei ezt a törvényt legalább is korlátozzák. Kisérletei kimutatták, hogy a megváltozott körülményeknek kitett lepke-bábokból előkerülő nemzedék mint a faj határozottan uj változata jelentkezik. Emellett ez a változat épen nem esetleges, hanem a környezet hőfokának emelése vagy csökkentése azt eredményezi, hogy az illető változat az: északi vagy tropikus: típusokhoz közeledik. *Standfuss* még azt is képes volt kimutatni, hogy az igy létrejött változatok örökletesek.

Ezeknek a kisérleteknek jelentőségét alig lehet tulsokra becsülni. Exakt, természettudományi tényekkel azok azon általánosan elterjedt nézet cáfolásának, hogy a természetben minden észrevehetetlen lassusággal fajlődés eredménye. Pedig ép ez a megfigyelés volt alapja annak a szociologiai felfogásnak, mely mindent a kiválasztás, alkalmazkodás és átöröklés: évezredes és évmilliós munkájától vár — egy tan, mely *Spencer*-ben találta meg csodálatraméltó kifejtőjét. Nem akarok e szerény tanulmányok keretében végleges itéletet mondani, nem akarom a *Standfuss* lepkekisérletait *pur est simple* a magasabb szervezetekre átvinni: de másrészt nem tudom eléggé hangsulyozni azt a fontosságot, melyet ezeknek a gondos és óvatos kisérleteknek a szociologia szempontjából tulajdonitok, melyek szinte a *Lamarck* hangsulyozta tények természettudományi analogiáiként tünnek fel.

Az emberek lelke, ép ugy mint a lepke szárnya,

aszerint lesz dús vagy szegényes, szépszinü avagy sötét, amint dús vagy szegény, világos vagy sötét körülményeknek van kitéve. Körülbelül igy szólana a tanulság.

4. §. A történelmi materializmus államcél-elméleteinek másik közös vonása az, mely szerint az állami hatalom fokozatos csökkenését vélik bekövetkezendőnek. Az extrem felfogás az állam elhalásáról beszél *(Engels)*, a mérsékeltebb a *laissez faire* elvének uralkodóvá válásáról *(Loria)*.

Ezek az elméletek kétségtelenül meglepik az embert. Szocializmus és állami omnipotencia annyira össze vannak forrva a köztudatban, hogy csodálkozva látjuk az iskola vezérképviselőit olyan elvek terén, melyeket a legszélsőbb liberalizmus avagy anarkizmus táborából vártunk volna.

Tényleg, *Engels* nem kevésbbé gyülöli az államot, mint *Spencer* és *Tolsztoj*.

Érdekes dolog volna megvizsgálni, hogy mi idézte elő a szocializmusnak az állami mindenhatósággal való ezt az azonositását a köztudatban, mely még akkor is helytelen, ha az iskola ujabb képviselőit tekintjük, avagy a disszidensek csapatát. Sem *Kautsky*, sem *Bernstein* nem gondolnak nemcsak falanszterre, de feltétlen centralizációra sem. Mint látni fogjuk, a történelmi materializmus jelenlegi vezetői és a gyakorlati szocialisták egyaránt a *messze kiterjedő önkormányzatot* a jövő állama legalább is ép oly fontos kellékének

tartják, mint a gazdasági élet állami vezetését és az egyéni szabadság biztositása, az állami tulkapásokkal szemben, az iskola egyre jobban hangsulyozott gondolatát képezi.

Az oka ennek a jelenségnek, véleményünk szerint, főleg a szocializmus fejlődésében keresendő. Ezeknek a tanoknak szülőföldje Franciaország volt és a francia utopisták tényleg az állam rideg mindenhatóságát hirdették.

Ekkor történt a két fogalom azonositása, mely megmaradt később is, akkor is, midőn *Marx*-szal az egész mozgalom tökéletes átalakuláson ment át, melyet hivei igy szeretnek kifejezni: *Die Entwickelung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft.*

Az ekként előállt zavart még fokozta a politikai agitáció számos rosszul megértett vagy tévesen alkalmazott szólama és kétségtelenül az a számos ellenmondás, mely az iskola teoretikusainál is bőven található, ugyszintén a „Kathederszocialisták" 'az állami centralizáció felé hajló nézetei, melyeket a mozgalom nem ismerői gyakran hajlandók, mint a szocializmus álláspontjait tekinteni.

Ha most már *Engels* állameszmény elméletét közelebbről szemügyre veszszük, azt kell mondanunk, hogy az az államról táplált nézeteinek logikai következménye. Ha az állam muló kizsákmányolási szervezet, nyilvánvaló, hogy mikor ez a kizsákmányolás megszünik, megszünik az állam is.

Mindenekelőtt — az *Engels* által körülhatárolt téren maradva — az a kérdés, elképzelhető-e oly állapot, mely megszüntetné azt az eddig minden történelmi korszakban ismert jelenséget, hogy az erősebbek az állami szervet hatalmukba keritik és annak felhasználásával igyekeznek a jogok és a kötelességek számukra legkedvezőbb elosztását biztositani?

Engels és a történelmi materialisták nagyobb része szerint a válasz erre a kérdésre igenlő és szerfölött egyszerü. A jövő társadalmában nem lesznek osztályok; ahol nincsenek osztályok, nincs osztályküzdelem; ahol nincs osztályküzdelem, nincs kizsákmányolás.

Mi, sajnos, nem tudjuk ilyen egyszerüeknek látni a dolgokat, mert a jövő társadalmát sem tudjuk osztályok nélkül elképzelni.

Osztály alatt nyilván a társadalomnak egy oly köre értendő, mely különleges társadalmi szerepénél fogva, különleges érdekekkel bir. Az osztálykiválás alapja mindig egy különleges társadalmi funkció volt, és a jelenben is az. Tőkések és tőkenélküliek képezik a két legszélesebb kategoriát, mely a társadalmat polgárokba és proletárokba különiti. A tőkén belül ismét egy rendkivül éles osztálykialakulás történik a földbirtok és a mozgó tőke között. Ezeken belül a tőke nagy, közép vagy kicsiny foka szerint szintén határozott osztálykülönbségek állanak elő. A tőkenélküliek, a munkások, birodalmában szintén igen különböző gazdasági szerepkörök vannak, többé-kevésbbé eltérő

érdekekkel. A mezei és ipari munkások egész határozottan két különböző osztályt jelentenek.* De az ipari munkásokon belül is a munka nagymérvü specializáltsága folytán számos különböző érdekkörök jelentkeznek. Mindehhez még az u. n. szabad foglalkozások a szellemi munka emberei járulnak, akiken belül szintén különböző érdekkörök találhatók. Ilyen rétegezett csak a legszembeötlőbb gazdasági működéseket nézve is, a jelenlegi társadalom képe.

Kérdés: a jövő eszményi államalakulata mennyiben változtathatja azt meg?

Figyelmen kivül hagyva egyelőre megvalósitása lehetőségét és módozatait — ezeket a szempontokat akkor fogjuk szemügyre venni, midőn majd a történelmi materializmus *politikáját* vizsgáljuk meg — tegyük fel, hogy elérkezett az idő, midőn a magántulajdon megszünik és a proletariatus a termelési eszközöket a közösség tulajdonává teszi.

A tőkések és tőkenélküliek közötti különbség megszünik s igy az osztályképződésnek a multban legfontosabb oka is. De az osztályképződés alapjai, a különleges társadalmi funkciók, továbbra is megmaradnak. A tőkének azt a szerepkörét, mely egészségesnek

* Igen helyesen utal e különbségre *Dr. Ozattler* Jenő is *Millerand*-ék *socializmusa* cimü érdekes dolgozatában. (Magyar Gazdák Szemléje 1902. április, május és juniusi szám.)

mondható: a vezetést, a kezdeményezést, az organizálást stb. feltétlenül helyettesiteni kell s minthogy az összefüggéstelen egyéni gazdaságok helyébe a gazdaság tervszerü központi vezetése lép: ez a szerepkör rendkivüli mérvben tágulni fog. Ezt az eredményt óriási mértékben növelni fogja az a körülmény, hogy az uj társadalomban a termelés bámulatos emelkedést fog venni, hiszen ez az uj rendnek *sine qua non*-ja, melyet a szocialisták biztosra vesznek. De ez még nem minden. A jövő állama csak *internacionalis* alapon valósitható meg, oly értelemben, hogy a termelés és a felosztás *internacionalis* organizációja is szükséges.

Nyilvánvaló ebből, hogy a vezetési szerepkör szinte elképzelhetetlenül nagy kitágulása várható az uj társadalomban. A termelési és felosztási processzusok állami vezetése és irányitása igy egy szerfelett terjedelmes és szövevényes hivatalnoki kar létrejöttét fogja eredményezni.

Ehhez fog járulni az u. n. szabad foglalkozások társadalmi szerepköre is. Ennek a térnek is szinte elképzelhetetlen növekedése fog beállani. Ha az egyházi és a jogszolgáltatási működési tér teljesen elenyésznék is, ugy másrészt a tanitási, gyógyitási, szórakoztatási működés óriási arányokat kell, hogy öltsön. Mindezek a működések ingyenesek lévén, közhivatalokat képezvén: a hivatalnoki kar további szerfelett nagy gyarapodása szükségszerünek látszik.

A betegek és keresetképtelenek közellátása szintén növelni fogja ezt az eredményt.

A szállitási, egészségügyi, élelmezési, szórakoztatási stb. intézmények állami vezetése teljessé fogja tenni a hivatalnoki szerepkör hihetetlen expanzióját.

A vezetőkre és vezetettekre való ez a különzéküles az osztálykülönbség minden attributumával bir.

Aki a jelenlegi aránylag kiskörü bürokrácia tendenciáját ismeri a hivatalok állandósitására bizonyos családokban: elképzelheti, hogy minő szomj uralkodnék a hivatalok elnyerése után oly társadalomban, mely ugyszólván munkásokból és hivatalnokokból áll.

Testi munkát végző hivatalnokok és szellemi munkát végző vezető hivatalnokok: ez az uj különbözödés, mely a társadalomban a régi helyét felváltaná. S minthogy a szellemi munka — már biologiai okokból is — mindig keresetteb lesz, mint a testi: szükségkép óriási harc fog előállani a szellemiek után.

Pedig a törvényhozó hatalomról még nem is beszéltünk. Kétségtelen, hogy ezt a jövőben is csak egy teljesen különzékült szerv láthatja el, nem pedig a nemzetségszervezet ősi közössége. A törvényhozókra, a törvényt alkalmazókra és a munkásokra (értve ezek alatt a termelési és szétosztási processzusok tényleges végrehajtóit) való tagozódása a társadalomnak tehát szükségkép meg fog maradni.

Mennyi előrelátásra, mennyi tervszerüségre, mennyi bölcseségre, mennyi erkölcsi mérsékletre,

mennyi közszeretetre volna szükség, hogy ez a szerfelett komplikált mekanizmus működni tudjon, hogy ne fajuljon a szabad fejlődést elnyomó táplálkozási gépezetté. Mily ideális demokráciára, mennyi műveltségre, mennyi ellenőrzési képességre, hogy e hivatalnoki karból ne az oligarkiák egyik legszörnyűbb formája fejlődjék ki!

A nevelési rendszer mily tökéletes átalakulására volna szükség, hogy az uj nemzedék helyes, célszerü és igazságos szétosztása az egyes szerepkörökbe lehetővé váljék!

A családi szempontok és érdekek helyét mily tökéletesen kellene a társadalmi tekintetek elfoglalniok!

Mindezt pedig ide nem szemrehányásként, nem ellenvetésként jegyeztük fel s legkevésbbé azért, hogy a szocializmus államesztményét lehetetlenségnek jelezzük; hanem csak azért, hogy nyilvánvaló legyen, mennyire nem lehet a messze jövő társadalma pozitiv intézményeit már ma megjelölni akarni, és mint például *Engels* tanai, az osztályküzdés megszünését jövendölni.

Ezeket a nehézségeket érezve, az iskola számos képviselője azt tanitja, hogy a szellemi és a testi munka közötti különbség is meg fog szünni, vagyis, hogy mindenki mind a két munkakört egyszerre fogja betölteni. Ugyanezek azt is hiszik, hogy a munkafelosztás specializálódása is meg fog szünni, ugy, hogy egy em-

ber a legkülönbözőbb munkákra alkalmazható lesz. Ezekre a gondolatokra nagyon helyesen mondja *Bernstein:* „Csak a *differenciálatlan* gazdaságok állapotában — hogy a biologiából vegyek példát — folytathat a „társadalom" molluska vagy lapostéregyszerü létet. Miként az állatvilágban a működések különböződésének előhaladásával karöltve a csontváz kiképződése elkerülhetetlen lesz, ugy a társadalmi életben, a gazdaságok különbözödésével, az egész társadalmi érdeket, mint ilyent képviselő *közigazgatási test* kialakulása. Ilyen test volt eddig az állam és ma is az.

Minthogy pedig a termelés továbbfejlődése egész nyilvánvalóan *nem* állhat a differenciált termelés megszüntetésében, hanem csak uj *összefoglalásban* a kiképződött különbözödés alapján — a személyekre átvive, nem a privatásos munkamegosztás megszüntetésében, hanem *kiegészitésében:* a társadalom közigazgatási szerve, a belátható jövőben, a *jelenlegi államtól csak fokozatilag* különbözhet."*

A történelmi materializmus gondolkodói különben általában belátják a feladat rengetegségét, midőn a szociális mozgalmat a pusztán gazdasági térről átviszik a társadalmi lét minden más terére is és a jelen társadalom összes alapvető intézményeinek: család, nevelés, vallás, művészet, közigazgatás stb. stb. reformján dolgoznak és tépelődnek.

* V. ö. *Zur Geschichte und Theorie des Socialismus.* I. m. 212. l.

Ma még a jövő eszményét pozitiv tartalommal megtölteni nem lehetséges. Csak fejlődési irányzatokról lehet szó és a törekvés általános irántyüjéről.*

A belátásos elmélet fő hibája az, hogy a messze jövő rendjének ilyen meghatározását lehetőnek tartja, hogy visszatért a régi nézethez, hogy az alkotmányokat csinálják.

Pedig igaza volt *Maine*-nek, midőn azt mondta, hogy az alkotmányokat nem csinálják, hanem azok nőnek. Csak az értelmét kell helyesen felfogni e tételnek. A növés nem jelent itt semmi rejtelmest, semmi „organikus" analogiát, csak azt, hogy a nagy történelmi kialakulások ezer meg ezer erő összehatásának az eredményei, melyeket emberi agygyal előre kiszámitani nem lehet, daczára, hogy az emberi agyak szüntelen munkája hozta őket létre. Sok-sok millió belátás halmozódik össze, mig az uj rend kialakul: egy-

* Ez ma már a történelmi materializmus táborában általánosan elfogadott tétel. Igy a *Zukunftsstaatsdébatte* alkalmával, midőn a polgári szónokok ismételten sürgették, hogy a szocialisták jövő államrendjük részletes programmjával álljanak elő, a szocialisták ezt a kivánságot lehetetlennek és nevetségesnek jelentették ki és *Bebel* igen ügyesen forditotta vissza a fegyvert támadói ellen, midőn igy szólt: „. . . Önök nincsenek abban a helyzetben, ámbár társadalmi rendjük minden részletében szemük előtt van, hogy megmondják: mit fognak öt év mulva cselekedni." (V. ö. *Der sociald. Zukunftsstaat.* I. m. 80. l.)

mást elmozditó, egymást lerontó belátások. A szocializmust sem lehet ugy megcsinálni, mint egy betéti társaságot. Ősi, mélyen inveterált erők küzdelme folyik a megváltozott társadalmi struktura ujabb erőivel. Az átalakulás mozgató ereje, egyedüli dinamikai principiuma, most is, mint mindig: az emberi agynak uj célokat, jobb eszményeket kitüző munkája, mely a haladást fokról-fokra irányitani fogja. A legjobb elmékben és a legérzékenyebb szivekben mind tisztábban kezd kibontakozni az uj állapot képe: a rendé a tervtelenség helyett, a kooperációé a fékevesztett verseny helyett, az összesség boldogságáé a kevesek boldogsága helyett.

A belátásos elméletnek igaza van, midőn azt hiszi, hogy az emberi agy megállapithatja *nagyban* és *egészben*, hogy milyen ut vezet e célhoz, és milyen ut távolit el tőle: de téved, ha azt hiszi, hogy a legutolsó étape-ot is kiszámithatja már ma. *Marx* ép oly kevéssé volt képes erre, mint amilyen kevéssé számithatta ki *Jézus* a keresztény világrend, *Luther* a reformáció, az *encyklopedisták* a liberális társadalom végleges képét.

A fejlődési irányzat azonban tisztán áll s a „lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogsága" kilép a metafizikai spekulációk szürkeségéből s mint korunk alapmozgató ereje jelentkezik.

Felemelni az emberiséget az erkölcsi, tudományes, esztétikai és egészségi szinvonal lehető legma-

gasabb fokára: ez a törekvés. Az eszköz: az emberi elme mind teljesebb uralomra jutása a dolgok felett.

A szocializmus alapgondolata: a tervszerü kooperácio az egész vonalon, kétségtelenül tudományosabb gondolat, mint az individualizmus alapgondolata.

A törekvés megvalósitása felé igy kétségtelenül helyes.

De egy pillanatra sem kell feledni, hogy e mellett nem szabad hiányoznia a szabadság ama tömegének, mely a célokat kitüzi, felfedezésekre vezet, elavult állapotokat megváltoztat, az önkényt kizárja, a legjobb érvényesülését lehetővé teszi: szóval az egyéni szabadság hasznos és értékes elemeinek, melyek fontosságát kimutatni a *liberalizmus* örök, elévülhetetlen érdeme.*

* Ujabban az első harci láz lecsillapodásával maguk a szocialista gondolkodók mind fokozottabb mértékben kezdik belátni ezt. *Bernstein* igen sokak nézetét fejezi ki, midőn igy szól: „A mi a liberalizmust . . . mint világtörténelmi mozgalmat illeti, a szocializmus nemcsak időrend szerint, de szellemi tartalmánál fogva is törvényes örököse, ami különben gyakorlatban minden elvi kérdésnél mutatkozik, melynél a szocialdemokráciának állást kell foglalnia. Ott, a hol a szocialista programm valamely gazdasági követelménye olyan módon vagy viszonyok között lett volna keresztül viendő, hogy általa a szabad fejlődés komolyan veszélyeztetve látszott, a szocialdemokrácia sohasem félt az ellen állást foglalni. Az állampolgári szabadság mindig

Tervszerű kooperáció az egyéni szabadság értékes részének kifejtése mellett (értve ez alatt az emberi természet minden rugóinak képzelhető legteljesebb kifejlesztését) ez ma a haladás iránytüje és előttünk, *mint társadalmi esemény az az állapot szerepel, mely a tervszerű kooperációra lehető legnagyobb fokát adja a helyes értelemben felfogott egyéni szabadság lehető legnagyobb fokával karöltve.**

magasabban állt előttünk, mint valamely gazdasági követelmény teljesítése. A szabad egyéniség kifejlődése és biztosítása minden szocialista rendszabály célja, még azoké is, melyek külsőleg, mint kényszerrendszabályok jelentkeznek. Pontosabb vizsgálatuk mindig ki fogja mutatni, hogy náluk olyan kényszerről van szó, melynek a szabadság összegét a társadalomban *emelnie* kell, melynek *nagyobb* körnek *több* szabadságot kell adni, mint a mennyit elvesz."

Sőt talán már *Bernstein* túl messze is megy, midőn igy szól: „Valójában nem létezik liberális gondolat, mely egyuttal a szocializmus szellemi tartalmához is ne tartoznék." (V. ö. *Die Voraussetzungen des Socialismus* etc. I. m. 129. és 130. l.)

* *Somló Bódog* igy határozza meg az eszményi társadalmat: „Növekvő állami szabályozás, növekvő politikai szabadsággal karöltve: ez a fejlődés iránya; — mindenre kiterjedő állami szabályozás és tökéletes szabadság: ennek a szabályozásnak a megállapitására: ez a fejlődés ideálja." (V. ö. *Állami beavatkozás stb.* I. m. 176. l.). Ennek a meghatározásnak az előnye a miénkkel szemben, hogy kevésbbé

Az elmondottakból következik, hogy mi a jövő társadalmát sem tudjuk osztályok nélkül elképzelni, ismét hangsulyozva, hogy *osztályok alatt különleges társadalmi funkciót teljesitő köröket értünk.*

A gazdasági fejlődés eddig a munkafelosztás irányában haladt előre és nem valószinü, hogy a jövőben más irányt vegyen. Ugyanez az ok, melyért valószinütlennek tartjuk azt a némely részről hangsulyozott követelményt is, hogy a jövő társadalmában mindenki végezzen testi munkát. Hiszszük ugyan, hogy a termelés óriási fokozásával karöltve a munkaidő igen tetemes redukciója várható, de az, véleményünk szerint, nem lehet oly irányu, hogy a szellemi munkát végzők testi munkát rendes foglalkozásként üzzenek.

Különben ez a kérdés is utopisztikus jellegü, azokhoz tartozik, melyeket ma még kiszámitani nem lehet.

Ismert erőkkel és tényezőkkel operálva, a társadalmat belátható időkön belül nem tudjuk osztályok nélkül elképzelni.

bir konkrét tartalommal s igy inkább szólhat „sub specie aeternitatis.“ Viszont történelmi szempontból maga az állami szabályozás és a politikai szabadság mit sem ér, ha nem fog az ember fokozatos felemelkedésére vezetni. Ha a törekvés nem irányul erre, akkor mellettük a szolgaság és butaság, egy kiváló kisebbség zsarnoki elnyomása egy alacsonyrendü többség által is elképzelhető.

Az osztályok létével az osztályküzdelem is adva van, melyhez még az egyes vidékek küzdelme (a termelési és kultureszközök és intézmények mikénti területi szétosztása után) is természetesen csatlakozni fog.

Az osztályok létére és az osztályküzdelemre nézve igy a történelmi materializmussal ellenkező véleményen vagyunk s minthogy ő az állami hatalom kihasználását bizonyos körök érdekében az osztályharc eredményének tartja: ugy látszanék, hogy álláspontunk az állam kizsákmányolási szerepének örökké való fenmaradását jelentené.

Ez azonban nem igy van. Véleményünk szerint épen az osztályküzdelem az, mely végeredményben a jogok és a kötelességek igazságos eloszlását biztositja és annak érvényrejutását, melyet az osztályérdekeken felül álló *közérdeknek* nevezhetünk.

Olyan mértékben ugyanis, amelyben a társadalom osztályai szervezkednek, amelyben érdekeik jól átgondolt tudatára jutnak el, amelyben megszerzik ezen érdekek politikai érvényesitésének eszközeit: ugyanilyen mértékben növekedni fog a jogok és a kötelességek eloszlásának igazságossága.

Ha egyenlő mértékben céltudatos, szervezett és kiművelt osztályok állanak egymással szemben: meg lesz a lehetősége, hogy ki-ki az őt munkájánál fogva megillető részt a termelt javakból kivegye.

Az eddigi fejlődés erre nézve egy igen tanulságos példát nyujt.

A polgárság küzdelmére a feudalis nemességgel szemben gondolunk. Tudjuk, hogy az iparból és kereskedelemből élő polgári elem *tényleg* a nemzeti produkcio legfontosabb részévé vált, midőn még *jogilag* teljesen ki volt szolgáltatva a feudalis osztálynak önkényének. Évszázados küzdelem indul meg a jogok és a kötelességek igazságosabb megosztásáért. A küzdelem olyan mértékben lett eredményes, amily mértékben szerveződött és öntudatra ébredt s gazdaságilag jelentékenyebb lett a polgári elem.

Ez a küzdelem a *liberalizmus* jegyében folyt le, mert az elnyomott polgárosztálynak első sorban nem annyira pozitiv intézményekre volt szüksége, mint inkább a feudalis előjogok eltörlésére és a gazdasági szabadságra.

A küzdelem eredménye, hogy a mozgó tőke a feudalizmussal szemben kivivta a gazdasági szabadságot.

Bár erősen módosult jelleggel, a régi feudalizmus egyenes utóda a nagy földbirtok és a polgártársadalom képviselője, a mozgó tőke küzdelme ma is tart. Egymást meglehetősen ellenőrizve, meglehetősen egyenlő hatalmi erők felett rendelkezve: az egymás kiszákmányolásának lehetősége egyre csekélyebb és a kompromisszum közöttük egyre igazságosabb lesz.

A proletariátus küzdelmében sok a hasonló vonás. A nagytőke-üzem által létrehozva, a nemzeti termelés tényleg egyre fontosabb része lett, míg jogilag teljesen ki volt szolgáltatva a tőkének. A küzdelem jellege azon-

ban más lett. A liberalizmus negativ principiuma rajta nem segit, hanem pozitiv intézmények létrehozatala, olyan intézményeké, melyek a munkást a tőkéssel szemben egyre jobban függetlenitik, sőt szervezkedés utján a szükséges termelési eszközök birtokába juttatják. Ennek a küzdelemnek az eszköze azonban ugyanaz maradt, mint a liberalizmus harcaiban: szervezkedés, öntudatra ébresztés, politikai küzdelem. Ehhez azonban még egy jellegzetes elem járul, mely mindjobban domborodik ki korunk történelmében: olyan uj társadalom-gazdasági strukturák létrehozatala, melyek a kollektiv tulajdon előhirnökei: szövetkezetek, kollektiv gyári berendezések, Trades-Unions stb.

A polgári elem szabadságharcának további jellegzetes tünetei is feltalálhatók a proletariatus küzdelmében.

A proletariatus helyzetének javulása egyenes arányban áll a szervezkedés és az öntudatra ébredés előrehaladásával. Azokban az országokban, hol a munkások legjobban tömörültek politikai pártokká, hol a parlamentben maguk-választotta szószólókra találtak, hol szervezeteik a gazdasági életben komoly tényezőkké váltak: ott egyre kisebb lesz a proletariatus kizsákmányolásának lehetősége, ott a fejlődés egy igazságosabb kompromisszum irányában halad.

Azokban az országokban ellenben, hol a munkásság ilyen módon szervezve nincs: ott a szociális politika alig áll egyébből, mint alamizsna-osztogatás-

ból vagy alkalmi felkeléseket követő palliativ orvosszerekből.

Szóval az osztályküzdelem az osztályérdek öntudatos keresztülvitelére épen az, ami végeredményben a közérdek biztosítására vezet, vagyis a jogok és a kötelességek igazságos megoszlására.

Ha egykor egyenlő erős, azaz egyenlően szervezett, művelt és öntudatos társadalmi osztályok fognak egymással szemben állani: megszünik a kizsákmányolás minden lehetősége.

A probléma csaknem fizikai egyszerüségü.

Ha a kör középpontját az államnak képzeljük és erre több különböző irányu, de egyenlő nagyságu erő (a társadalmi osztályok) hat, a középpont változatlanul marad: az államhatalom tényleg az osztályokon felül lesz, mint a társadalmi összmüködés irányitó, rendező, összetartó ereje. Ilyen lesz a jövő állama.

A mai állam olyan kör, melynek középpontját az egyenlőtlen és különböző irányu erők (nagyságuk és az egymás között, a többi ellen, kötött kompromisszumok szerint) hol ide, hol oda, eltolják, minduntalan elrontva igy a kör szép szabályosságát.

5. §. Az előadottak tulajdonképen már *Engels* államelhalási elméletének birálatát is nyujtják. Nyilvánvaló, hogy az állam kizsákmányolási szerepének remélhető megszünésével az állam nem hal meg, mert — mint már más vonatkozásban kimutatni törekedtünk — az állam kizsákmányolási szerepe nem egye-

düli, nem legfontosabb, nem nélkülözhetetlen szerepe. Ellenkezőleg.

Az állam ősi, alapvető működésében a tervszerü, kikényszerithető kooperácio képezi a leglényegesebb jellemvonást. Ez a szerepe pedig állandó, nélkülözhetetlen, örök.

Az állam megmarad államnak akkor is, ha „a személyek feletti kormányzás helyébe a dolgok igazgatása és a termelési folyamatok vezetése lép," minthogy ez nyilvánvalóan kikényszerithető, tervszerü kooperációt jelent.

Különben a dolgok és személyek ilyen merev elválasztása sem nem pontos, sem nem szerencsés megfigyelés. Nyilvánvaló ugyanis, hogy „a dolgok igazgatása és a termelési folyamatok vezetése" nem puszta mekanikai működés, hanem a társadalom tagjainak tervszerü beosztását, szervezését, kötelességeiknek és jogaiknak alkalmas megállapitását jelenti, tehát egy egész sereg dolgot, mely a „személyek feletti kormányzás" minden ismertetőjelével bir. Ez a feladat pedig egy olyan bonyolultságban egyre növekedő szervezetben, mint aminő a jövő állama lesz, nyilvánvalóan nem lesz a társadalom tagjainak puszta jószándékára bizható, hanem ott is, mint jelenleg, hatalmi berendezésekre is szükség lesz, melyek biztositják, hogy a törvényesen megállapitott kooperácio rendje esetleg kikényszerithető is legyen egyesekkel vagy a kisebbséggel szemben, kik a dolgok megállapitott rendjének erő-

szakos megzavarására vagy megmásitására törekszenek.

A történelmi materialisták egyik nagy hibája, hogy a mult törekvések utopisztikus jellegétől nem tudtak teljesen szabadulni. Igy az emberi természet minden baját és csunyaságait — melyeket pedig olyan ékesszólóan lepleztek le a multra és a jelenre nézve — egyszerre elfelejtik, mihelyt a jövő társadalmáról van szó és az emberi természetet hajlandók végtelenül jónak és bölcs belátónak feltételezni. Ez nyilvánvalóan ép oly nagy hiba, mint az individualista gondolkodók gyakran ismétlődő tétele, mely szerint az emberiség haladását csak az emberi természet lassu javulásától és megnemesülésétől remélik, nem törődve az intézményekkel és berendezésekkel, teljesen megfeledkezve arról, ha vajjon az emberi természet javulása bizonyos adott társadalmi keretek mellett *egyáltalán* lehetséges-e?

A kérdés szempontjából, melylyel most foglalkozunk, nyilvánvaló, hogy a termelési eszközök szocializálása és a gazdasági processzusok állami vezetése egymaga nem fogja megszüntetni a társadalom összes bajait, hogy e mellett a nevelés, az erkölcsi és intellektualis dresszura lassu és folytonos munkájának egyre tovább kell folynia, ha nem akarunk lemondani az emberiség amaz ideáljáról, melyek felé minden korban legjobbjaink törekedtek. A szocializmus nem lehet végcél, hanem csak eszköz egy magasabb értelmi, erköl-

csi, esztétikai fejlődési fok felé, mely még emez erőket egyre tökéletesebb kibontakozásra hozza, másrészt lehetővé teszi, hogy a társadalom mind szélesebb rétegeit nemesitsék meg.

Az állam munkája igy nem fog kimerülhetni a „dolgok igazgatásában és a termelési folyamatok vezetésében". hanem az uj jogrend fentartása, a legszélesebb értelemben felfogott nevelés lehető legcélszerübb keresztülvitele, valamint az együttműködés egyre jelentkező ujabb nemeinek irányitása, a küzdelem a betegség, a bün, a természet kártékony erői ellen: továbbra is feladatát fogja képezni.

Az állam tehát nem hal meg és nem kerül a régiségtárba, hanem osztályjellegét levetve egyre inkább és határozottabban fog kidomborodni alapvető jellemvonása: az összesség céljait szolgáló együttműködés lehető legjobb biztositása, irányitása és fejlesztése.

6. §. Ha igy *Engels* állameszménye a tüzetesebb elemzést nem állja ki és hibásnak mutatkozik, mint egész állambölcselete: még mindig fenmarad az a kérdés, hogy mit tartsunk *Loria* ama tételéről, mely szerint a jövő társadalmában meg fog valósulni *Stuart Mill* elve: az állami beavatkozás a kivétel lesz, a *laissez faire* a szabály? Mindenekelőtt az állami beavatkozás fogalma tisztázandó. Az állami beavatkozás, a *laissez faire* elvével szembeállitva, az állam oly politikáját jelenti, mely egyre több és több viszonyt von el a társa-

dalom tagjainak szabad rendelkezése alól a saját hatalmi köre kényszerszabályozása alá. Egy állam, melyben pl. a nevelés ügye, a közlekedés, a kereskedelem, a szegényügy stb. a társadalom szabad tevékenységére van bizva, a teljesen önkéntes együttműködésre: a *laissez faire* elvéhez áll közel és annál közelebb jut hozzá, mennél számosabb ügyet ad ki hatalmi köréből a társadalomnak. Az állami beavatkozás ennek ép a megforditottját jelenti.

A történelmi materializmus állameszménye — még akkor is, ha az állam elhalásáról beszél — nyilvánvalóan az állami beavatkozás elvén épül fel, hisz ép a viszonylatok legszövevényesebb és jelenleg a *laissez faire* elve által legjobban dominált terét, a gazdasági életet, akarja az állam vezetése alá vonni. „A dolgok vezetése és a termelési processzusok irányitása" ép ezt jelenti. Minthogy pedig a gazdasági élet az emberi tevékenység legnagyobb részét foglalja el: kétségtelennek látszik, hogy ha a jövő szocialista állama az élet összes többi viszonylatait a társadalomnak adja is át, mégis már az által, hogy a gazdasági életet állami feladattá tette, a *laissez faire* elvétől távolabb és az állami beavatkozás rendjéhez közelebb leend, mint bármely más eddig ismert (legalább is európai) államalakulat.

A szocialista állam azonban ennél a lépésnél nem állhat meg. Ha a gazdasági élet minden ágában az anarkia állapota helyébe a rend és a tervszerü, előre

kiszámitott együttműködés állapotát léptette, lehetetlen, hogy a társadalmi együttműködés egyéb terein a *laissez faire* elvét fentartsa. Egy államban, melyben a termelés mennyisége, annak mikénti felosztása, igénybevételének rendje stb. a lehető pontossággal ki van számitva: szükségkép a társadalmi együttműködés egyéb terein is az államilag vezetett rend állapotának kell érvényesülnie *már csak azért is, mert a többi viszonylatok rendezetlensége a gazdasági viszonyok rendjét megrontaná.*

Az állam, mely az egész társadalom összes gazdasági működéseit vezeti, nem nézheti közönyösen a *közlekedési ügy* mikénti rendezését és nem bizhatja azt a társadalmi körök kénye-kedvére, hanem gondoskodnia kell, hogy a gazdasági élet rendszerének legjobban megfelelő tervszerü közlekedés jöjjön létre.

A gazdasági produktivitás nagy részben megfelelő *nevelési rendszer*-től függvén, az államnak döntenie kell abban a kérdésben is, hogy minő ismeretekre és hogyan véli a fiatal nemzedéket kiképezendőnek.

És ezt igy tovább lehetne vezetni logikai kényszerüséggel a társadalmi összműködés összes terein. A társadalmi tudományok egyik közkeletü tétele ma, hogy a társadalom organizmus. És ezt a tételt oly értelemben, hogy a társadalom minden része és működése kölcsönhatásban van, hogy nem lehet az egyiken változtatni anélkül, hogy az összes többi is meg ne érezze, igaznak tartjuk mi is, kik különben a biologiai analo-

giák naiv átvitelétől a társadalomra visszaborzadunk.* Ez a tétel deduktive ahhoz az igazsághoz is elvezet, melylyel itt foglalkozunk, hogy t. i. nem lehet maradandó oly társadalmi berendezés, mely mellett a társadalom bizonyos működései tervszerüen rendeztetnek, mig a többiek a részek önkényére bizatnak. Ha a tervszerü rendezés, állami előrekiszámitás elve helyes a gazdasági életben, akkor helyesnek kell lennie a társadalom egyéb életműködéseiben is. A rend az egyik téren szükségkép megköveteli a rendet a többi tereken is.

A következetes gondolkozók ezt az igazságot általában felismerték is és vagy az állami beavatkozás vagy a *laissez faire* teljes uralmát követelték.**

Természetesen mindkét részről nem arról van szó, hogy az egyik vagy a másik elv már a jelenben teljes uralomra jusson, hanem a fejlődés irányának meghatározásáról. A kérdés nem az, hogy a teljes állami beavatkozás, vagy a teljes *laissez faire* alapján

* V. ö. *Somló Bódog* czikkét: *Az organikus társadalomról* (Huszadik Század I. évf. 8. szám) és szerző sokban egyező tanulmányát a *„Szerves társadalom-elméletről."* (Budapesti Szemle. 1901 decz. szám.)

Szerző ezt a véleményét *Méray* sok tekintetben genialis organikus sociologiája (Huszadik Század, III. évf. 7. és következő számai) sem változtatta meg.

** Igen helyesen mondja *Somló Bódog*: Minden egyes állami beavatkozás tiz másikat von maga után és ezen az uton nincsen megállás addig, mig a szabad verseny teljes

rendezzük-e be a jelenlegi államot. Nyilvánvaló ugyanis, hogy mind a két törekvés belátható időkig utopia volna. A kérdés egyszerüen az, hogy a tudomány szempontjából az állami beavatkozás vagy a *laissez faire* felé irányuló törekvéseket helyeseljük-e; a társadalom haladását minő irányban képzeljük?

Véleményünk szerint az individualizmus és szocializmus hatalmas irodalmi harcában két uralkodó szempont küzdelme folyik.

Az egyik a létért való küzdelem elve, mely a szabad verseny uralmát követeli meg a társadalomban, „mely nélkül nincs élet, nincs fejlődés".

Ez az individualizmus legerősebb bástyája, melyet *Spencer Herbert* a *„The man versus the State"* óta lankadhatatlan harci kedvvel védelmezett.

A másik az emberi elme uralomra jutásának principiuma a természet felett, mely azt jelenti, hogy az ember mind fokozottabb mértékben lesz képes a természeti erőket céljai érdekében tervszerüen felhasználni. A szocialista és kommunista gondolkozók joggal utalnak ara, hogy ez az elv egyre teljesebb mértékben érvényesült az ember pályáján a multban és a haladás utja a jövőben is csak ez lehet. Ha a

kiküszöböléséhez el nem érkezünk." (V. ö. *Állami beavatkozás* stb. I. m. 115. l.) Ugyancsak ő meggyőzően figyelmeztet arra, hogy a beavatkozás a népesedés problémája előtt sem állhat meg.

tervszerüen vezetett kooperácio számos bajainak orvoslására vezethet, miért féljünk tőle?

És tényleg igazuk is van. Tervszerü kooperácio az őserdők vadjai ellen megóvta az első embercsoportot, mely a közös harczot alkalmazta, a széttépéstől. A közös tervszerü harc a létért való küzdelem egy uj eszköze lett az ember kezében. Az emberi külellenségekkel szemben ugyanaz az eszköz bizonyult hatékonynak, ugyanannyira, hogy a legtöbb helyen a védelem módjai különleges harcjogban *kikényszeríthető* szabályokba és rendeletekbe foglaltattak.

A gazdasági erők anarkiája, mint ellenséges külső hatalmak, számtalan sulyos, vérző sebbel boritja be az emberi társadalom testét. Az emberi elme belátja, hogy ezek a sebek gyógyithatók azáltal, hogy az anarkia helyébe a tervszerü, kikényszerithető kooperációt lépteti. Miért ne tegye? A természeti kiválasztás követeli a gazdasági anarkiát — lesz az individualis ták válasza. Nehéz belátni, hogy miért követeli itt, ha az előbbi esetben nem követelte.

Miért felel meg a természeti kiválasztásnak külellenségekkel szemben tervszerüen védekezni s miért káros a gazdasági anarkiát megszüntetni? Pedig a fizikai harc eseteiben még teljesebben érvényesülhetne a gyöngék kipusztitása és az erősek győzelme — a természeti kiválasztás nagyobb dicsőségére.

A dolog ugy áll, hogy az emberi elme a természeti kiválasztással szemben is ugyanazt az eljárást

követi, mint a többi természettörvényekkel szemben, melyekhez alkalmazkodni, melyeket céljai számára kihasználni igyekszik.

Ugyanaz a gondolat és törekvés, mely kiirtotta az őserdők vadjait, mely szabályozta a rakoncátlan folyókat, mely „megfosztotta az eget menykövétől", mely büzhödt mocsarakat egészséges városokká tett, mely a balesetek átlagszámát előre kiszámitva, a belőlük eredő károkat tervszerü felosztás utján az egyeseknek megtéritni képes stb., *ugyanaz képezi a szocializmus alapgondolatát és alaptörekvését.*

Hogy valaki a szocializmus helytelenségét a természeti kiválasztás szempontjából kimutassa, *ahhoz mindenekelőtt azt kellene bebizonyitani, hogy a multban is a természeti erőkkel szemben való minden kikényszeritett együttműködés káros volt.*

Ha igy a természeti kiválasztás szempontjából is már egy egyszerü áttekintés a tényeken az individualizmus álláspontját szerfeleit ingataggá teszi: annak tarthatatlansága még nyilvánvalóbbá lesz, ha az itt szereplő többi szempontokat is latba vetjük.

Ez a vizsgálat e helyen nagyon elvezetne tárgyunktól és annyi tért igényelne, mely e szerény tanulmány keretében rendelkezésünkre nem áll.* Azért meg

* Örömünkre szolgál, hogy ezt a nehéz munkát időközben *Somló* Bódog elvégezte. *„Állami beavatkozás és individualizmus"* czimü könyvének II. része e tekintetben jórészt igen szerencsés és meggyőző fejtegetéseket tartalmaz.

kell elégednünk annak konstatálásával, hogy *az e téren lefolyt vita teljesen az individualizmus kudarcával végződött az egész vonalon, a közgazdaságtól az etikán át a szociologiáig.* A látvány rendkivül tanulságos, szinte szomoru. Oly nagy szellem, mint *Spencer Herbert,* legyőzve vergődik egész jelentéktelen ellenfelekkel szemben, ugy annyira, hogy rendszerének ép ez a része a leggyakoribb támadások tere, mert csaknem kinálkozik a „megdöntésre" fiatal óriások részéről.

Ezen kis, inkább látszólagos, kitérés után tárgyunkhoz visszatérve, azt kell mondanunk, hogy az itt kifejtettek *Loria* tételét valószinütlenné teszik. A *laissez faire* elve ellentétben áll a tervszerü kooperációval, melynek mind erősebb kifejlődését várjuk a jövőre nézve.

7. §. Más kérdés azonban, hogy a tervszerü kooperáció egyértelmü-e a teljes centralizációval, a teljes állami omnipotenciával, a társadalmi tevékenység minimumával? Vagyis az a kérdés, hogy a tervszerü kooperácio egyre teljesebb kifejlődése szükségkép együtt fog-e járni az álami hatáskör tágulásával, a bürokrácia egyre szertelenebb térfoglalásával?

A hajlandóság megvan e kérdésre igenlő választ adni és a tervszerü kooperácio emberei közül számosan tényleg az állami omnipotenciát a szocialista állam szükségszerü velejárójával tartják.

Közelebről nézve a dolgokat azonban be kell lát-

nunk, hogy az állami mindenhatóság nem logikai következménye a tervszerü, kikényszerithető kooperációnak.

A tervszerü együttmüködés ugyanis csak az irányitás, a vezetés és az ellenőrzés központositását teszi szükségessé, nem pedig a *tényleges végrehajtását* is.

A tervszerü kooperácio államában igenis szükség van minden szerv működési körének és irányának megállapitására és ellenőrzésére, de nincs semmi logikai szükségszerüség arra nézve, hogy ezek a szervek az állam hatalmi mekanizmusa részei legyenek. A vezető és irányitó államhatalom mellett igenis elképzelhető egy *egyre szélesebb körü önkormányzat.*

Logikai szempontból tehát a tervszerü kooperácio államában *csakis az állam vezető és irányitó szerepének állandó tágulása szükségszerü:* mig karöltve járhat vele a végrehajtási szerepkör önkormányzati jellegének fejlődése.

Politikai szempontból ez a logikai következtetés mint *határozottan óhajtandó* jelentkezik.

Oly mértékben, melyben az együttmüködés szövevényesebb, az élet minden viszonylataira kiterjedőbb lesz, kell, hogy a végrehajtás demokratizálódása előrehaladjon, mert csakis a társadalom tagjainak aktiv részvétele, fokozódó belátása, érdeklődése és lelkiismeretessége a közügyek iránt biztosithatja, hogy a teljes kooperáció állama ujabb osztályuralomhoz, egy kizsákmányoló bürokráciához ne vezessen.

Ez is mutatja, hogy az intézmények magukban véve a boldogságnak nem biztositékai, hogy a társadalom tagjainak kellő erkölcsi és szellemi tulajdonságai nélkül értéktelen mekanizmusok, egészen ugy, mint az erkölcsi és szellemi nevelés hasztalan a kor szükségleteinek megfelelő intézmények nélkül.

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy az eszményi államalakulatban az állam vezető és irányitó hatáskörének tágulása együtt fog járni a végrehajtási szerepkör önkormányzati jellegének fokozatos fejlődésével.

A történelmi materializmus táborában — mint már jeleztük — az önkormányzat fontosságának elismerése egyre nagyobb elterjedésre talál. Ebben a kérdésben „orthodoxok" és „reformerek" *Bernstein* és *Kautsky* tökéletesen egyek, ugy hogy *Bernstein*-nak ez a tétele bátran tekinthető ma uralkodó felfogásnak a szocializmusban:

„Egyáltalán nem kétséges, hanem ... már gyakorlatilag sokszorosan bebizonyult, hogy a modern társadalom általános fejlődése az önkormányzati testek feladatainak állandó emelkedése és az önkormányzati szabadságok kibővülése irányában halad, hogy a község a társadalmi emancipácio egyre fontosabb emeltyüje lesz.*

* V. ö. *Die Voraussetzung des Socialismus* etc. I. m. 136. l.

8. §. A történelmi materializmus állameszmény elméletén való ez az áttekintés nem volna teljes, ha az iskola egy általánosan elfogadott tételével nem foglalkoznánk. *Marx, Engels, Loria, Kautsky* tökéletesen egyek arra nézve, hogy a szocialista állameszmény az emberiség fejlődésének utolsó alakulata lesz, melylyel az emberiség véres és tragikus bevezető-történelme (Vorgeschichte) lezáródik. Az osztálymentes, békés, kooperativ társadalom végleges, állandó társadalmi alakulat lesz.

Ezen felfogás alapja nyilvánvalóan az, hogy ha eddig minden társadalmi átalakulás, változás és fejlődés osztályharcok eredménye volt: az osztályok megszünésével megszünnek az osztályharcok ugy, hogy a társadalom végleges kialakulását éri el, melyen belül ugyan a továbbfejlődésnek — a kooperácio egy mind tökéletesebb fokának — tág tere nyilik, de amely lényegében és alapjellemvonásában változatlan marad, nem mint az eddigi államalakulatok, melyek a szociális struktura alapvető változásait tüntették fel.

Nyilvánvaló, hogy ez az indokolás nem lehet megnyugtató azok után az ellenvetések után, melyeket a történelmi materializmus állameszményével szemben emeltünk.

Az itt felvetett probléma megnyugtató megoldást csak ugy nyerhet, ha az általános fejlődéstani szempontok világitásában igyekezünk rá feleletet adni.

Az összes eddig ismert történelmi alakulatok

kétségtelenül a változás képét mutatják. Az eddigi fejlődési folyamat kétségtelenül az volt, hogy a társadalmi alakulatok lényegbe vágó változásokon mentek át ugy gazdasági berendezéseikben, mint jogi, erkölcsi, vallási és művészeti eszméikben és intézményeikben.

Ép a történelmi materializmus volt az, mely kimutatta, hogy ezen társadalmi átalakulások főoka a teknika változásaiban keresendő.

Van-e okunk feltenni, hogy az eszményi társadalomban az átalakulásoknak ez a főoka meg fog szünni? Bizonyára nincs. Az emberi elme diadalmas munkája a kültermészettel szemben kétségtelenül tovább fog tartani.*

Más kérdés azonban, hogy a teknika eme változásai a jövőben is szükségkép a társadalmi struktura gyökeres felforgatására fognak-e vezetni?

Azt hiszszük, hogy a puszta logikai elemzés, melylyel e kérdésre válaszolhatunk, azon eredményre vezet, hogy a *társadalmi átalakulás osztályharci mekanizmusának* örökös fennmaradása (mint ahogy az az eddigi történelemben jelentkezett) *nem* szükségszerü.

A teknikai átalakulások a multban azáltal változtatták meg a társadalmi alakulatokat, hogy az osz-

* Aligha tévedünk, midőn ugy sejtjük, hogy az emberiség következő nagy világtörténelmi korszakának jegecesedési középpontja a kormányozható léghajó és a mesterségesen előállitható fehérnye lesz.

tályok hatalmi erejét megváltoztatták, erősekből gyengéket s gyengékből erőseket csináltak.

Ha azonban létrejött és megszilárdult egy oly társadalmi alakulat, melyben az állam kizsákmányolási szerepe teljesen megszünt, melyben az egyes osztályok nem egymással küzdő hatalmi körök többé, hanem a társadalmi organizmus egyenlő erős, egyenlő hasznos, de különböző munkafelosztást teljesitő szervei; ha megszilárdultak kellő mértékben az ezen alakulatnak megfelelő eszmék és érzelmek, az egyenlőség és a teljes társadalmi szolidaritás eszméi és érzelmei; ha végül eléretett a belátás ama magas foka, mely a társadalom összes erőit az összesség érdekében harmonikus kooperációban egyesiteni képes (mindmegannyi szerfelett távoli, de *épen nem* elképzelhetetlen és lehetetlen feltétel): akkor a teknikai felfedezések démoni ereje az emberrel szemben megszünik, mert — nem lévén uralkodók és leigázottak — ez a társadalom az uj teknikai berendezéseket csak akkor és oly mértékben fogja alkalmazni, amikor és ameddig azok a közösségi célokat szolgálják, a kooperációt s az összesség boldogságát mind teljesebbé teszik, s nem fogja őket igénybe venni, ha csak ujabb szolgaságra vezethetnének.

Mondom, amilyen végtelen messzeségből derengő ez a kép, logikailag ép oly kevéssé lehetetlen.

A teknika változásai szempontjából tehát a szocializmus végleges társadalmi eszményét (mindig az

osztályküzdelem megszünését, nem pedig a változatlanság állapotát értve alatta) megostromolni nem lehet.

Van azonban egy más szempont is.

Ez a kültermészet, a kozmikus erők átalakitó hatása a társadalomra. Lehet-e végleges társadalmi eszményről beszélni, midőn a kozmikus erők változása a társadalmi együttlét alapfeltételeit változtathatja meg?

Erre a kérdésre maga *Spencer Herbert* igyekezett feleletet adni, aki tudvalevőleg szintén hisz a társadalom végleges eszményi kialakulásában.

Őt az előbb fejtegetett teknikai probléma nem foglalkoztathatta, hanem tisztán a társadalomnak a kültermészethez való viszonyát tekintette. Az eredmény, amelyre jutott, az, hogy a végleges társadalmi eszmény elképzelhető, mert a társadalom mind jobban alkalmazkodik a kültermészethez, mig végre vele teljes egyensulyállapotba jut.

Ezen megoldás ellen azt szokás felhozni, hogy maga a kültermészet is változik, tehát nincs semmi állandó tényező, melylyel a társadalom végleges egyensulyállapotba juthatna.

Ez azonban csak részben igaz. Igenis a természeti erők bizonyos állandóságának feltételezése minden emberi ismeret és tudomány alapja. A szorosan vett természettudományok tételei is csak az alapvető természeti erők bizonyos statikájának felvétele mellett igazak.

Az alapvető természeti erők állandóságát igenis jogunk van adottnak feltételezni.* A történelem is e mellett szól, mert az ismert történelmi korszakokban a természeti erők nagyban és egészben állandók maradtak és azok változására a társadalmi berendezések változását visszavezetni nem sikerült.

Ezen állandóság feltételezése mellett tehát igenis lehet és szabad a természethez való mind teljesebb alkalmazkodásról beszélni.

Természetesen nem „sub specie aeternitatis". Ha egy vulkanikus kitörés ma földünket teljesen átalakitaná, ha valamely kozmikus katasztrófa a természet erőit eddigi működésükből kiforgatná: természetesen az élet s vele együtt a társadalmi szerkezet is tökéletesen megváltoznék, ép ugy, mint a geológia és fizika eddigi törvényei. Ha igy nem is kozmikus, de történelmi érvénynyel teljes jogunk van a kültermészethez való alkalmazkodás, vagy ami ezzel egyértelmü, a felette való uralomra jutás egy mind teljesebb fokáról beszélni és spenceri egyensulyállapotot remélni.

* Ha ez nem igy volna, a fajok az a folytonos tökéletesülése, melyet a természeti kiválasztás mutat a monádtól az emberig, lehetetlen volna. Mert ha a kültermészetben semmi állandó nem volna, hanem az csak a folytonos változás képét mutatná, akkor a szervezetek változatai nem erősbödhetnének meg és nem fejlődhetnének ki, hisz a minden kültermészeti változásra való megfelelő alkalmazkodást lerontaná ezen változás megváltozása.

Ezek a meggondolások arra a következtetésre kényszeritenek, hogy ha nem is kozmikus jelentőséggel, de emberi agygyal belátható időkre, a történelmi materializmus utolsó, eszményi államalakulat gondolata logikailag legalább) nem lehetetlenség.

9. §. E tanulmány 6. §-ában azt mondottuk: „A rend az egyik téren szükségkép megköveteli a rendet a többi tereken is . . . A következetes gondolkodók ezt az igazságot általában felismerték is és vagy az állami beavatkozás vagy a *laissez faire* teljes uralmát követelik".

Ez a tétel egy irányban precizirozásra szorul, melyet az emlitett helyen — az áttekinthetőség okából — nem hajthattunk végre.

Nyomatékosan ki kell emelnünk, hogy mindaz, amit az állami beavatkozás tekintetében mondottunk, csakis a társadalmi viszonylatok anyagi rendjére (termelés, szétosztás, közlekedés stb.) áll egész vonalon: nem pedig a társadalom szellemi erőire és termelésére. Bár itt is az állam irányitó és vezető szerepe szükséges (milyen iskolák legyenek? minő előfeltételek követeltessenek meg bizonyos társadalmi funkciók ellátóitól? minő problemákkal való foglalkozásra nyerjenek az elmék különös buzditást és támogatást?): másrészt a társadalmi fejlődés azon felfogásából, mely e dolgozat alapját képezi, logikai szükségszerüséggel következik, hogy a feltétlen gondolat- és szólásszabadságot (beleértve a politikai agitációt és a

művészeti szabadságot is) minden egészséges társadalmi rend *sine qua non*-jának tartunk. A mindenkori állami rend igenis meghatározhatja, hogy mily gondolatokat tart leginkább terjesztendőnek: de az ezekkel ellenkező gondolatoknak is teljes és korlátlan terjesztési lehetősége biztositandó.

Szinte hihetetlen, hogy *Pikler*, ki a társadalom belátásos fejlődése tanának legjelentékenyebb uttörője, a gondolatszabadságra nézve is az állami beavatkozás korlátlan jogát hirdeti.

Ebbe a tévedésbe tulzott racionalizmusa vitte, mely azt hiszi, hogy az emberi boldogságot ugy ki lehet számitani, mint a matematikában az egyenlet x-ét.

Pikler szerint nem a szabadság, hanem a boldogság a legfőbb szempont. Igy tehát az államnak a mindenkori célszerüségi szempontok szerint kell meghatározni a szabadság azt a mértékét, melyet megengedni és alkalmazni akar. *Pikler* szerint igy járt el az állam a multban, igy jár el a jelenben és igy fog eljárni a jövőben is. Teljesen eldöntetlenül hagyva azt a szerfölött vitás kérdést, hogy a boldogság mibenléte és a feléje vezető eszközök meghatározhatók-e, a dolog természete szerint, egy kis kör által, a társadalom millióira nézve: a történelem és korunk minden tapasztalata a mellett szól, hogy az uralkodó társadalom részéről ilyen altruista törekvés sohasem létezett, legfeljebb a rá nézve legelőnyösebb kompromisszumot erőszakolta ki azon erőkkel szemben, melyekre működé-

sében szüksége volt. És a dolog természete szerint a műveltség fejlődésével, az összműködési képesség emelkedésével, a vagyontalan néposztályok hatalmi erejének növekedésével, az altruisztikus érzések fejlődésével ez a kompromisszum egyre egészségesebb lesz. Mentől inkább egyenlők lesznek a társadalom tagjai belátásban, erőben, műveltségben és egészségben: annál nagyobb a valószinüség arra nézve, hogy a kizsákmányolási politika egyre kisebb lesz és mindinkább tért ad a mindenki boldogságára irányuló törekvésnek.

Ebben az evolucióban a legnagyobb szerep a gondolatnak jut, mely e célokat kitüzi és a haladás utjait meghatározza.

Milyen mértékben enged tényleges megvalósulást az állam a hirdetett uj eszméknek: az mindig a napi politika kérdése, ami mindig kompromisszum a régi és az uj erők között. De az illető eszmék szabad kifejtésének lehetősége a társadalmi haladás kérdése. És ezért látjuk mi is a *gondolat szabadságában* az emberi fejlődés fundamentális, nélkülözhetetlen, minden további célszerüségtől ment alapfeltételét, mely a civilizáció haladásával egyre fokozottabb mértékben érvényesül.

Abban sincs igaza *Pikler*-nek, hogy tényleg ma sincs gondolatszabadság. Ott, ahol az állam közbelép, másról van szó.

Ott arról van szó, hogy a gondolatból tett legyen.

Az állam azon eljárásokat, melyeket helytelenek-

nek tart, meggátolta a multban és meggátolja a jelenben, az uralkodóosztály szempontjából birálva többékevésbbé a dolgokat. De a gondolat, mint ilyen, már ma is szabad, *legalább is szabadabb, mint bármely más korban.* Még nálunk is, ahol pedig az egyéni szabadság iránt sajnálatosan kevés az érzék, a dolog ugy áll, hogy bárki gondolatát szabadon hirdetheti, ameddig annak *puszta közléséről* van szó. A *Pikler* példái, hogy nincs gondolatszabadság, mert büntetteket nem szabad ajánlani, mert néhány intézmény megszüntetése érdekében nem szabad izgatni: nem pontos megfigyelés. Itt többről van szó, mint a gondolatok közléséről, itt az akaratra való hatásról van szó, közvetlen politikai célu hatásról, részben pedig határozott tettekről. Merőben a gondolat világa már ma is nagyban és egészben szabadnak tekinthető. És már ez is igen értékes eredmény, ha még a tömegre való hatni akarás korlátozva van is.

A másik végletbe esik, véleményünk szerint, ezzel szemben *Kautsky*, ki igy szól: *Kommunizmus az anyagi termelésben, anarkizmus a szellemiben:* ez a szocialista termelési rend tipusa."*

Nincs semmi ok arra, hogy a társadalom a kooperáció előnyeit ezen a téren is ne érvényesitse, pl. hogy kötelezően meg ne szabja, hogy elemi és középiskoláiban milyen tudományos elveket és erkölcsi

* V. ö. *Die sociale Revolution.* II. I. m. 45. l.

tanokat akar, mint leghasznosabbakat, hirdettetni vagy hogy bizonyos irányu kutatásokat — mint a jövő fejlődésre különösen fontosakat — rendkivüli mértékben ne támogasson.

Csak az a fontos itt, hogy semmi irány erőszakosan el ne nyomassék, lehetetlenné ne tétessék.

V.

POLITIKA.

1. §. E cim alatt a történelmi materializmus ama tanait akarjuk megvizsgálni, melyek a társadalom haladását irányitó erőkre és eszközökre vonatkoznak. Ha a köztulajdon lesz az a központ, amely körül a jövő társadalma ki fog jegecesedni: kérdés, mily erők fognak annak kialakulásában közreműködni? Mi lesz a haladás utja? Mik lesznek a küzdelem eszközei a régi és az uj rend között? Mi az állam és a társadalmi körök helyes feladata a várható átalakulásokkal szemben?

2. §. *Marx* ezekkel a kérdésekkel is csak mellékesen foglalkozott. Felfogásai e tekintetben nagy átalakuláson mentek keresztül. Állásfoglalása pályája kezdetén annyira elüt későbbi nézeteitől, hogy nem ismernénk belőle rá a revolució rettegett Marx-jára.

„A hegeli jogbölcselet kritikájához" czimü befejezetlen művében még teljesen ideologiai alapokon áll.

Mily különös ellentétben van pl. a történelmi materializmus az egyént és öntudatát teljesen megvető fölfogásával, mely az egész történelmet lélektani hatások figyelembe vétele nélkül akarja fölfogni, ez a hely: „A kritika fegyvere természetesen nem pótolhatja a fegyverek kritikáját, az anyagi erőt anyagi erővel

kell megdönteni, de az elmélet is anyagi erővé válik, mihelyt a tömegeket magával ragadja. Az elmélet képes magával ragadni a tömegeket, mihelyt *ad hominem* demonstrál és ad *hominem demonstrál*, mihelyt radikálissá lesz."*

Vagy: „ . . . mihelyt egyszer a gondolat villáma alaposan belecsapott ebbe a naiv népies talajba, végbe fog menni a németeknek emberekké való emancipációja."**

Mily kevéssé ismernénk rá későbbi amoralizmusára, mely jót és rosszat, igazságot és igazságtalanságot nem ismer a történelemben s mely az etikai motivumokat csak nyárspolgár moralisták sopánkodásainak tartja, pl. ezekből a helyekből:

„Csak a társadalom általános jogai nevében tarthat igényt egy bizonyos osztály az általános uralomra."***

Vagy: „Hogy egy osztály *par excellence* a felszabaditás osztálya legyen, kell, hogy viszont egy másik a leigázás nyilvánvaló osztálya legyen."[1]

A felszabaditó osztály pedig az, „mely magát, ha csak pillanatnyilag, a néplélekkel azonositja."[2]

* V. ö. *Zur Kritik der Hegel'schen Rechtsphilosophie*. Stuttgart, 1902. Gyüjteményes kiadás. 392. l.

** V. ö. U. o. 398. l.

*** V. ö. U. 395. l.

[1] U. o. 396. l.

[2] U. o. 395. l.

Látni fogjuk, hogy a fiatal *Marx* e gondolatai közül számos uj életre kel a szocializmus ujabb áramlataiban.

A történelmi materializmus *Marx*-ja egészen másként vélekedik: „Csak a dolgok olyas rendje mellett, ahol nem lesznek többé osztályok és osztályellentétek, fognak a *társadalmi fejlődések megszünni politikai forradalmak* lenni. Addig a társadalom minden általános átalakulásának előestéjén a társadalmi tudomány utolsó szava mindig ez lesz: Harc vagy halál; véres küzdelem vagy megsemmisülés. Igy van a kérdés megmásithatatlanul feltéve." (Georg Sand).*

3. §. A történelmi materializmus politikáját tüzetesebben szintén *Engels* világitotta meg. *Dühring* elleni polemiájában azt a kérdést veti fel, hogy miért törnek elő korunkban oly erővel a szociális küzdelmek? Ez onnan jön, hogy „ugy a modern kapitalista termelési mód által létrehozott termelési erők, mint a javak eloszlásának általa megteremtett rendszere, magával ezzel a termelési móddal égető ellentétbe jutottak, még pedig olyan fokban, hogy a termelési és a jövedelemeloszlási mód gyökeres átalakulásának kell végbemennie, mely minden osztálykülönbséget megszüntet, mert különben az egész modern társadalomnak el kell pusz-

* V. ö. *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon.* Paris, 1891. 243., 244. l.

tulnia. Ezen a kézzelfogható anyagi tényen, mely magát a kizsákmányolt proletárok fejeiben ellenállhatatlan szükségszerüséggel többé-kevésbbé tiszta alakban feltólja — ezen, nem pedig eme vagy ama könyvmoly vélekedésein a jogról és jogtalanságról, alapszik a modern szocializmus győzelmi öntudata."**

Még világosabban mutatja fölfogását következő helye: „A történelem materialisztikus fölfogása abból a tételből indul ki, hogy a termelés, és a termelés után, a termelés kicserélése, minden társadalmi rend alapja; hogy minden történelmileg fellépő társadalomban a javak eloszlása és vele együtt a társadalmi tagozódás osztályokba és rendekbe aszerint irányul, hogy mi és miként termeltetik és a termelt dolgok hogyan cseréltetnek ki. Enénlfogva minden társadalmi változás és politikai felforgatás utolsó okai nem az emberek fejeiben keresendők, növekedő belátásukban az örök igazságba és jogosságba, hanem a termelési és kicserélési mód változásaiban; nem az illető kor *bölcseletében,* hanem *gazdaságában.* A felébredő belátás, hogy a létező társadalmi berendezések esztelenek és igazságtalanok, hogy ész ostobasággá, jótétemény kinlódássá lett, csak jele annak, hogy a termelési módszerekben és csereformákban teljes csendben változások folytak le, melyeknek a korábbi gazdasági feltételekhez szabott társadalmi rend többé nem felel meg. Ezzel egyszersmind

** V. ö. I. m. 162. l.

az is meg van mondva, hogy a felfedezett bajok megszüntetése eszközeinek szintén magukban a változott termelési viszonyokban — többé-kevésbbé kifejlődve — kell létezniök. Ezeket az eszközöket nem a fejből kell kitalálni, hanem a fej segitségével a termelés adott anyagi tényeiben kell felfedezni."*

Az állam keletkezéséről irt munkájában ezt a már idézett kijelentést teszi: „Addig, mig az elnyomott osztály, tehát a mi esetünkben a proletariatus, még nem érett meg önmegszabaditására, addig többségében a fennálló társadalmi rendet az egyedül lehetségesnek fogja tartani és politikailag a kapitalista osztály farkát, legszélsőbb balszárnyát fogja képezni. Abban a mértékben, melyben önemancipációjára megérik, abban a mértékben szervezkedik, mint önálló párt választja meg saját képviselőit és nem a kapitalistákéit. Az általános szavazati jog igy a munkásosztály érettségének mértéke. Több nem lehet és nem is lesz a mai államban; de ez elég is. Azon a napon, midőn az általános választási jog thermometerje a munkásoknál a forrpontot fogja mutatni, jól tudják ők is, a kapitalisták is, hogy hányadán vannak."**

Mindezen tanok alapja Marx gazdasági nézeteiben rejlik. Ő szerinte a gazdasági erők teljesen automatikus működése a tulajdon mind nagyobb koncentrá-

* V. ö. I. m. 286. l.

** V. ö. I. m. 182. l.

ciójához és a proletariátus mind teljesebb elzülléséhez vezet, mely egy társadalmi összeroskadásban végződik. hogy a proletariatust a helyzet urává tegye.

Ebben a fejlődésben a „lumpiges Individuum" nem tehet semmit. A társadalom-kutatóra teljesen közömbösek érzelmei és gondolatai, melyekkel ezen elkerülhetetlen fejlődést kiséri. A szocializmus feladata legfeljebb annyi lehet ezen kozmikus erőkkel szemben, hogy haladásukat gyorsitsa: tehát a tulajdon összpontosulását elősegitse, a kis- és középbirtokok és üzemek pusztulását előmozditsa, hogy igy az elkerülhetetlen társadalmi összeroskadást siettesse.

Ezek a nézetek még ma is képviselőkre találnak. Igy *Loria* is (leszámitva egy-egy habozó megjegyzését) az egyén munkájának és a tömeg törekvéseinek, az állam politikájának nagyon csekély szerepet tulajdonit a történelemben, minthogy mindezeket a gazdasági erők elkerülhetetlen fejlődése szabja meg, melyben az emberek alig többek automatáknál.

A disputákat az állam beavatkozásáról és az egyéni szabadságról teljesen meddőknek tartja, minthogy az állam politikáját kizárólag a gazdasági erők szabják meg. Az állam „organikusan képtelen" a gazdasági rendet megváltoztatni.*

* V. ö. *Le basi* stb. I. m. 413., 414. oldalait: „impotenza organica dello stato a modificare il sistema economico."

A társadalmi fejlődés is természeti produktum „minden emberi visszahatás daczára.“*

4. §. Ezek a helyek és nyilatkozatok kétségtelenül nem fedik egymást. Legextrémebb álláspontokat *Marx* és *Loria* felfogásai tartalmazzák. Náluk a fejlődés csaknem teljesen automatikus. Ugy érzik, hogy a gazdasági erők kozmikus erők, melyekkel szemben az ember tehetetlen; legfeljebb öncsalás vagy morális megnyugtatás, ha cselekszik és a dolgok rendjét megváltoztatni véli.

Engelsnél már veszit ez a felfogás merevségéből. Az a tétel, melyben az általános választási jogot az osztályharc thermometerének mondja, már közelebb áll a szocializmus ujabb tanaihoz. De ez a hely is homályos, hisz nem áll ellentétben az automatikus fölfogással. Egyszerüen a gazdasági fejlődés bizonyos fokán az általános választási jog megjelenik, ugy mint a virág a növény fejlődésének bizonyos fokán. *Loria* kifejezetten igy is magyarázza az összes jogi és erkölcsi áramlatok kialakulását. *Ferraris* nagyon helyesen lobbantja szemére, hogy *Loria* számos generáció megfeszitett szellemi és erkölcsi munkáját nem akarja észrevenni, csak egyszerüen konstatálja: ime! pl. a tőke ilyen fejlődési fokán előáll az egységes Olaszország. Elfelejti, hogy mennyi agymegfeszités, mennyi vér, mennyi szónoklat, mennyi irás folyt le addig, mig a tőke „ama bizonyos fejlődési foka“ előállt.

* V. ö. I. m. 415. l.

A történelmi materializmus gondolkodóit két tüneмény ejti zavarba, melyek egymással ellentétesnek látszanak s az ellentétet eloszlatni nem tudván, ugy segitenek magukon, hogy az egyik tünemény realitását tagadásba veszik.

Az egyik oldalon ott áll a determinizmus prin cipiuma, mely az egyéni önkényt a világrendből kizárja, mely az emberi dolgokat is beilleszti a mindenség törvényszerüségébe. Ott áll a tény, hogy a történelmet, mint egy törvényszerü eseménysort fogva fel, meg van a törekvés és a lehetőség arra, hogy mind teljesebb betekintést nyerjünk az emberi dolgok folyásába, mind inkább képesek legyünk a jövő fejlődési irányát meghatározni.

A másik oldalon nem kevésbbé világos az a tény, hogy ugy saját cselekvőségünk, mint a tömeg cselekedetei bizonyos lélektani folyamatokon alapulnak; hogy minden tettünket valamelyes gondolkozás előzi meg, mely annál észrevehetőbb, minél szokatlanabb a lépés, melyet elkövetni akarunk; hogy minden uj elhatározást ezen a töprengésen kivül érzelmeink vibrálása kiséri. Szóval, hogy minden tettünket és annál intenzivebben, mentől ujabb és szokatlanabb az elhatározás, azon tényezők munkája előzi meg és kiséri, melyeket a lelki élet tényeinek nevezünk.

A tények ezt a sorozatát a történelmi materializmus emberei a világ törvényszerü rendjével összeegyeztethetetlennek tartották és azt hitték, hogy csak

akkor, ha a jelenségek ezen körétől eltekintenek, ha azt jelentéktelen illuziónak minősitik, juthatnak el megnyugtató tudományos eredményekhez.

Honnan a fizikai momentumok ez az alábecsülése, ez a mellőzése? Kétségtelen, — legalább a német gondolkodóknál — hogy e tünemény, mint a spiritualizmus, különösen a hegeli dialektika reakciója fogható fel. A gazdasági jelenségek alapos kutatói előtt az eszmék független és egyedüli realitása, a külvilág letagadása, az eszmék misztikus átalakulása stb .joggal oly szörnyen abszurd, a kutatást annyira meddővé tevő dolognak tünt fel, hogy a spiritualizmussal szakitva egyáltalán nem akartak lelki életről tudni és az ellenkező végletbe, a lelki életet tagadó materializmusba csaptak át. Hogy az eszméknek önálló létük nincs, hogy a külvilág jelenségeitől különvált, eredeti, transzcendentális ideák nem léteznek: őket arra a másik végletre ragadta, mely elfeledi, hogy mindaz, amit a külvilág rendjéről tudunk, csak idegrendszerünk és annak törvényei szerint kerül tudatunkba, hogy idegrendszerünk s igy lelki életünk ép oly realitás, mint a külvilág jelenségeinek sorozata, mely benne verődik össze.

Szóval csak ismételhetjük azt, amit már más vonatkozásban kifejtettünk, hogy a lelki élet eme alapvető viszonyából a külvilághoz logikai szükségszerüséggel következik, hogy a történelem és az emberi dolgok minden oly magyarázata, mely ezen két jelenség-

sorozat közül az egyiktől eltekint, *elkerülhetetlenül* hamis vagy tökéletlen lesz.

S midőn *Engels* azt mondja, hogy „minden társadalmi változás . . . . utolsó okai nem az emberek fejeiben keresendők . . . . hanem a termelési és a kicserélési mód változásaiban, nem az illető kor *bölcseletében*, hanem *gazdaságában* . . ." az igazságnak csak az egyik felét látja, mig a másik homályban marad előtte. Igaza van annyiban, hogy észreveszi, hogy az emberi elme önmagából eszméket nem termel; téved annyiban, hogy nem látja, hogy az emberi elme többet tesz, mint azt, hogy összefüggéseket megállapit, hanem a dolgok rendjébe valami *novumot* is hoz, mely az ő sajátos munkája, mely munka folyik az őskor derengő emlékeitől máig, mely munka nélkül lezáródnék az emberi haladás. Egy példa világosabbá teendi álláspontunkat. A művelődéstörténészek megállapitották azt a hatalmas változást, melyet a *kőbalta* feltalálása okozott a gazdasági viszonyok régi rendjében. Az első ember, ki magának kőbaltát csinált, többet tett, mint azt, hogy a gazdasági viszonyok összefüggését észrevette és belátta, hogy valami a termelési folyamatban hiányzik, hanem agya megfeszitett munkájával, kar- és szemizmai fáradságos működtetésével valami ujat is létrehozott, ami nem volt meg a dolgok külső rendjében, valami novumot, mely a fájdalmas hiányérzetet a kielégités örömével váltotta fel.

A viszonyok adott rendje nélkül kétségtelenül

nem jött volna létre a kőbalta; de ép oly kétségtelen, hogy az emberi idegrendszer fáradságos munkája nélkül sem.

Kőbaltát csinálni, mocsarakat levezetni, villámháritót felállitani pedig lényegében és szociális szerepében ugyanolyan munka, mint az életbiztositás tervét kigondolni, mint a termelési eszközök államositását javasolni, mint a munkásokat szervezni, mint általános sztrájkot organizálni, más szavakkal: ama gazdasági erőket, melyek automatikus munkájától vár mindent a történelmi materializmus régi iskolája, nem valami még ismeretlen kozmikus erő hozta létre (mint pl. egy földrengést), hanem a kültermészet és az emberi idegrendszer közös munkája.

Ahol az ember ez a munkája szünetel, beáll szükségkép a tespedés; ahol ez a munka a legkitartóbb, a leglázasabb, a legkiterjedtebb — mint a civilizáció vezető országaiban — ott leggyorsabb a haladás.

Nyilvánvaló, hogy a lelki élet ilyen bevonása az események magyarázatába a determinizmus elvét nem zárja ki. Hogy a történelmi fejlődés bizonyos fokán mi érhető el, az a külviszonyok rendjétől és az idegrendszer fejlődési állapotától függ. Az álláspont nem lesz kevésbbé determinista az által, hogy az idegrendszer munkáját is számbaveszszük, csak automatikusból organikussá lesz, mely puszta anyagi magyarázat helyett az anyag és az erő kölcsönhatásáról beszél.

Ennek a megismerésnek gyakorlati hordereje is

van, egy ujabb determináló szempontot ad cselekvőségünknek: a quietismus és a tehetetlenség álláspontja helyett azt hirdeti, hogy cselekvőségünkbe idegrendszerünk minél nagyobb, megfeszitettebb, állandóbb munkáját kell belefektetni, mert igy eredményesebb lesz hatása a külviszonyokra és az események alakulására.

5. §. A történelmi materializmus ezt a következtetést mindinkább magáévá teszi, bár nagy mesterei alapfölfogásának lélektani következetes birálatába tudtunkkal senki sem bocsátkozott, *Bernstein* sem.

Ő ugyan *Kant* nyomain igyekezett a történelmi materializmus ismerettani fundamentumait reformálni, de véleményünk szerint ily irányu törekvései nem voltak szerencsések, csak homályossá és kétértelmüvé tette, ami benne világos és szilárd volt: az iskola tudományos determinizmusát és megvetette a szocializmus *„Zurück auf Kant"* nevü mozgalmának alapját, melyben a német szőrszálhasogatás és a feléledt spiritualizmus kedvükre bölcselkedhetik ki magukat.*

Ez a kritika azonban nem vonatkozik *Bernstein* egész működésére és legkevésbbé arra a mozgalmára, mely a szocializmus *reform-szárnyát* hozta létre s melynek jelentőségét és némely igazát lesz alkalmunk még kimutatni.

* Bizonyitékul szolgálhat erre Karl *Vorländer „Die neukantische Bewegung in Socialismus"* czimü füzete. Berlin, 1902.

Hogy a történelmi materializmus megalapitói merő mekanizmusától eltér és az ember munkáját, törekvéseit, *ideologiáját* mind jobban figyelembe veszi és a haladás nélkülözhetetlen tényezőjének tartja: az nem egy igazabb elméleti alapfelfogás uttörésének tulajdonitható, hanem az iskola praktikus érzékének, mely a nyilvánvaló tényekkel szemben nem akar makacsul a helytelen teoriához ragaszkodni.

Ez első sorban *Bernstein* mozgalmára igaz. Az eszmei rugók szerepe (belátás, propaganda, erkölcsi tekintetek, műveltség stb.) mozgalmuk történetében oly szembetünő, oly hatalmas volt, hogy azzal szemben nagy elfogultság volna az automatikus rugókhoz hü maradni, kivált oly kitünő praktikus érzékü politikusnak, mint *Bernstein*.

Nem kell azonban azt gondolni, hogy a szocializmus régi tradicióinak örököse, az orthodoxnak és dogmatikusnak mondott anyapárt, melynek *Kautsky* a vezére, teljesen elzárkóznék ezekkel a tényekkel és belátásokkal szemben.

Mi legalább ugy látjuk, hogy *Kautsky* és *Bernstein* között az ellentétek kisebbek, mint ahogy rendszerint gondolni szokták. Inkább modorukban, érzelmeikben különböznek. *Bernstein* kritkus elme, ki kérlelhetetlenül tárja fel mestereik tévedéseit. *Kautsky* szintén látja e tévedéseket (legalább sokakat közülök) s azokat kijavitani is igyekszik, de lehetőleg ugy, hogy mestereik csalhatatlanságának hite megmaradjon a

pártban. A római praetor munkájára emlékeztet, ki uj jogot adott, a régi jog örök és változatlan voltának fikciója mellett.

6. §. Az ideologiai rugók fontosságát egyre jobban elismerik a történelmi materializmus emberei. Nem is csoda. Nem látott még mozgalmat a világtörténelem, mely oly hatalmas eszmei fegyvertárral dolgozott volna, mint a modern szocializmus. Képviselői mind jobban belátják azt a széleskörü nevelési problémát, mely a szocializmus alapfeltétele. *Kautsky* pl. a szocialista német-állam közoktatási büdzséjét a jelenlegi hadi büdzsé kétszeresére teszi.

Az a tudat, hogy minden haladás csak a nagy néptömegek testi, szellemi és erkölcsi felemelésétől várható, általános lett. A „*Verelendungstheorie*“ hitelét vesztette. Visszautasitja *Bernstein*, aki azt vitatja, hogy a tények — ellentétben Marx tanaival — a birtokosok számának szaporodását mutatják, a középosztály elpusztulásáról mit sem tudnak, a gazdasági összeomlást valószinüvé nem teszik, a középosztály értelmi és anyagi erejének emelkedését bizonyitják.* De

* Az ezen gazdasági kérdésekben *Kautsky* és *Bernstein* között lefolyt érdekes vitát illetőleg nem lehet e dolgozat feladata állást foglalni. Csak benyomását és nem itéletét fejezi ki a szerző, midőn *Vandervelde* véleményét tartja helyesnek ezekben a kérdésekben: „A társadalmi termelőképesség óriási előhaladása visszahat — dacára a kétségbeejtően számos kivételeknek — az általános jólétre;

visszautasitja *Kautsky* is, aki pedig ezen tényeket elismerni nem akarja: „Mi szocialisták mindnyájan egyek vagyunk abban, hogy a kapitalista termelési módot, ott, ahol magára hagyatik, a fizikai nyomor növekedése kiséri; de nem kevésbbé abban is, hogy már a mai társadalomban a munkásosztály szervezése és az államhatalom beavatkozása képesek ezt a nyomort korlátok közé szoritani; végre egyek vagyunk abban, hogy a proletariatus emancipációját nem növekedő elzüllésétől, hanem növekedő erejétől várhatjuk".**

Ha *Kautsky* igy, *Bernstein* még világosabban beszél: „ . . . . ismételten kijelentem, hogy a szocializmus megvalósitását nem a munkásosztály növekedő elzüllésétől várom, hanem kulturigényei fokozódásától, növekedő belátásától a társadalmi összefüggésekbe és egy egész sereg más faktortól, melyekkel szemben az a jövedelem-mozgalom, mely a szász adóstatisztikából szól hozzánk, semmiképen sem lehangoló és semmiféle szocialista követelményt nem cáfol meg. Megcá-

növeli, bizonyos mértékben, a napszámok és fizetések átlagát; de még sokkal nagyobb mértékben előmozditja a vagyonok központosulását a nagytőkések javára: a XIX. század nemcsak a munkások százada volt; a milliardaire-ek századának is fogják nevezni." (V. ö. *Le collectivisme.* I. m. 101. l.)

** V. ö. *Die Sociale Revolution. I. Socialreform und sociale Revolution.* Berlin, 1902. 21—22. l.

folja a felfogást a növekedő elzüllésről, nem mutat semmit egy közeli gazdasági összeroskadásból, de azt sem mutatja semmiképen, hogy a munkásosztály gazdasági és jogi helyzete már ma türhetően kielégitő, hogy a termelési rend okos és czélszerü, hogy az általános jólét elérte azt a fokot, mely a teknika adott helyzetében lehetséges volna".*

Hasonló, minden kételyt kizáró módon nyilatkozik *Vandervelde* is: „Szükséges, hogy önmagukra gyakorolt állandó erőmegfeszités utján (a munkások) szellemi és erkölcsi erejüket reményeik magaslatára emeljék és kifejlesztve a munkásosztály szabad és spontán szervezetét, nemzedékeket készitsenek elő, melyek érettek legyenek a társadalmi munka köztársasági szervezetére. Egyszóval szükséges, hogy a szocialista gondolat áthassa az összes intézményeket, behatoljon minden agyba, feloldjon minden akadályt".**

Nyilvánvaló ezekből a helyekből, hogy a történelmi materializmus mindinkább tisztába jön azzal, hogy a gazdasági erők automatikus működése a jövő állam kialakulására nem elegendő, hanem ahhoz az emberi elme állandó munkája, fokozott belátása szükséges.

7. §. A történelmi materializmus régi iskolája az eszmei erők mellett a morálisokat is csaknem tel-

* V. ö. *Zur Geschichte* etc. I. m. 419. l.
** V. ö. *Le collectivisme* I. m. 233. l.

jesen lenézte. A morálban csak a gazdasági rend szükségszerü visszaverődését látták az egyének érzelmeiben és nem vették észre annak nagy szociális hatását, mely abban áll, hogy az egyént lemondásra ösztönzi a közösség érdekei kedvéért, hogy tömegeket az emelkedettség oly fokára tud helyezni, melyre különben sohasem jutottak volna el, hogy ellátja a társadalmat a haladásra mindenkor szükséges martirokkal.

Még *Loria* sem ment ezen félszegségtől. Ő morálban csaknem kizárólag azt a hipnotizáló szert látja, melylyel az uralkodó osztályok a leigázottakat a rájuk nézve oly káros világrend eltürésére birják, másrészt azt a féket, mely az uralkodók önzésének némi határt szab. Kétségtelen, hogy a cselekvési szabályok óriási tömegében, melyet a morál-kodex tartalmaz, ilyen jellegüek is vannak; de viszont az is kétségtelen, hogy az erkölcsi szabályok egy tetemes része már most — és ez minden korban igy volt — egy jobb és igazságosabb rend érdekében küzd, egy jobb és igazságosabb rend érdekében tömöriti, egyesiti és forralja fel az érzelmeket.

Az erkölcsi erők alábecsülése, azoknak mint „quantité négligeable“ feltüntetése, azoknak filiszterekül való kikiáltása, kik bennük hisznek, korunk egyik érdekes jelensége és vele gyakran éppen a legmélyebb gondolkodóknál és hozzá a legfinomabb erkölcsi érzékü embereknél találkozunk.

Ennek a jelenségnek számos oka lehet. Az egyik

a liberalizmus tévedése, mely *mindent* az emberi természet megnemesbedéséből, az altruizmus erősbödésétől, az uralkodó osztályok növekedő könyörületességétől várt. A történelem számos borzalmas lapja megcáfolta ezt a hitet. És ezek a lapok oly borzalmasok voltak, hogy szemlélői elfeledték vagy nem vették észre azokat az elszórt sorokat, melyek igenis az emberi természet lassu, de nyilvánvaló megnemesbüléséről tanuskodtak. Nem a humanitarius intézményekre gondolunk itt, mert ezekkel szemben nem lehet az ember elég szkeptikus, hanem gondolunk azok egyre növekedő számára, kik az uralkodó társadalmi osztályokból az elnyomottak ügyének előharcosai lettek s azokra az egyre fokozódó és erősbödő érzelmekre, melyek magukban az uralkodó osztályokban a demokratikus és egyenlőségi mozgalmakat támogatják, melyek oly nyilvánvalók, hogy *Benjamin Kiddet* egy teljesen hibás elméletre, a vallás altruizmust termelő erejének tanára ragadták.

A morál tagadásának egy másik oka bizonyos lélektani kiindulási pontok helytelenségében, vagy helyes kindulási pontok téves keresztülvitelében áll. Ezen elméletek legkirivóbb alakja régi keletü és már a „homo homini lupus" tételben feltalálható s melyet a modernek az „altruizmus organikus lehetetlensége" avagy „élni annyit tesz, mint ölni" cimü megdöbbentő hangzásu tételekben szoktak kifejezni. Talán lesz alkalmunk ezekkel az elméletekkel egyszer a hozzá szüksé-

ges keretekben leszámolhatni. E helyen csak *egy* tényt kívánunk kifejezni és *egy* következtetést hozzáfüzni.

Nyilvánvaló, hogy igen nagy azok száma, kik ma már embert ölni nem képesek (természetesen nem gondolva itt az önvédelem esetére). Történelmi adataink vannak rá, hogy a végszükségben, az éhhalál kinjai között vergődő emberek nem voltak képesek az utolsó „racionális" eszközhöz nyulni és egymást leölni. *Az „élni annyit tesz, mint ölni" igazság tehát csődöt mondott olyan körülmények között, midőn az az élet-halál kérdése volt.* A civilizáció igenis képes volt az emberi természetet ugy átgyurni, hogy inkább elpusztul, semmint embertársát megölje. Pedig tudjuk, hogy ez nem volt mindig igy. Szinte történelmileg kimutatható az emberi élet egyre növekedő megbecsülése. S ha ez igy van, ha egyre nagyobb számban vannak emberek, kikre nézve a gyilkosság — ez a mult történelmében oly közönséges dolog — *biologiai képtelenség*, ugyan mire való gunyosan mosolygni minden nemesebb emberi cselekedet hallatára és igyekezni azt visszavezetni valami *„organikus"* aljasságra s az öröm és a fájdalom alaptermészetét félreismerve azt vitatni, hogy a mások érdekében tett cselekedet nem foglalhat helyet az emberi természet örömtárában. Mert igaz az, hogy az ember cselekedeteit az örömök keresésének és a fájdalmak elháritásának alaptendenciája határozza meg. De az is igaz, hogy az egész civilizáció munkája oda irányult, hogy megváltoztassa az embe-

rek öröm- és fájdalom-skáláját. Sajnos, meg kell elégednünk itt a problémák ilyen fogyatékos körülhatárolásával és tárgyunkra visszatérve konstatálhatjuk, hogy a történelmi materializmus emberei a szocializmus erkölcsi oldalát egyre világosabban észreveszik.

Igen jellemző, hogy még a régi erkölcstagadók is munkáikban a legsürübben használják a „kizsákmányolás", a „Krautjunker" és hasonló kitételeket, melyek egészen határozott erkölcsi itéleteket tartalmaznak és az amoralista *Loria* csodálkozik, hogy *Schmoller* pirulás nélkül tudta védelmezni a kapitalisták egy ujabb merényletét a munkásokkal szemben.

Az ujabb iskolák, a szocializmus reformszárnya, mindezeket belátják s nagyon tudják méltányolni az erkölcsi erők jelentőségét mozgalmukra ugy az uralkodó osztályoknál, mint a maguk táborában.

Bernstein ezek a helyei nagyon hangosan beszélnek:

„Van olyan érdek is, mely az illető élet-hivatási csoporton tul megy, az osztály érdeke és ennek megoltalmazása sok tekintetben legalább ideiglenes feláldozását követeli az egyéni előnyöknek. Ekként az az érdek, melyet a Marx-féle szocializmus feltételez, már előzetesen egy *szociális* vagy *etikai* elemmel van ellátva és ennyiben nemcsak *szellemi*, hanem *erkölcsi* érdek is, ugy, hogy az erkölcsi értelemben vett idealitás is benne feltalálható".* Finom megjegyzése az is,

* V. ö. *Zur Geschichte* stb. I. m. 270. l.

hogy *erkölcsi felháborodás a „Mehrwerth" miatt nem egyidejü a bérviszony gazdasági tuléltségével".***

Még határozottabb ez a kijelentése:

„Az igazságosság . . . még ma is igen erős motivum a szocialista mozgalomban, mint ahogy általában nem fordul elő *állandó tömegmozgalom erkölcsi rugó nélkül.* Sokszor megállapitott tény az, hogy a szocialista mozgalom legtevékenyebb elemei a munkásosztály és a többi néprétegek azon elemeiből kerülnek ki, akik, hogy egy közkeletü kitételt használjunk „legkevésbbé szorultak rá", emberekből, kik a jelenlegi társadalmi jövedelemnek, az ismert minta szerinti, egyenlő felosztása mellett egyelőre csak veszithetnének".***

Igen szerencsésen utal az anti-szocialista *Ferraris* arra, hogy ép a modern szocializmus egy egész sereg oly vezetőre talált, kiket nem saját érdekük hozott a mozgalomba. Ugy is van: a dusgazdag *Lassalle* lehetett volna ünnepelt szalonhős és *Marx* a számüzetés és a nyomor helyett a filozófia egyetemi katedráját választhatta volna.

8. §. Az eszmei rugók és az erkölcsi tekintetek várható szerepe a társadalom fejlődésében inkább elméleti kérdés. Az emberekben még sokkal csekélyebb a tudományos érzék, semhogy az erre a kérdésre adott

** V. ö. Ugyanott. 280. l.

*** V. ö. Ugyanott. 281. l.

válasz őket cselekvőségükben nagyobb mértékben befolyásolhatná.

Sokkal életbevágóbb azonban az a kérdés, melyhez most fordulnak és amely az elméket sokkal jobban foglalkoztatja és sokkal tüzesebb vitákra heviti, mint az előbbi. A probléma igy formálható: Mi a proletariatus szükséges utja az uj kollektiv állam elérésére? Forradalmi tény, mely őt egyszerre a politikai hatalom birtokába juttatja, avagy reformmunka, mely lassu politikai és társadalmi ujitások utján előkésziti és kiépiti a viszonyok uj rendjének fő körvonalait, még a jelen társadalom kereteiben.

Vagy két szóval, mint *Kautsky* legujabb füzeteiben teszi: *Reform vagy revolució?*

A kérdés jelentősége óriási. A *Bernstein*-féle reformmunka éppen ehhez a problémához füződik. De a kérdés már régen nem kizárólag teoretikus többé. Akik napjaink történetét figyelemmel kisérik, emlékezni fogunk rá, hogy a szocialista mozgalom vezető országaiban ez a kérdés az, melyen a szocialista párt, ha ketté nem is szakadt, de amely benne nagyon érezhető áramlati különbségeket teremtett, ugy, hogy végbement a párt azon különzékülése, mely reformszárnyát hozta létre.

Nyilvánvaló, hogy mindenekelőtt a reform és a revolució szó azzal az értelmével kell tisztába jönni, melyet nekik itt tulajdonitanunk kell.

Hogy a fokonként való reform alatt *Bernsteinék*

mit értenek, azt maga *Kautsky* összefoglalta oly világos precizitással, hogy nem tehetünk jobbat, mint itt idézni:

„Van egy sereg politikus, aki azt tartja, hogy csak egy osztály deszpotikus uralma teszi a forradalmat szükségessé; a demokrácia által az feleslegessé lesz.

És annyi demokrácia, amennyi szükséges, hogy a békés, forradalommentes fejlődést lehetővé tegye, már minden kulturországban megvan.

Mindenütt lehetséges fogyasztási szövetkezeteket alakitani, melyek kiterjedésük esetén az össztermelést is kezükbe veszik és igy lassan, de állandóan a kapitalista termelést az egyik térről a másikra szoritják. Mindenütt lehetséges szakszervezeteket létesiteni, melyek a kapitalista hatalmát üzemében megszoritják, az abszolutizmus helyébe az alkotmányosságot viszik be a gyárba és igy a lassu átmenetet a köztársasági gyárhoz előkészitik.

Csaknem mindenütt behatolhat a szociáldemokrata a községtanácsokba, a közmunkákat a munkásság érdekében befolyásolhatja, az önkormányzati feladatok körét kibővitheti és a községi termelés körének állandó kiterjesztésével a magántermelést megszükitheti. Végre a szociáldemokrácia benyomul a parlamentekbe, ott mindig több befolyásokra tesz szert, egyik szociál-reformot a másik után keresztül visz, a kapitalisták hatalmát a munkásvédelmi törvényhozás utján megszoritja és egyidejüleg mindjobban kibőviti az állami pro-

dukcio körét az által, hogy a nagy egyedáruságok államositására törekszik. Ekként, már az adott talajon, lassanként, minden rázkódtatás nélkül, a kapitalista társadalom belénő a szocialistába, a politikai hatalom forradalmi meghóditása a proletariatus által szükségtelenné lesz, az erre való törekvés egyenesen ártalmassá, mert nem eredményezhetne egyebet, mint ezen lassu, de biztosan végbemenő folyamat megzavarását."*

Persze ez nem a *Kautsky* álláspontja. Ő *Bernsteinnel* itt a legnagyobb ellentétben látszik lenni, mert ő a reformmunka fontosságának elismerése mellett a dolgok uj rendjének létrehozatalához a forradalmat elkerülhetetlennek tartja. Az ellentét azonban jóval kisebb itt is, semmint első pillanatra látszik.

Kautsky ugyanis forradalom alatt egészen mást ért, mint amit e szó alatt rendszerint érteni szoktunk. Ő t. i. azt a sajátságos elméletet állitja fel, hogy forradalomnak csak az a tény tekinthető, ha egy addig a politikai uralomból kizárt osztály azt elfoglalja, vagy, hogy parlamentaris terminologiát használjak, ha egy ilyen osztály kormányra jut. Ez a fogalommeghatározás helytelen és zavart okozó. Nyilvánvaló, hogy a forradalom jellegét a használt eszközök adják meg, nem pedig az eredmény. Véres felkelésekkel, terrorizmussal az uralkodó osztálytól kikényszeritett politikai

* V. ö. *Die sociale Revolution.* I. m. I. 37. l

és gazdasági engedmények nyilvánvalóan forradalmi tények dacára annak, hogy az uralkodó osztály tovább is uralkodó maradt, mig a politikai jogoktól megfosztott továbbra is megfosztott.

Ezzel szemben az alkotmány által megengedett fegyverekkel kivivott politikai jogok, vagy az uralkodó osztályok által önként megadott politikai egyenjogositás: bármily lényeges változásokat idéztek is elő a politikai erők mérlegében, mégsem tekinthetők forradalmi tényeknek.

Igy történelmünkből véve példát az 1515. parasztlázadás kétségtelenül forradalmi tény volt, bár leveretett és az elnyomottakat elnyomottabbakká tette, mint valaha; a 48-as nagy politikai átalakulások ellenben, bár a politikai erők lényeges megváltozását eredményezték, nem tekinthetők forradalmi változásoknak. Forradalom alatt oly politikai küzdelmet kell ezek után értenünk, mely a jogrend által el nem ismert, vagy egyenesen tiltott eszközökkel igyekszik a hatalmi erőkben változásokat előidézni. Ha tehát *Kautsky* a reformtervekkel szemben részletesen kifejti, hogy azok nem elégségesek magukban, hanem hogy a politikai hatalomnak a proletariatus által való megszerzése is szükséges a czélból, hogy eme létrejött uj szerveket és alakulatokat megfelelő sulylyal és erővel fejleszthesse és fokozhassa és hogy a szintén fejlődő tőkerendszert ezekkel szemben gazdaságilag egyre kedvezőtlenebb helyzetbe hozza: akkor kétségtelenül

helyes eszmét javasol, mely a *Bernstein*-féle mozgalommal ellentétben nincs, de rossz szót használ és szükségtelenül zavart okoz, mikor ezt a javaslatát a *forradalom* szóval jelöli meg.

A politikai hatalom megszerzését és forradalmat ajánlani, két teljesen különböző dolog. Bernstein is, (ha eszmemenetét jól fogtam fel) ép oly sulyt helyez a politikai hatalom fokozatos megszerzésére, mint a szervezkedés és a szociális nevelés ügyére. Az ő mozgalma annyiban uj, hogy a régi *Marx*-féle tanokkal szemben hangsulyozza, hogy a régi rendszer *Marx* remélte összeroskadása nem következett be és nem fog bekövetkezni és igy nem fog bekövetkezni az sem, hogy a proletariatus átmenet nélkül, *uno ictu*, a politikai hatalom birtokába jusson. És ha a tények erre mutatnak, ugy másrészt egy racionális politikának erre *kell* törekednie, mert a proletariatus ma még nem elég érett, fegyelmezett és kiművelt, az uj társadalmi rend alapzatai és szervei még nem eléggé alakultak ki arra, hogy a proletariatus a hatalmat *pur et simple* kezébe vegye.

Ebből egy uj taktika következik. A forradalom, ez erőszakos, egyszerü és általános expropriácio gondolatával fel kell hagyni és arra kell törekedni, hogy a munkásság a társadalmi szervezkedés, önképzés és önmegerősités munkáját egyre — még pedig fokozódó intenzitással és terjedelemben — folytatva, egyidejüleg a politikai hatalomért, nem forradalmi uton, de a

modern demokráciák által megengedett törvényes fegyverekkel küzdjön és *ezen az uton* igyekezzék a hatalom birtokába jutni. A forradalmi pártból legyen parlamentaris párt. Ez az ut lassubb, de biztosabb. A munkásság számára nemcsak politikai eszköz, de iskolai is a politikai és szervezési érettség ama fokának elérésére, mely kormányra jutásához szükséges.

Csak akkor, ha az uj kollektiv tulajdon fővonalaiban — a munkásság egyre növekvő szervezetei munkájával — már ki lesz fejlődve; csak akkor, ha a munkásság tulnyomó része politikailag és társadalmilag szervezve lesz; csak akkor, ha szellemi és erkölcsi dresszura és müveltség egy tetemes fokát már elérte: csak akkor lesz képes azokat a rengeteg szervezési és átalakitási munkálatokat megvalósitani, melyek uralomra jutásával rá várnak.

Hosszu időre tehát folytassa még a szervezés, nevelés, erőfeszités munkáját, küzdjön mint parlamenti párt oly erővel, amint lehetséges a politikai hatalomnak a munkásság érdekében való kihasználásáért *kössön szövetségeket és kompromisszumokat* más politikai pártokkal is, ott ahol ez alapelvei feláldozása nélkül vivmányokra vezethet: de forradalmi jelszavaival, taktikájával hagyjon fel, mert az erőszak utján idő előtt kicsikart hatalom nem érne semmit, egy ujabb összeroskadásra vezetne, miként annak idején a Commune.

Forradalmi tények, mint sporadikus jelenségek a

szocializmus jövő történelmében is előfordulhatnak. Sőt egyenesen szükségesek is lehetnek; de a szocialista állam végső kialakulása, fundamentumainak lerakása, a termelés uj alakzatainak létrehozatala és azok működtetése nem lehet forradalmi tény, hanem csak a hosszu, kitartó, okos és előrelátó politikai és gazdasági munka eredménye.

Igy *Bernstein* és gondolata tagadhatatlanul tiszta, határozott, kételyeket hátra nem hagyó.*

Lássuk, mit szól ezekhez *Kautsky* és milyen mély az ellentét közöttük?

9. §. *Kautsky* mindenekelőtt ama gazdasági tényeket tagadja, melyekre *Bernstein* nézeteit alapitja. A közép- és kisjövedelmek emelkedtek ugyan, a munkásság helyzete javult ugyan, de ez a haladás csak viszonylagos, mert ugyanakkor a legnagyobb jövedelmek még nagyobb arányban emelkedtek és a tőke koncentrációja kevesek kezében fokozódott. A szocializmus-

* *Vandervelde* is teljes mértékben felismeri, hogy az átalakulás csak lassu és fokozatos lehet: „A kollektivizmus tökéletes megvalósitása nemcsak . . . a munkaeszközök kollektiv birtokbavételét jelenti, hanem a termelés és a jövedelemelosztás rendjének teljes változását is. Ez az átváltozás már terjedelménél fogva is csak a részleges változások hosszu és bonyolult sorozatának lehet az eredménye: „a mély átalakulások nem lehetnének hirtelenek; a hirtelen átalakulások nem lehetnének mélyek.“ (V. ö. *Le collectivisme.* Etc. I. m. 13. l.)

nak tehát megmaradtak a *Marx* által megállapitott gazdasági feltételei; a haladás a szocializmus felé tehát ezen feltételek egyre fokozódó kifejlődésétől várható.*

Dacára annak, mint láttuk, *Kautsky* is teljesen szakit a „*Verelendungstheorie*"-val, melyet *Marx* tana félremagyarázásnak tart és maga is a proletariatus egyre fokozódó erejét tartja szükségesnek. Fődolog azonban a forradalom a fent ismertetett értelemben, vagyis a politikai hatalom megszerzése.

Ezen „forradalom" eszközei felől nem tájékoztat a szükséges világossággal. Ebben a kérdésben legjobban látszik az az igyekezete, melylyel a régi terminologiát a változott belátásokkal szemben is fentartani akarja. Bár visszautasitja azt a gondolatot, hogy ez a „forradalom" a régi forradalmak eszközeivel vivassék ki, bár szerinte is a jelenlegi óriási haderővel való szembeszállás lehetetlen volna, és a „militarizmus már most csak azzal törhető meg, hogy a katonaság maga megbizhatatlannak mutatkozik, nem pedig az által, hogy a felháborodott nép által legyőzetik",** bár ő is kizártnak tartja, hogy egy financiális

* Hogy ama gazdasági vitakérdések mikénti eldöntése a politikai taktika kérdésére nem lényeges, abból is látható, hogy *Vandervelde,* ki a gazdasági fejlődés magyarázata tekintetében nagyon közel áll *Kautsky*-hoz, a taktika tekintetében *Bernstein* pártján áll.

** V. ö. *Die sociale Revolution.* I. m. I. 49.

összeroskadás vezessen a „forradalomra" és az általános sztrájk eszközével, valamint egy külháboru által okozandó „forradalmi" átalakulásokkal szemben igen szkeptikus nem mondja meg és nem indokolja, hogy mire való a „forradalom" szó örökös hánytorgatása.

Pedig *Bernstein* nagyon is nyilt kijelentéseivel szemben igen indokolt lett volna a „forradalom" eszközeinek határozott körvonalazása. A cáfolatot nagyon is szükségessé tennék *Marx* hagyományainak védői részéről pl. *Bernstein* következő nyilatkozatai: „Általában azt mondhatjuk, hogy a forradalmi ut (mindig a forradalmi erőszak értelmében) gyorsabb munkát végez, amig oly akadályok lerombolásáról van szó, melyeket egy privilegizált kisebbség a szociális haladásnak utjába állit, hogy ereje a negativ oldalon van.

Az alkotmányos törvényhozás ebben a tekintetben lassabban dolgozik. Utja rendszerint a kompromisszumé, a szerzett jogokkal való kiegyezésé, nem pedig azok eltörléséé. De ott erősebb, mint a forradalom, hol az előitélet, a nagy tömeg korlátolt látóköre a társadalmi haladásnak akadályozóan utjában áll és ott nyujtja a nagyobb előnyöket, ahol állandóan életképes gazdasági berendezések alkotásáról van szó, más szavakkal a pozitiv szociálpolitikai munkánál.

A proletariatus diktaturája ott, hol a munkásosztálynak még nincsenek saját nagyon erős gazdasági jellegü szervezetei és az önkormányzati testekben való iskolázás által a szellemi önállóság magas fokát

nem érte el: a klubszónokok és irodalmárok diktaturáját jelenti".*

Kautsky daczára ennek nem igazolja, hogy ha a forradalmi eszközök sikerében nem hisz, mire való a „forradalom" szóhoz ragaszkodni. Ezt alig lehet mással, mint agitatorius becsével és terrorisztikus erejével indokolni. „A forradalom eszméje az, mely a proletariatus csodálatos felemelkedését előidézte legmélyebb lealacsonyitásból és amely a 19. század második felének legnagyobb eredménye** — mondja *Kautsky*. Ez a megjegyzés tényleg indokolhatja ezen szó agitatorius becsét, de használatát nem indokolhatja akkor, midőn a jövő állama kialakulásának eszközeiről tudományosan vitatkozunk.

Ha igy *Kautsky* a forradalom szavát egészen uj értelemben használja és a tulajdonképeni forradalmi eszközök sikerében maga sem hisz (persze itt mindig és *mindkét táborban* nem sporadikus forradalmakról, hanem a főhatalom megszerzéséről forradalmi tény utján van szó): akkor azt kell mondani, hogy *Kautsky* és *Bernstein* a forradalmi ut tekintetében egy véleményen vannak, *egyikük sem bizik benne.*

A politika tekintetében a lényeges eltérés köztük másutt van: *Kautsky* az uj rendet már a közel jövőben megvalósithatónak tartja, mig *Bernstein* ezt csak a

* V. ö. *Die Voraussetzungen* stb. I. m. 182., 1830.

** V. ö. *Die sociale Revolution.* I. I. m. 56.

távoli jövőtől reméli. Ezért *Bernstein* azt hiszi, hogy a politikai hatalom birtoka ma még nem tenné lehetővé az uj rend létrehozatalát. *Kautsky* azt tartja, hogy igenis ez már a jelenben vagy a közel jövőben lehetséges.

Természetes, ezen felfogási különbségek messze kiható gyakorlati hordereje van. Nyilvánvaló, hogy aszerint, amint az egyik vagy a másik nézet igaz, inkább a politikai hatalom megszerzése, illetőleg inkább a gazdasági és társadalmi szervezkedésre kell törekedni; inkább a reformokat a politikai hatalom elnyerése idejére kell kitolni, illetőleg fokozatos kompromisszum-javaslatokat kell elfogadni.

Az egyiknek a politikai hatalom elnyerése minden: a szervezés, a parlamenti munka mellékes. A másiknak: „Bewegung ist mir alles, Endziel ist nichts".*

És ha *Kautsky* a politikai hatalom elnyerése tényét a proletariatus által minden áron forradalomnak akarja nevezni, akkor a „*Forradalom*" vagy „*Reform*" igenis égető kérdés.

10. §. Azok után, amiket az állam eszményéről irt tanulmányunk 4. §-ban kifejtettünk, az olvasó érteni fogja, hogy mi e kérdésben a *Bernstein* álláspontját helyesebbnek és tudományosabbnak tartjuk. Ezt a véleményünket pedig nem azokra a közgazdasági tényekre alapitjuk, melyeket *Bernstein* a Marx-féle tanokkal szemben vitat, amelyek körül még mindig he-

* *Bernstein* szava.

ves irodalmi harc folyik, ugy hogy az illető tények kritikai ujra átvizsgálása és azoknak egyéb adatokkal való összehasonlitása nélkül e kérdésben végső itéletet mondani elhamarkodottság volna; ami minket a *Bernstein* felfogásával rokon álláspontra vezet, általános lélektani és szociologiai meggondolások.

A történelmi materializmus jövő állama a társadalmi struktura olyan tökéletes átalakulását tételezi fel, melyet a politikai hatalom puszta megszerzésével létrehozni nem lehet. Nem arról van itt szó többé, mint a polgárság küzdelménél a feudalizmus ellen, hogy akadályok leromboltassanak, a jogok egyenlősittessenek, melyek a polgári termelés kész szerveit működésükben megakadályozzák: hanem arról van szó, hogy egy uj termelési és szétosztási mekanizmus megfelelő szervei létrehozassanak.

A jövő alakulása a pozitiv alkotások jegyében fog lefolyni, s erre a politikai hatalom puszta megszerzése nem elég még akkor sem, ha valaki a régi falanszter-tervekre gondolna, nem pedig a modern szocializmus *szabadságtól* és *önkormányzattól* duzzadó centralizációjára.

Az előbb idézett fejezetben láttuk a feladatok rendkivüli nagyságát és szövevényességét: ezt puszta törvényekkel és rendeletekkel megcsinálni nem lehet, ide rendkivül mélyreható, az egész társadalmat alapjaiban érintő uj *gazdaság-közigazgatási* szervek és *nevelési berendezések szükségesek.*

A szocializmus problémája legalább is olyan mértékben *közigazgatási* és *nevelési* mint *politikai*.

A belátásos elmélet, mely helyesen ismerte fel az emberi észben a haladás egyetlen dinamikai erejét, másrészt abba a nagy hibába esett, — *Pikler* sem ment tőle — hogy elfeledte, hogy valamit kigondolni és valamit végrehajtani két rettenetes különböző dolog. Minden lényegesebb társadalmi átalakulás, minden uj intézmény uj müködési módokat, gyakran uj szellemi és erkölcsi követelményeket ró azokra a személyekre, akik azt végrehajtják. Gyakran az egész idegrendszer mélyreható alkalmazkodási átalakulásáról van szó, egészen ugy, mint egy uj gép nem ritkán a munkás egész izomrendszerének uj dresszuráját teszi szükségessé.

És a mi esetünkben nem egy intézménynek, hanem ugyszólván az összes intézményeknek reformjáról lévén szó, elképzelhető, hogy mily rengeteg alkalmazkodási idegmunkának kell lefolynia, mig a társadalom uj szervei harmonikus működésbe jutnak.

Csak két példát akarunk erre felhozni. Az egyik hazai. Az ujabb évek szövetkezeti mozgalma arra a tapasztalatra vezetett, hogy egy szövetkezet létrehozására — mely tudvalevőleg nagyon egyszerü és könnyen áttekinthető gépezet, igen szerény szellemi és erkölcsi tulajdonságokat tételez fel vezetőitől — *egy* megfelelő ember szükséges. És rendkivül sok esetben a szövetkezetek nem tudtak megélni, mert ez az *egy* ember

is hiányzott. A szakértők szerint ez a szövetkezeti mozgalom fejlődésének legnagyobb akadálya. Nincs elég ember.

De erre azt lehetne felelni, hogy ez nálunk történt, hol az emberek szellemi és erkölcsi készsége közdolgokban tudvalevőleg minimális. Másik példánk azonban — melyet Bernsteintől veszünk át — *Angliából* való, a szabad és demokratikus intézményeknél fogva nagy szellemi és erkölcsi tőkével rendelkező *Angliából.*

Tudvalevő dolog, hogy a szövetkezeti termelés ott minő rendkivüli eredményeket ért el. *Bernstein* szerint a szövetkezetek ma több mint százmillió tallérral rendelkeznek, tehát többel, mint amennyit *Lassale* az ő szövetkezeti tervéhez szükségesnek tartott.* Fejlesztésük azonban nem puszta financialis és közigazgatási kérdés. Egyik organumuk, a *„Cooperative News"* 1898 december harmadiki száma kereken kijelenti, hogy micsoda: „Ne titkoljuk el magunk előtt . . . a tényt — mert tény — hogy még a jelen órában is a szövetkezeti világban nagyobb a szükséglet több intelligencia és derekasság után, mint több pénz után."**

* V. ö. *Hegedüs Loránt* érdekes dolgozatát az angol munkásmozgalmakról. (*Huszadik Század.* 1902 novemberi szám.)

** Idézi a *„Voraussetzungen"* stb. munkája 108. oldalán.

És ha ez lokalis szövetkezeteknél igy van, mily rendkivüli mértékben növekednének a feladatok, ha a társadalmi termelés összességének átvételéről és közvetitéséről volna szó.

A nehézségek itt tényleg szinte megdöbbentők. *Bernstein* néhány számitása minden további meggondolásnál hangosabban beszél. Ime: „ . . . Ezek szerint amennyiben a centralizált üzletforma a termelés és *elosztás* szocializálásának előfeltételét képezi, az még Európa legelőrehaladottabb országaiban is csak patrialis tünemény, ugy hogy, ha Németországban az állam valamely közeli időpontban minden vállalatot, mondjuk mely 20 személynél többel dolgozik, akár teljes önüzem, akár részleges bérbeadás céljából kisajátitani akarna, még mindig az iparban és kereskedelemben a vállalatok százezrei maradnának *több mint négy millió munkással*, melyeket magángazdaságilag tovább kellene üzni. A mezőgazdaságban, ha minden 20 hektáron felüli üzem államositatnék, amire azonban senki sem gondol, *több mint ötmillió* magángazdasági jellegü üzem maradna, körülbelül kilencmillió munkással. Azon feladat nagyságáról azonban, mely az államra vagy államokra az előbb emlitett üzemek átvételével előállana, fogalmat alkothat az ember magának, ha figyelembe veszi, hogy az iparban és kereskedelemben több százezer üzemről öt-hatmillió alkalmazottal, a mezőgazdaságban több mint háromszázezer üzemről ötmillió alkalmazottal van szó. A belátás, a szakértelem, az

igazgatási tehetség micsoda bőségével kellene egy kormánynak vagy országgyülésnek rendelkeznie, hogy csak az ilyen óriás-szervezet legfőbb vezetésének és gazdasági felügyeletének megfelelhessen?"*

A községi igazgatásra való utalás sem sokat változtat ezen az eredményen, mert „csak egy középnagyságu iparvárosra, mondjuk Augsburgra, Barmenre, Dortmundra, Hanaura, Mannheimra stb. gondoljunk és bizonyára senki sem lesz olyan balga feltételezni, hogy az ottani községi szervek egy politikai krizis, avagy csak rendes időben is képesek volnának ama helyek különböző nemü gyári és kereskedelmi üzleteit önüzembe átvenni és azokat sikerrel vezetni. Vagy az eddigi tulajdonosok kezében hagynák meg őket, avagy ha ezeket minden áron kisajátitani akarnák, kénytelenek volnának azokat valamelyes bérleti feltételek mellett munkásszövetkezeteknek átadni. Ekként minden ilyen esetben gyakorlatilag a kérdés *a szövetkezetek gazdasági erejének* kérdésére redukálódik".**

Persze *Bernstein* ezen adatait *Kautsky* helytelenneknek s tendenciózusan pesszimistáknak tartja. Lehet tényleg, hogy a kép, melyet Bernstein fest, tulzott és hogy a tőke centralizációja már ma sokkal előrehaladottabb, ugy ahogyan Kautsky hiszi. De még az esetben is a vezetés és a szervezés olyan óriási feladatokat ró

* V. ö. I. m. 86., 87. l.

** V. ö. I. m. 94. l.

az államra, melyeket csak megfelelő strukturák folytonos kiképzésével és begyakorlásával lehet megoldani.

Azt hiszszük, ezeket az eredményeket nem lényegesen változtathatják meg *Kautsky* azon elvetései sem, hogy t. i. az állam a nagybani gazdálkodás előnyeit élvezné, hogy a szervezés munkájában a jelenlegi gyárigazgatókat és trösztvezetőket is fel lehetne használni.

Az ujjászervezés munkájában alig lehetne az expropriált kapitalisták buzgóságára számitani, pedig ezekről maga Kautsky elismeri, hogy a vezetés és szervezés szerepében igen nagy szerepet játszanak, hisz őket — szerinte — a gazdasági elfoglaltság annyira igénybe veszi, hogy kulturális és politikai munkára nincs idejük.*

És ha már a puszta gazdasági kérdés ilyen rengeteg feladatokat ró az államra, teljes mértékben elképzelhetjük a szociális állam kialakulásának nehézségeit, ha azokra a többi problémákra is gondolunk, melyek elől az a termelés államositásával nem zárkózhatik el. Már volt alkalmunk kifejteni, hogy a termelés államositása szükségkép egy egész sereg más, mondhatnám — tisztán szellemi produkciót leszámitva — az összes többi szociális működések tervszerü állami vezetését elkerülhetetlenné teszi. Uj közlekedésügy, uj nevelés, uj hadsereg, uj szegényügy, a közegészségügy uj szabályozása stb. stb.

* V. ö. *Die sociale Revolution.* I. 26.

És mindehhez még figyelembe sem vettük azt a kétségtelen tényt, hogy nemcsak intézményi nehézségekkel, hanem az emberi természet tökéletlenségeivel, rosszaságával, ostobaságával, restségével is számolni kell, melyek egyszerre nem tünhetnek el a világból, sőt amelyek — félő — szokatlan erővel törnének elő egy oly társadalmi berendezésben, melynél a jelenlegi és századokon át megszokott főfegyelmező és munkára hajtó elem: a kényszer és az éhenhalás félelme hiányoznék.

Mindehhez még azokra a már emlitett nagy feladatokra is kell gondolnunk, melyek abban állanak, hogy oly intézmények hozassanak létre, melyek ujabb osztályuralmat lehetetlenné tesznek s kizárják, hogy az uj állam valamely osztálya és köre a társadalom által kitartassa magát. Pedig ezek az intézmények első sorban a társadalom tagjainak megfelelő műveltségétől és politikai s erkölcsi érettségétől függnek.*

* Hogy pedig ettől még milyen rettenetes messzeségben állunk, az abból a tényből itélhető meg, hogy a munkásság tulnyomó többségét szervezni még nem sikerült. Ha a legégetőbb osztályérdek ily nehezen tör magának utat, milyen távol vagyunk attól, hogy a megfelelő *közösségi* érdek és *összetartozási* érzület kifejlődjék. *Vandervelde* nem feledi ezt a szempontot. Az abszolut és szabadságölő kommunizmusokról szólva igy folytatja: „De azoknak, kik az ilyen példákból a demokratikus szocializmus ellen meritenek érvet, nem volna szabad elfeledni, hogy a proletariatusnak,

Mindezek a meggondolások arra az eredményre kényszeritenek, hogy *az uj állami rend a politikai hatalom puszta megszerzésével nem valósitható meg, hanem, hogy a politikai hatalom átvétele csak akkor lehet eredményes, ha az uj rend legalább alapvető strukturái már kifejlődtek.*

11. §. Ezek a fejtegetések egyszersmind választ adnak arra a további kérdésre is, hogy mi legyen a proletariatus szorosan vett politikai taktikája? Merő negáció a többi pártokkal szemben, avagy esetleges koalicio és kompromisszum?

Az ellentét a történelmi materializmus régi pártja és reform-szárnya között ugyanaz, mint az előbbi kérdésekben: inkább árnyalati, mint lényegbe vágó. *Kautskyék* sem utasitják vissza — legalább az elméletben — a szövetkezés lehetőségét; *Bernsteinék* pedig hangsulyozzák, hogy a kompromisszumnak vagy szövetségnek csak a párt lényegének és alapelveinek sérelme nélkül szabad létrejönni, nem pedig ugy, hogy jelenlegi kisebb előnyöket távolabbi sulyosabb károk árán érjenek el.

— hogy elérhesse célját s átalakithassa a kapitalista tulajdont az összesség érdekében társadalmi tulajdonná — oly szervezési erőt fog kelleni kifejtenie, oly erkölcsi és szellemi haladást megvalósitania, hogy képtelen feltevés volna, hogy az ilyen iskolában formált nemzedékek csak egy perczig is elviselnék teljes és tökéletes szabadságuk akármilyen békóját. (V. ö. *Le collectivisme* etc. I. m. 259., 260. l.)

Az a szenvedélyes politikai torzsalkodás, mely ugyszólván mindenütt a szocializmus kebelében ezek körül a kérdések körül megindult, azt mutatja, hogy a gyakorlatban az ellentétek jóval mélyebbek és hogy az orthodox Marxisták mindennemü szövetkezést helytelenitenek, ami mögött — bármint igyekeznek is ezt cáfolni — ott rejtőzik *Marx* mekanikus felfogása a fejlődéséről: a gazdasági erők majd belenőnek a szocializmusba.

De ha ez nincs igy, ha a szervezés és nevelés a szocializmus ép oly égető problémája, mint a gazdasági erők koncentrációja, ha a politikai hatalom puszta megszerzése mit sem ér, hanem uj társadalom-gazdasági strukturák kiképzése és azoknak megfelelő értelmi s erkölcsi tartalommal való betöltése szükséges: akkor nyilvánvaló, hogy a szociális ujjáépités munkájának egyre folynia kell, mely csak a politikai életben való aktiv és egyre fokozódó részvétellel lehetséges, tehát a parlamentarizmus kompromisszum teknikájával.

A szövetkezeti és szakszervezeti mozgalommal karöltve minél nagyobb politikai befolyásra szert tenni; minél inkább kihasználni az állami hatalmat a munkásság megerősitésére, szervezésére és kiművelésére, a kollektiv termelés alakzatainak létrehozatalára és kiképzésére; minél teljesebben kifejleszteni az önkormányzati és demokratikus intézményeket, a szabadság ezen nélkülözhetetlen szerveit s a nép erkölcsi és szellemi képességeinek ezen főtanintézeteit; emelni és terv-

szerübbé tenni a gazdasági életet, állandóan és fokozatosan az egész vonalon; kiképezni az uj világrend nemzetközi szerveit: ez az a politika, mely lényegében bármily uj és forradalmi, *eszközeiben nem lehet forradalmi, hanem a munka, a nevelés, az organizáció politikája.*

És hogy ez igy van, azt maguk a közvetlenül érdekeltek is kezdik látni.

Nemcsak a praetorok „jogfolytonossági" működése folyik, de egész nyiltan is utat ver magának ez a meggyőződés, mint ahogy legutóbb *Olaszországban* a munkásság nagy többsége igazat adott *Turati* parlamentaris politikájának a *Ferri* foradalmi politikájával szemben.

12. §. A történelmi materializmus politikai kérdéseinek és harci taktikájának ez a birálata nem volna teljes, ha egy tekintetet külpolitikájára is nem vetnénk.

A *nacionalizmus* és *internacionalizmus* kérdése ez.

Egészen ugy, mint a rabszolgaság és a jobbágyság kialakulása és eltörlése nem egy nemzet problémája volt, hanem azok szabályozása az egyik államban szükségkép magával hozta a megfelelő átalakulásokat a többi államban, mert azok az államok szükségkép elpusztultak volna, melyek a kezdetlegesebb és rosszabb termelési rendhez ragaszkodtak volna akkor, midőn szomszédjaik már a jobbat, fejlettebbet és jövedelme-

zőbbet folytatták (gondoljunk a Széchenyi István bölcs és keserü leckéire, melyeket az elavulthoz ragaszkodó kortársainak adott): ugy van ez a szocializmussal is, de még fokozottabb mértékben.

A termelés és a fogyasztás tervszerü rendezése csak nemzetközi alapon valósitható meg. Fölösleges bővebben kifejteni, hogy a világgazdaság már ma sokkal szervesebb, semhogy elképzelhető volna — legalább hoszabb időre — hogy mondjuk, Franciaország és Anglia szabályozatlan, tervszerütlen termelést folytassanak akkor, midőn Németország és Olaszország a tervszerü, kollektiv termelést üzi. És tényleg a történelmi materializmus alapitása óta belátta, hogy az uj társadalmi rend csak a *nemzetközi kooperácio* elve alapján jöhet létre és a gazdasági élet állami tervszerü vezetésének logikai és elkerülhetetlen következménye az államok közötti gazdasági élet megfelelő rendezése.

Annak, aminek a nagy trösztök és kartellek, — minél több gazdaság szerzésének vágya által vezérelve, — hatalmas példáit nyujtják, bizonyos üzemek internacionalis szervezésének és monopoliumának: azt kell a jövő államainak az egész vonalon, az *összeség* javára, végrehajtani.

A gazdasági szervezés, a nevelés, a közlekedés, a közigazgatás stb. belső problémáihoz igy, azok betetőzéseként, az internacionalis viszonylatok megfelelő rendezése járul.

A gazdasági élet ezen nemzetközi szervezésének

a követelménye a történelmi materializmus táborában általános, sőt az ellenkező felfogások hivei is elismerik, hogy ez az államon belüli tervszerü kollektiv gazdálkodás nélkülözhetetlen következménye volna.

A szocialista gondolkodók helyesen utalnak arra is, hogy a világgazdaság ez a nemzetközi szervezése és tervszerü vezetése volna az egyedüli eszköz, mely a háboruknak véget vetne, mert ezzel megszünnék a gazdasági kizsákmányolás szüksége és lehetősége a nemzetek között.

Spencer Herbert legutolsó munkájában, a *Facts and Commets*-ben keserüen panaszkodik a világ *ujraelbarbárosodásán* (rebarbarisation). Ezt a militarizmus ujból való uralkodásra jutásának tulajdonitja az indusztrializmus felett, az állami despotiának a társadalmi liberalizmus felett. Kizsákmányoló háboruk mindenfelé, az állami hatáskör hihetetlen kitágulása, az önkormányzati és a szabad társadalmi tevékenység visszamenése.

Csodálatos, hogy ez a nagyszellemü ember ezekben a kérdésekben milyen rövidlátó. Megelégszik azzal, hogy a militarizmus vagy az indusztrializmus uralomra jutásáról beszél és nem kutatja, hogy a közszellem ilyen tökéletes átalakulásának mik a mélyebb rugói és elfeledi, hogy — miként ő maga oly fényesen kimutatta — az erkölcsi eszmék és azok átalakulásai nem tekinthetők utolsó társadalmi tényeknek. S ép ugy, mint megelégszik a jelenség felszines okaival, megelég-

szik azzal is, hogy felszines orvosságot ajánljon: az *altruizmus nevelését.*

A történelmi materializmus világitásában egészen mások a tények okai és mások a javasolt orvosságok. Igen jelentékeny kisérletek történtek e jelenségeket a modern kapitalista rendszer természetéből levezetni és az orvosszereket nem erkölcsi leckékben, hanem az uj társadalmi rendben keresni.

A történelmi materializmus azonban tovább ment a gazdasági élet nemzetközi szervezésének követelésénél és direkt *nemzetellenes* álláspontra helyezkedett. A proletariatus érdekét a nemzeti érdekkel ellentétesnek vélte s igy a nemzeti kapcsolat megszüntetését követelte. A harc hevében, a militarizmus egyre növekedő terhei közepette, mozgalmuk erőszakos üldöztetése idejében, a legjobb gondolkodók is elvesztették higgadtságukat, a nemzeti lét lényeges és lényegtelen, üdvös és káros elemei között különböztetéseket tenni nem tudtak és a harci jelszó: „A proletárnak nincs hazája" végigzugott Európán.

Alaposabb meggondolás azonban azt mutatja, hogy a kollektiv termelés és a tervszerü kooperácio benn, valamint a nemzetközileg vezetett világgazdaság künn: még nem jelenti a nemzeti államok végét. Az egész emberiség békés kooperációja nem hozza magával a történelmileg kifejlett nemzetek pusztulását. Az államok közötti harcias versengés ép oly kevéssé teszi ki a nemzet lényegét, mint a párbajjal kiküzdött hen-

cegő dicsekvés a férfiasság fogalmát. Ép ugy, amint az államokban belül hosszu fejlődés folyamán az egyéniség tisztelete megszilárdult; amint ma a vagyonnal, gazdagsággal, műveltséggel való dicsekvést a művelt társadalom megvetése sujtja; amint az egymás kiaknázásának és lealacsonyitásának vágyát a jobbakban és a kimüveltekben az egyéniség belső kifejlesztésének törekvése váltotta fel: egészen ugy elképzelhető a messze jövőben oly állapot, melyben — a gazdasági élet nemzetközi tervszerü vezetése mellett — az egymás tönkretételének vágyát a nemzeti egyéniségek mind teljesebb békés kifejtésének törekvése váltja fel.

Olyan mértékben, melyben a proletár is a hazának egyenlő jogu és gazdasági erejü polgára lesz: olyan mértékben a proletárnak is lesz hazája, mert élvezve intézményeit, tudományát és művészetét, természeti szépségeit, mindinkább kifejlődnek benne azok a szálak, melyek az „otthon" költészetét kiteszik; a gyermekkor emlékeinek, a férfikor törekvéseinek feledhetetlen, emberekhez és tárgyakhoz kötött asszociációi, a megszokás és ismerősség kellemes biologiai közérzete, a mult, jelen és jövő törekvéseinek összhangja.*

S bármennyire haladjon is a világtermelés koncentrációja, a területi tagozódás és állami önkormányzat — szemben a világkormánynyal — mindig szükséges és elkerülhetetlen marad. És nehéz volna be-

* *Bernstein* egy helyen kifejezetten ezen a véleményt

látni, hogy ez a területi tagozódás miért ne történnék azoknak a történelmi alakulatoknak megfelelően, melyek évezredek munkája folytán fejlődtek ki.

Hogy aztán az államok közötti mind szorosabb összefüggésnek, a közlekedés csodálatos fejlődésének, a hirszolgálat szinte naponta erősödő mekanizmusának mik lesznek a következményei, uj világnyelvre fognak-e vezetni és ez az uj világnyelv a régiek helyett vagy azok mellett fog helyet foglalni: olyan kérdések, melyekre feleletet adni ma utopia volna.

Kétségtelen azonban, hogy az itt vázolt gondolatok mindinkább a történelmi materializmus táborában is általánosakká lesznek és a társadalmi tervszerü kooperácio s az egyéniség szabad kifejtésének kettős alappostulatumánál fogva *a békés nemzeti lét joga is elismertetik.*

A teljes erkölcsi, szellemi, művészeti szabadsághoz a nemzeti lét békés kifejtésének követelménye járul.

És érdekes tünemény . . . A német országgyülésen az elnyomott s szuronynyal és pénzzel beolvasztani szándékolt lengyel nemzet ügyét, nemzeti szabadságát és fejlődését, a sovén és ultra-nemzeti többséggel szemben a „hazátlan" szociáldemokrata párt védelmezi.**

** V. ö. Ignacy *Daszynski* érdekes czikkét: *Nationalität und Socialismus.* (Socialistische Monatshefte. 1902 September.)

Bernstein már ma világosan kimondja véleményét:

„A nemzetek közös kulturérdekeiért szerződések és a nemzetközi jog kiképzése által nagyon jól gondoskodhatnak, anélkül, hogy ezért egyéniségüket feladják. Ép igy a nemzeti kapcsolatok fennállása nem egyetértelmü azok állami centralizációjának fenmaradásával a jelenlegi formában." *

Fenti következtetéseink helyességét látszik igazolni az a körülmény is, hogy *Kuncz* is, aki pedig velünk teljesen ellenkező alapon — az egyének helyett az államon — épiti fel rendszerét, erre a közel rokon végeredményre jut: „. . . Az állam szabadsága nem állhat abban, hogy a szomszédokat leigázhatja.

Ezen magasabb emberiségi jogi rend, vagyis a *világállam*, nem vezet zsarnokságra, mert annak megvalósitását nem centralizácio, hanem a szövetséges állam alakjában reméljük. Bármely óriási hatalom magába véve nem vezet zsarnokságra, mert a veszély nem a hatalom nagyságában, hanem annak rossz szervezetében rejlik. Nem a hatalom mekkoraságától, hanem szervezetének módjától függ a zsarnokság és szabadság kérdése. Egy kis községállam is fajulhat a legelviselhetetlenebb zsarnoksággá, mig Nagy-Brittannia, a földnek legóriásibb hatalma, egyszersmind egy óriási szabadság-szervezet.

* V. ö. *Zur Geschichte* stb. 204. l.

Ha látjuk, hogy szélesbült a jogi rend szervezete családból, vagyis a rokonokra szoritkozó békéből. feudalis csoporttá, vagyis egymással már rokonságban nem állók békéjévé és a feudalis csoportból a mai nagy állammá, azaz: sok millió emberre kiterjedő joguralommá, miként lehet akkor kétkednünk a fölött, hogy ezen fejlődési irány tovább foly, hogy miután ezen irány évezredes következetességgel oly óriási nehézségeket legyőzött, az utolsó lépésnél nem fog megállapodni és a hogy a joguralomnak a világtörténetben látható fokozatos kiszélesbülése eljut emberiségi egyetemességéhez". (*A nemzetállam tankönyve.* I. m. 433. l.)

Ezen bölcs és lendületes szavakhoz csak egy megjegyzésünk van. Az „utolsó" lépés elérésének utja is csak az eddigi lehet: felismerése annak, hogy az uj rend mind több ember mind nagyobb boldogságát biztositja.

TARTALOM.

Oldal

Előszó V

I. A történelmi materializmus általános jellege.

1. §. Marx elmélete 3
2. §. Alapjellemvonása és történelmi előzményei 5
3. §. Jelentősége főleg mint módszertani elv 7
4. §. Hiányai. Egyoldalu materializmusa 8
5. §. A társadalmi „felépitmény.“ Az eszmei rugók szerepe 12

II. Az állam keletkezése.

1. §. Kiindulási pont 23
2. §. Marx tanai 23
3. §. Engels tanai 26
4. §. Engels tanainak birálata 35
5. §. Az államalakulás genetikai folyamata 41
6. §. Engels erre vonatkozó nézetei 43
7. §. E nézetek birálata. A lélektani alap hiánya 46
8. §. Az államalakulás utolsó lélektani ténye. A belátós elmélet. Igazsága és hiányai. 50

190

Oldal

III. Az állam lényege.

1. §. Az állam mint „kizsákmányolási szervezet“ 63
2. §. Az osztályküzdelmek tana 64
3. §. Megszoritások vele szemben 66
4. §. Az állam lényege, mint kikényszeritheto kooperácio . 68
5. §. Belátás és osztályküzdelem 70
6. §. Konkluziok 76

VI. Államcél. Állami hatáskör. Állameszmény.

1. §. E kérdések gyakorlati jelentősége 81
2. §. Engels, Morgan, Bebel és Loria tanai 84
3. §. Az ős nemzetség-szervezet „aranykora“ és birálata . 89
4. §. „Az állam elhalása“ 98
5. §. E tan birálata 114
6. §. „A laissez faire uralomra jutása“ tanának birálata . 117
7. §. Centralizácio és önkormányzat 124
8. §. A történelmi materializmus „végleges“ államesziménye 127
9. §. Szellemi termelés és szocializmus. Szabadságjogok . . 132

V. Politika.

1. §. A feladat. 139
2. §. Marx álláspontja 139
3. §. Engels tanai 141
4. §. E tanok birálata. Automatikus fejlődés. Lelki élet és determinizmus 145
5. §. Bernstein kritikája. „Zurück auf Kant“ 150
6. §. A „Verelendungstheorie“ 152
7. §. Moralizmus és amoralizmus 154
8. §. Reform vagy revolucio 159

Oldal

9. §. Folytatás 166
10. §. A szocializmus nemcsak gazdasági, de közigazgatási és nevelési probléma is 170
11. §. Taktika a többi pártokkal szemben 178
12. §. Nacionalizmus és internacionalizmus 180
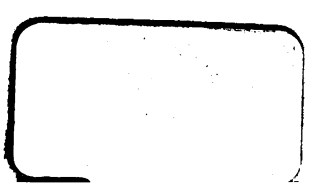
LENGYEL·LIPÓT
·LITOGRAFIA·
·KÖNYVNYOMDA·
·BUDAPEST·
·VISEGRÁDI·U·3·
·TELEFON
·13-31·